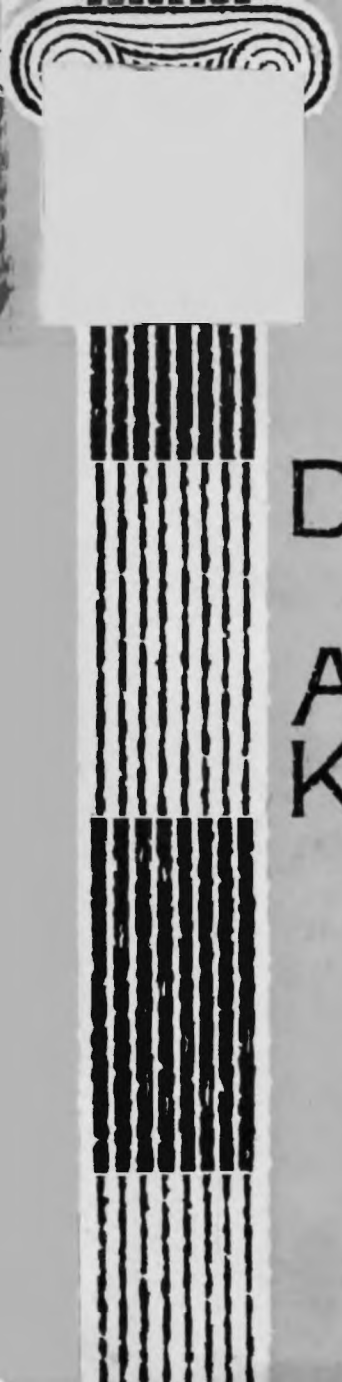

METİN AND

DİONİSOS VE ANADOLU KÖYLÜSÜ

elif yayınları

DIONISOS VE ANADOLU KÖYLÜSÜ

METİN AND 1927 yılında İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'ni ve İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdi. İki yıl Londra Üniversitesinde öğrenci oldu. Fakat asıl ilgisinin bale ve tiyatro olduğunu anlayarak çalışmalarını bu yöne çevirdi. 1956 yılında Rockefeller Vakfı'nın Bursu ile Amerika ve Avrupa'da bale ve tiyatro üzerine çalıştı. Ayrıca gerek çağrılı olarak gerek kendi hesabına İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya ve İskandinav memleketlerinde bale ve tiyatro üzerine incelemeler yaptı. Dost, Türk Dili, Forum, Devlet Tiyatrosu ile çeşitli Amerikan dergilerine bale ve tiyatro üzerine yazılar yazdı. Beş yıldır Ulus gazetesinin sürekli tiyatro ve bale tenkitçisidir. 27 Mayıs 1960 a kadar Forum dergisinin sahipliğini yaptı.

Yayınlanan kitapları şunlardır : *Gönlü Yüce Türk; Dances of Anatolian Turkey: Kırk Gün Kırk Gece: Kavuklu Hamdi'den üç Orta Oyunu,* Hazırlanmakta ve yakında yayınlanacak olan kitapları şunlardır : *Bizans Tiyatrosu; A History of theatre and popular entertainment in Turkey; The Byzantine Dances; Karagöz - Kukla ve Orta Oyunu; Oyun ve Büyü.* Ayrıca *Enciclopedia Dello Spettacolo*'nun 'Türkiye' maddesini yazmıştır.

FİATI 3 LIRADIR

İÇİNDEKİLER

Öndeyiş 1
Törenler _ Üstüreler _ Drama 5
Adonis - Attis - Osiris 12
Adonis (Temmuz) Töreninden Kalıntı 18
Dionisos 20
Trakya'da Dionisos Töreninden Kalıntı 23
Balkanlar'da, Trakya'da Oyunlar ve Türk Etkisi . . . 26
İslâm Ülkelerinden Örnekler 31
Köse ve Hekim 36
Sayakutluğu Bayramı 38
Aklar ve Karalar 42
Kara Kancalos'ların Kovulması 46
Anadolu'da Ölüp-Dirilme Konuluğu 48
Geyik Oyunu ve Ayna 55
Eleusis Törenleri 60
Anadolu'da Kız Kaçırma Konuluğu 62
Oyunlarda Hayvan Benzetmeleri 67
Artakalan Yorumlar : 71
Genel Danışmalar, Bibliyografya 78

Bu kitap 1962 yılında *Baha Matbaası* nda Basılmıştır. Dizgi: *Yılmaz Atasoy*, Tertip: *Mehmet Türk*, Baskı: *Kemal Yuluk*

ELİF YAYINLARI: 1

ELİF KİTABEVİ, **Beyazıt, İstanbul**

BAHA MATBAASI — İSTANBUL — *Kapak düzeni: Sait MADEN*

METİN AND

DIONISOS VE ANADOLU KÖYLÜSÜ

İNCELEME

ELİF YAYINLARI — İSTANBUL — 1962

Acı bir yıldönümü için

25.VII.1958 - 25.VII.1962

ÖNDEYİŞ

Atatürk'ten beri bilinçli bir Anadolu sevgisi uyandı. Yalnız toprağına, köylüsüne değil, onun fışkırttığı uygarlıklarına da duyulan, henüz ürkek, çekinik, fakat soylu, anlamlı bir sevgi, aydınından gelen bir kucaklaşma isteği. Oysa Anadolu köylüsü hanidir, aynı göğü, aynı görüsü, kuşları, yemişleri, ekinleriyle yalnız toprağıyla değil onun bu uygarlıklarıyla da sıkı fıkı olmuş. Evi, tarlası onların tapınaklarının, oyun yerlerinin, birleşme evlerinin dizi dibinde, boy boy, kırık, sağlam, çeşitli yüzlü tanrılarıyla yadırgamaksızın senli benli, onlardan kendisine kalmış taş tekneye öteberisini koyuyor, sunak taşını malı gibi kullanıyor. Ancak bu taştan, durağan, cansız uygarlığın yanısıra Anadolu köylüsünün ardılı olduğu uygarlıklarla daha canlı bir alışverişi var, onların inançlarını da benimsemiş, doğanın, yaşamın tükenmezliğini kışkırtıp sağlayacak davranışlarını da sürdürüyor.

Türkler Anadolu'ya ilk geldiklerinde orada kendi sayılarının en az on katı daha kalabalık halka karıştı, kendi getirdiklerini onlarda bulduklarına kattı, kaynaştı, sonra da bunu sonuna kadar korumasını bildi. Uygarlıkların sürekliliği damarlardaki kanda değil fakat davranışlarda beliriyor. Kuşaktan kuşağa yaşam ve ölüm karşısında aynı davranışlar, aynı törenler el değiştiriyor. Bu davranışlar başlar üzerinden aşan bir meşale gibi

el değiştirmiyor, halkın ruhuna siniyor, oraya yuvalanıyor. Nasıl **pagan** sözü köylülere **pagani** denilmesinden çıkmışsa, Anadolu köylüsünün davranışları da bu dil türetmesini doğrular yolda beliriyor. Köylü davranışlarında iki güç buluyoruz. İlericilik gücü olan aykırı inan ile, gerici, eskiyi tutucu halk inançları. Biri elindekinden kolayca vazgeçebilen, öteki elındekıne sımsıkı sarılıp, tuttuğunu bırakmayan, birbirine ters yönde dırenen iki güc. Bu akıcıyla, duragan, köyü, köylüyü tanımak ısteyen her incelemecinin karşısına dikiliyor.

Başına geyik boynuzları takan, hayvan postuna bürünüp danseden köylünün bu davranışında köyünün halkını inanç ve törelerinde kutsal bir birleştiricilik buluyoruz. Hatta davranışların gerekçeleri, amaçları köylünün belleğinden uçsa, biçim değiştirse de onlara körükörüne bağlılığı sarsılmıyor. Bu onun eskiyi tutuculuğu. Bunun yanısıra İslâm, Hırıstiyanlık gibi dinlerın onun aykırı inan, büyücülük, puta tapıcılığına gösterdiği sert tepkiye rağmen direnip sonunda bunları bu dinlere bile çeşitlı sözde gerekçelerle de olsa benimsetebilmesi. Onun bu direnişinin özgürlüğü, boyun eğmezliği, bağımsızlığı da onun ilericilik yanıdır. Ahmet Kutsi Tecer'ın 1961 yılında İstanbul'da düzenlenen I. Halk Oyunları Semineri'ne sunduğu bildiride verdiği örnek ilginçtir. Genç bir köylüye oynadıkları oyunu niye oynadıklarını soruyor, köylü nedenini bilmediğini ama oynamanın zorunluluk olduğunu söylüyor. "Oynanmasa da olur mu?" sorusuna köylü Tecer'i tuhaf tuhaf süzerek "Oynamamak olmaz ki..." diyor.

Bugün Anadolu köylüsünün oynadığı bazı seyirlik oyunların eski çağların törenlerinin, ilkel tapımların kalıntıları olduğu görüşünü savunan bu incelemede alınan örneklerle kesin sonuçlara varmak için henüz erkendir. Bu örneklerin bazılarını kendim de görmüş olmakla beraber şimdilik onları görüp te yazmış olanların sorumluluğunda bırakmayı daha uygun buldum. Bu tanıklıklarda gözlem henüz bu oyunların törensel, büyüsel özelliklerini, ayrıntılarını işleyecek, onları ortaya çıkaracak güçte değildir. Tanıklar oyunları yerinde ayak üstü ilk göze çarpmış görünüşleriyle ele almış, törensel özellikleri üzerinde durmamışlardır. İlerde bu konuya yeniden dönüldüğünde oyunlar üzerinde yeterince durulmak gerekir. Bunların bir oyalanma için mi yapıldıkları, yoksa törensel özellik taşıyıp taşımadıkları, sözsüz mü, yoksa sözlü mü oldukları; içinde türküler, çalgılı müzik, benzetmeli dansların bulunup bulunmadığı; yerleri, tarihleri, ve-

sileleri, yaz ortası, kış yarısı gibi belirli takvim dönemlerine, bir ölüme, buna benzer önemli bir olaya raslatılıp raslatılmadığı; oyuncuların sayıları, uğraşları, toplumsal durumları, belli bir kuruma, derneğe bağlı olup olmadıkları, oyuncu ve seyirci bağlantısı; gereçler, giysiler, takma yüzler, kuklalar, ışıklandırma, dekor bulunup bulunmadığı; oyuncuların hep aynı kişilerden seçilip seçilmediği gibi soruların yanıtlanması gerekir. Sonra sözün, müziğin, dansların yazıya geçirilmesi, ses kayıdı, fotoğraf, resim, sinema gibi yollardan saklanması, konuların günlük yaşamdan mı, yoksa bir efsaneden mi alındığı, oyuncu ve seyircilerde yaratılan tepki ve çoşkunun niteliği, bu vesilenin seçilişinde yerlilerce belli bir nedenin bulunup bulunmadığı, oyunu tanıyışları, sözlerde, tavırlarda, ayrıntılarda öncedeN belli bir örneğe ne ölçüde uyulup uyulmadığı; doğmaca oynanıp oynanmadığı, yeni oyunların yaratılış yolları; oyunların yapıldığı şenliklerin, bayramların, yortuların incelenmesi gibi çeşitli verilerin, bunları hem sık sık seyrederek, hem de köylülerle yapılacak soruşturmalarla bulunup ortaya çıkarılması gerekir.

İşte ele alınan örneklerin bilimsel gözlemin aydınlatıcılığından yoksun olması, gözlemi yapanların bunların törensel özelliklerini gözönünde bulundurmadan bunlara daha çok bir oyalama gözüyle bakmış olmalarından, bu örneklerle kesin sonuçlara varmaktan çekinilmiştir. Yerli örneklerin bu yetersizliği karşısında bunu hiç değilse bu sayıya eşit sayıda dışardan örneklerle karşılaştırmak yoluna gidilmiştir. Bugün Anadolu'da yaşayan yerli örneklerin eski uygarlıkların dinsel törenlerin bir kalıntısı oldukları görüşü savunulduğuna göre, bu dışardan örneklerin bazısının bu eski uygarlıklardan alınmış olması pek olağandır. Bunun yanısıra daha uzaklara gitmekten kaçınılarak seçilen örneklerde daha çok komşu ülkelerle, aramızda İslâm dininden gelen bir ortaklık bulunan İslâm ülkelerine başvurulmuş, nice ilginç karşılaştırma olanakları taşımasına rağmen daha da uzak ülkelere gidilmemiştir.

Gerek eski örneklerin bugünkü örneklerle, gerek bugünkü orneklerin kendi aralarında yapılan karşılaştırmalarda hep iki yorum olanağını buluruz karşımızda. Bunlar arasında benzerlikler, ortaklıklar, ya değişik uygarlık katlarının uygulamaları, geleneklerin sürekliliğiyle birbirlerine bağlanmakta, ortak bir kaynaktan türedikleri, birbirlerini etkilemiş oldukları sonucuna varılacak, ya da birbirlerinden bağımsız yaşamın aynı koşulları

karşısında aynı tepkiyi gösteren aynı zihin yapısının birbirlerinden habersiz her yerde davranış benzerliği gösterdiği sonucuna ulaşılacaktır. Bu inceleme bu ikisi arasında kolayca bir seçim yapamamakla beraber incelemenin başlığındaki Dionisos'un bile Anadolu'dan Yunanistan'a gittiği düşünülürse, birinci yoruma daha yakın bir eğilimde yol aldığı söylenebilir. Aynı yöntemde çalışılarak Anadolu danslarını, özellikle bunların büyüyle ilintisini ele alan bu diziden ikinci incelemem OYUN ve BÜYÜ olacaktır.

TÖRENLER - ÜSTÜRELER - DRAMA

Çağdaş insan bilim ve budun bilimde eski yaşamın ve düşüncenin yorumu bugünkü ilkel kültürler ve kalıntıları yoluyla yapılıyor. Bunlar içinde eski şenlikler, törenler önemli bir yer tutuyor. Bunlar arasında da 'eskiyle işini bitirip, yeniyi buyur etme' konusu çok geçiyor, bu konu büyüsel törenlerde canlandırılıyordu. Birçok önemli uygarlıkların yaşadığı eski Anadolu'yu da, bugün Anadolu köylüsünün uğraşları, törenleri, inançları bakımından böylece yorumlamak, ilginç, ilginç olduğu ölçüde de verimli sonuçlara götürecektir. Anadolu'nun eski halkı Hitit'ler, hatta daha eski halkından tutup bugünün Anadolu köylüsüne kadar nice törenin ufak tefek değişikliklerle, fakat özünü bozmadan nasıl bir uygarlıktan ötekine el değiştirdiğini izliyebileceğimiz pek çok örnek buluyoruz.

Bu törenler mevsimlik örnekler, kalıplar üzerine yineleniyordu. Bunlar görevseldir, amaçları doğanın canlanması içindir. Bunların yanısıra üstüreler (myths) vardır. Birincilerin görevselliğinin bunlar kalıcılık, yücelticilik yanını tamamlarlar. Görevsel törenlerle, kalıcı eskimez üstürelerin birbirine geçişmesi de drama'yı yaratır. Bu mevsimlik örnekler yalnız Yunan dramasında değil, fakat eski Mısır, Mezopotamya, Suriye, Filistin, Hitit'te de vardı. Mevsimlik törenler aşağıda daha iyi görülebileceği gibi türlü biçimlerde oluyor. Bazısı eskinin kovulmasıydı. 'Eski' ise tahtından indirilmiş Kral, Ölüm, Kötülük, Bolluk Görüntüsü, süslü bir direk, bir kukla ile canlandırılıyordu. Bazı törenlerde iki hasım arasında bir yarış, bir savaş, bir yenişme oluyordu: Eski ile yeni yıl, yaz ile kış, kuraklık ile yağmur, yaşam ile ölüm çatışıyordu. Sonunda önceden belli olan yan kazanıyordu; bazen bu bir gelinle kutsal bir evlenmeyle birleşiyordu. Böylece bolluk sağlanıyor, doğa uyanıp diriliyordu. Bir de asıl konumuz olan ölüp yeniden dirilme vardır.

Bunlar çözümlendiğinde iki ayrı kesime ayrılabiliyordu: Kenosis (veya Boşalma), Plerosis (veya Doldurma). Birisi yaşa-

mın, dirliğin sonuydu, her dönem sonunda kemerleri sıkma, kaçınma, oruç, perhiz, ölüm, sıkıntı, canlılığın sona ermesiydi. İkinci ise yeni dönemin başlaması, kuraklığa karşı yalancı savaş, yağmur yağdırmak için büyü, toplu çiftleşme ile canlanmaydı. Bunlar dört öğede karşımıza çıkıyor: Birincisi kendine sıkıntı, çile çektirme, canlılığa geçici bir dönem ara vermedir. Bu yoldan dönem sonunda yaşamın sona erişiyle, gelecek dönem için güven sağlamadır: Oruç, perhiz, dövünme, ağlama, uluma, ağıt... Mısır'da Osiris, Anadolu'da Attis, Suriye'de Adonis, Yunan'da Demeter ve Kore inancı, İslâm'da Muharrem töreni, Ramazan gibi. Örneğin Yahudilerin 17 Temmuz'da başlıyan ve üç hafta süren bu dönemi Babillilerin Temmuz'unun ölüp dirilmesinden gelmektedir. İkinci öğe 'arınma' dır. Canlılığı tehlikeye düşürecek kötülüklerden, utanmazlıktan temizleyip kurtarmak. En çok başvurulan ateşti. Çoğunluk ateş üzerinden atlanır. Fas'da Aşure töreninde evlerin bacalarından yanan meşaleler atılır. Bu Anadolu'da da vardır. Su da böyle. Örneğin Muharrem'in onuncu gününde (Aşure) evlerin duvarlarına su atılır. Üçüncü öğe 'güçlendirme' dir. Bu dövüşme, yarış gibi biçimlerde ya da çiftleşme yoluyla yapılır. Bugün bunun kalıntılarını birçok ülkelerde buluyoruz. Kızları zorla öpme, eteklerini kaldırma, kaçırma, tarlalarda çiftleşme gibi. Dördüncü öğe ise ürün iyi olunca, yeni döneme başarıyla girildiğinde bunu sevinçle kutlama, şenliktir. Bunların yanısıra bir de yukarda belirtildiği gibi asıl ko numuz olan ölümün geri dönmesi ve topluca yemek vardır. Bütün bu törenler çoğunluk ya gün-tün eşitliğine 'equinoxe' (23 Eylül _ 21 Mart) veya gün durumuna 'solstice' (21 Haziran - 22 Aralık) raslar. Bu bakımdan Anadolu köylü takviminde ayların adları uyarıcıdır: Döl dökümü, Çiçek ayı, Yağmur ayı, Orağ ayı, Ot Biçimi, Biçin ayı, Harman ayı, Şarap ayı, Koç ayı, Çileler gibi. Yıl da ikiye ayrılır. Birincisi 6 Mayıs'dan (Rumi 23 Nisan) 7 Kasım'a kadar 186 gün ruz-u hızır yani yeşil, yeşeren gündür. 8 Kasım'dan (Rumi 27 Ekim) 5 Mayıs'a kadar süren 179 gün ruz-u kasım, yani bölen gündür. Birinciyle yaz, ikinciyle kış başlar. Bu ara ay yılı üzerine kurulu İslâm takviminde böyle güneş yılının durağan noktaları olmamakla beraber, İslam öncesi törenleri ,özellikle yaz yarısı kutlanması gene de yaşıyor. Bunları daha ilerde göreceğiz.

Yukarda sayılan ögelerin hemen hepsinin karşılıklarını Anadolu'da bugün bulabiliyoruz. Yağmur yağdırmak için yeşillik-

ler giyme, 'Dodu' üzerine su dökülüp, çan çalınması, 'Bodi Bostan' oynanması; güneş çıkarmak için çıralar yakıp evleri dolaşarak oynanan 'Kuç Kuçura', Hıdırellez'de ak giysi veya Hızır'ın yeşil giysili olması, bu günde hastalıktan kurtulmak için yeşillik üzerinde yuvarlanılması gibi türlü danslı danssız törenler buluruz [1]. Anadolu'da çok raslanan ateş yakılıp hasımların birbirine vurarak oyun dışı etmelerine dayanan 'Sin Sin' oyunu [2] hem bir çarpışma oyunudur, hem de gelenin gidenin yerini alması bakımından ölüp-dirilme konuluğuna benzerlik gösterir. İlerde göreceğiz, 'arınma' da Anadolu'da çok raslanan bir öğedir. Yukarda kız kaçırmanın da zorla öpme, çiftleşme gibi 'güçlendirme' den sayılacağını belirtmiştim. Anadolu'da seyirlik köylü oyunları arasında konusu kız kaçırma ve kaçırılan kızın yeniden bulunmasını konu edinen pek çok oyun vardır. Ancak bu oyunları ölüp-dirilme konuluğunun bir çeşitlemesi de sayabiliriz. Yani ölüp yeniden canlanma yerine kaçırılan kızın yeniden bulunması gibi. Bunların Eleusis törenlerine benzerliğine ilerde değinilecektir. Ayrıca ilerde göreceğimiz bazı Anadolu seyirlik oyunlarında çiftleşme de utanmasız bir sözsüz oyunla canlandırılır.

Başkaca törenleri bir yana bırakarak ilgimizi asıl konumuz olan ölüp-dirilme törenlerine çevirirsek ilerde özel bölümünde göreceğimiz gibi Anadolu köylüsünün seyirlik oyunları içinde sayısız örnek bulunmaktadır. Anadolu seyirlik oyunları kış yarısı, hayvan yavrularının doğması. bitkisel yaşamın uyanması veya uykuya dalması, hayvanların çiftleşmeleri gibi olgulara yönelmiştir. Kış, yaz karşıtlığı, bundan baharın doğması simgeleştirilmiştir. Bilgin Frazer bunun için 'ölümün kovulması' diyor. Bu tören iki türlü olabiliyor: ya kışın geçmesi yani ölümü, ya da yazın ölümü. Bunun gelişmesi tarımın gelişmesine ayak uydurdu. Toprağın verimliliği kış ile yazın birbirinin ardısıra gelmesi, ilkbahar ile ürün devşirme, toprağı işleme, saban sürme, tohum ekme, biçme olayları üzerine ilgi toplandı. Doğanın beklenmez önceden kestirilemeyen işleri üzerine türlü büyüsel tö-

1) Bunlar Anadolu çocuk oyunlarında bile görülür; Yağmur duası ve Çiğdem gibi. Bak. Ferruh Arsunar, *Türk Çocuk Oyunlarından örnekler*, İstanbul 1955, ss. 12-15.

2) Sin kelimesinin Sümerlilerin Ay Tanrısı Sin'den geldiğini ileri sürenler olmuştur. Bak. Osman Atilla, "Sönmeyen Çıra. Hasan Tankut'la konuşma", *Ülkü*, 16 Mart 1942. Bunun gibi Sin kelimesinin Anadolu'da ölü gömütü anlamına gelişi üzerinde durulmak gerekir.

renler çıktı, bunlar başlıca tohum ekmek için toprağın kısırlılığını gidermek, bolluğu getirmek içindi; işte ölüp-dirilme konuluğundaki drama buradan gelişti. Bunun kaynağı Yakın Doğu, Ön Asya'daki gelişmeye kısaca bir göz atmak gerekir.

Yakın Doğu'da, Ön Asya'da çok eski çağlardan kalmış kadınlık aygıtları gelişkin, ve belirgin tanrı heykelleri buluyoruz. Özellikle önceleri Kuzey Irak'da daha sonra Ön Asya'da. Yaşamın fışkırdığı bu Ana, doğum, üreme, hayvan ve insanların çoğalması, ölüm ve kalım gibi kaynak anlamlar taşıyordu. Ana Tanrıça Ön Asya'da, Girit'te, Ege'de en önemli yer tuttu, erkek tanrının ona göre ikincil bir yeri oldu. Daha sonra bitkisel inançlarda erkek de önem kazandı. Tanrıçanın Gök Tanrı ile birleşmesi, Kutsal düğünü toprağı verimli kılan yağmuru getirdi. Gök, bulutlar, yağmur, Gök tanrıya ve doğayı canlandırmaya, fırtına, gök gürültüsü gibi belirtilerine diller arasında benzer dil türetmeleriyle bağlanmaktadır. Yıllık tanrı olarak bolluğu, verimliliği, ikbaharın yeni yaşamını bir araya topladı. Bitkisel efsane ve inançlar doğum, çocuklar, Gök ve Hava tanrısı, sürüler, davarlar, yağmurla birleşti.

Zeus'un Toprak ve Buğday Tanrıçası-Hera, Dione, Semele, Kore (Persephone)- ile birleşmesinde hep bu gök ve toprağın evlenmesi geleneğini buluyoruz. Böylece Yunan üstüresi ve Zeus da, Gök ile Toprağın yaşam getiren yağmur yağdırmak için kutsal evlenmesiyle bitkisel inanca bağlandı. Ön Asya'da Tanrıça önemini yitirmedi, hem ana hem de genç erkek tanrının gelini oldu. Mezopotamya'da ana tanrıça inancı mevsimlik döngü ve bitkisel törenleriyle başlıca doğurtucu, yaşam verici kaynakdı. Kışın öldürücülüğünü veya yazın kuraklığını değiştirip baharla yaşam getiren bu Ana/Gelin'dir. Adları Ninhursağa, Ninmah, Inanna/İştar, Nintu, Aruru Mah. Sümer'lerde toprağın anası gibi bir anlama gelen Inanna'nın (Akadlıların Iştar'ına karşılık) düğünü İlkbaharda her yıl kutlanır, uyuyan toprağı uyandırırdı. Dumuzi 'topraktan çıkan suların sadık oğlu' (bu İştar'ın sevdalı, acı çeken genç oğlu çoban Tanrı Temmuz'un Sümerdeki karşılığıdır) - ile evlenmesi. Bu onun ilkbaharı canlandırıcı gücü, doğanın güzdeki güçten düşmesi, sönmesi, ölümü canlandıran yer altına gidişi, tören uğuruna ölümü ve Tanrıçanın onu kurtarmasıyla canlandırılırdı. Doğanın dayanağı olan onun iyi edilmesi Ana Tanrıçanın sorumluluğundaydı. Böylece

yaşam ve canlandırma kaynağı Dumuzi/Temmuz değil, Inan/İştar'dı Genç erkek Tanrı burada bir araç durumundadır.

Birazdan göreceğimiz Doğu çıkınlı tanrıların yanısıra Dionisos'un durumu da böyledir: Trakya çıkınlıdır, annesi Trakya/Frigya Toprak Ana Semele'dir. Göreceğimiz başka tanrısal çiftler Kybele-Attis, Astarte-Adonis, Isis-Osiris'dir. Dionisos ayrıca ölüler inancına da bağlanıyordu. İnsanlar, hayvanlar, bitkiler çoğaldıkça, bittikçe, ölülerin de dirilebileceğine inanılıyordu. Dionisos'da olduğu gibi bütün bu törenlerde iki yan, karşıt çifte yan oluyordu. Biri dinsel, tanrının insanın içinde bulunması (enthousiasmos), ağırbaşlı, vaslı, yanı, öteki azgın, arsız, güldürücü, kendinden geçme (ekstasis) yanıdır. Böylece bir yanda Tragedya'nın temeli olan pathos-threnos (yeğin ölüm ve yas tutma), öte yanda komedya'ya yaklaştıran cümbüş, güldürü (komos/gamos), dirilme/gerdek cümbüşü, ölüm ve yok olma üzerinde yengiyi buluyoruz. Bu eski bolluk dramasının Tragedya'nın çıkınıyla ilintisini açıklayan Profesör Gilbert Murray'in yorumunu görelim [3]. Profesör Murray'a göre tragedya'nın çatısında bu törenlerin oluntuları şu sırayla gelmektedir:

1) **Agon** veya yarışma, çatışma. Işığın karanlıkla, yazın kışla, eski yılın yeni yılla çatışması.

2) **Pathos**, ölüm, acı çekme. Genel olarak bir törensel veya kurban edici bir ölüm. Adonis veya Attis'i tabu bir hayvan öldürür Pharmakos taşlanır. Osiris, Dionisos, Pentheus, Orpheas, Hippolytus parçalanır.

3) **Haberci.** Pathos göz önünde olmayınca bunu bir haberci anlatır.

4) **Threnos** veya yas tutma, ağıt.

5) ve 6) **Anagrosis** tanıma ve tanrısama. Ölenin, parçalananın canlanması. Başka ülkelerde olduğu gibi Anadolu'da da pek çok seyirlik oyunu bir, iki eksik veya fazlasına bu sırada gelişir. Özellikle çatışma gerek eski çağlarda gerek bugün çok raslanan bir konudur. Kış ve yaz karşıtlığı iki takım arasında veya iki kişi arasında yalancı savaş veya yarışma biçiminde ortaya çıkar. Hatta Avrupa'da çok oynanan St. George'un, ejderha veya Türk Derebeyi (yüzü karaya boyalıdır) ile savaşında biri ölür, herkes yas tutar, birisi ölenin oğlu olduğunu tanır, bir hekim çağrılır, ölen dirilir, herkes bunu kutlar ve evlerden

3) Jane Harrison, *Themis,* Cambridge 1912, s. 341.

öteberi toplanır. Oyuna çeşitli kılıklar, hayvan biçimine girmiş ikincil kişiler de katılır. Birçok yerlerde çarpışmada bir yanda yeşillere, yapraklara bürünmüş biri Yazı, öteki yanda biri de kürk veya saman giyerek kışı canlandırır [4]. Osmanlı şenliklerinde de böyle yalancı savaşlar düzenlenir, Hıristiyan olan hasım öldürülür, yenik düşürülürdü. Yunanlılarda tersine Epir bölgesinde Parga'da Mayıs'ın ilk günlerinde kutlanan Gül Bayramında (Rosalia veya Rusalia, Ermeniler Vartuvaria diyorlar) iki takım arasında bir yalancı savaş düzenlenir, bir yanda Hıristiyanlar, öte yanda Türkler olur, sonunda Türkler yenik düşürülür, başları olan Türk paşası tusak olur veya öldürülür [5]. Ayrıca Kephalovrisso'da da Türkler ile Katsondonis'ler arasında yalancı savaş düzenlenir, sonunda Türkler yenik düşürülür [6]. İlerde görülecek Anadolu'da da böyle çarpışma oyunları vardır.

Törenlerden, üstürelerden dramaya varıldığını belirtmiştim. Bugün ilkellikleriyle kalakalmış seyirlik köylü oyunları tiyatronun çağlar boyunca süren serüveninde önemli bir aşamadır. Bir oyunda oyuncunun kişisel olanakları onu sesi, tavırları, kılığı, giyim kuşamı, yüzünün boyası, takma yüzlüğü gibi görünüşü, çalgısı, gereçleridir. Dış olanaklar da oynadığı yer, sahne, dekor gibisinden dış çevresidir. Tiyatronun gelişmesinde bu olanaklara göre yedi aşama görülüyor. Bu incelemede ele alınan köylü seyirlik oyunları işte bu yedi aşamanın ilk basamaklarıdır. İlk aşamada kılık değiştirmiş oyuncuyu buluyoruz. Kendinden başkası olmak isteyen oyuncu bunu kılık değiştirerek gerçekleştiriyor. İkinci aşamada gene bir sahnesi olmamıştır fakat çıkardığı oyun daha bir işlenmiş, daha bir törensel, şenliksel bir özellik kazanmıştır. Daha çok inansal, dinsel bir amaçla yapılır. İşte bu aşamanın bir görünüşü de geçit alayıdır. Çok defa oyuncular sokaklarda dolaşır, davarları, tarım ürünlerini, yuvaları kutsamak, mutluluk, uğur getirmek için evlere uğrarlar. Bu her eve uğrayış takma yüzlü veya kılık değiştirmiş oyuncularla yapılır. Bir üçüncü aşamada boynuz takarak, hayvan postu giyerek hayvan benzetmeleri de katılır. Burada takma yüzlerle yeni, daha da değişik bir kişilik elde edilmiş olunur.

---

4) Yukarıda örnek olarak verilen St. George oyunu Osmanlı şenliklerinde de gösterilmiştir. Bak Metin And, *Kırk Gün Kırk Gece*, İstanbul 1959, ss. 70-71
5) *ibid*, s. 157.
6) C. A. Romaios, *Cultes Populaires de la Thrace*, Atina 1949, ss. 167-168

Ölmek - dirilmek gibisinden belirli bir eylem (action) ile taklitli büyü yapılıyor. Ayrıca müzik, dans, türkü gibi öğeler de işe karışır. Oyuna sözün, söyleşmelerin de katıldığını görüyoruz. Vesileler mevsimliktir. İki önemli öğeden biri vesile, öteki giysilerdir. Sözler çok defa bir takım kalıplaşmış, bazen anlaşılması güç, bazen kafiyeli, türkülü sözlerdir. Eylem çok defa öldürmedir. Oyunun, seyircilere göre düzeni iki türlü oluyordu. Ya dört bir yanı çepeçevre seyircilerle çevriliyordu, duragan bir yerde oynanıyordu, ya da geçit alayı biçiminde değişik yerlerde. İlerde görülecek Anadolu seyirlik oyunlarında bu ikisi bazen birleşiyordu; Sayakutluğu Bayramında olduğu gibi. İkinci aşamada artık gösterinin boyu, süresi, action'u, seyircilerin sayısı büyüyor. Birkaç gün sürüyor. Gelişimde dinsel bir gerekçe de bulunabilir. Nitekim Batı'da şenlik aşaması Ortaçağ'da Hıristiyanların düzenli yayılışına raslar. Doğa töreni olan Dionisos'un tragedya dramı katına yücelmesi Peisistratus'un Atinayı ufak bir taşra kentinden uluslarası önemde bir kent kılışına raslar. Burada bir de oyunculuğun meslek, sürekli bir uğraş oluşu, kurumlaşan oyunculuk mesleği aşamasını buluyoruz. Bundan sonraki aşamalar bizim incelememizden çok tiyatro tarihini ilgilendirir. Yani sahnenin kurulması, kapalı bir yer gibisinden aşamalar [7].

Burada ele alman Anadolu seyirlik köylü oyunları ister bu bolluk törenlerinin kalıntısı olsun, ister bu kalıntıların sonradan biçim, öz, amaç değiştirmiş çeşitlemeleri olsun, isterse de daha çok şakalaşma, oyalanma için önceki örnekler üzerine sonradan düzülmüş oyunlar olsun, Anadolu'da bunların tümüne 'oyun çıkarma' deniliyor. Bunların bazısı yalnız dans ve 'pantomimus'a dayanan sözsüz, suskun oyundur. Zaten törenselde 'eylem' (dromenon) sözden (muthos) daha önemlidir [8]. Bu türlü oyunlara Anadolu'da, ya Arapça sessiz, susan anlamına 'samıt', ya da Farsça dilsiz anlamına 'lal' denilir [9].

---

7) Bu aşamalar için bak. Richard Southern, *The seven ages of the theatre*, London 1962.

8) E. O. James, *Myth and Ritual in the Ancient Near East*, London 1958 s. 393.

9) Bak. Şükrü Elçin, "Samıt veya Lal Oyunları", *Türk Folklor Araştırmaları*, Ocak 1962 sayı: 150. Hatta İçel'de oynanan Samıt Oyununda yirmi otuz kişi ak giysiler giyip dilsiz olur, arka arkaya sıralanıp sokaklarda gezerler, birbirlerinin yaptıklarını taklit eder, burun ve genizlerinden ses çıkarır, yolda rasladıklarına vururlar. Bu oyundan korkulup evlerden dışarı çıkılmaz. Bak. Sait Uğur, *İçel Folkloru*, II Ankara 1948, s. 71.

ADONIS - ATTIS - OSIRIS

Her çağda bir yıldan ötekine toprağın görünüşünün uğradığı büyük değişiklikler insanoğlunu çok uğraştırmış, bu yetkin, yaygın değişim onu bir ölüm-kalım sorunu olarak oyalamıştır. Kendi yaşamının bu değişime ne denli sıkı sıkıya bağlı olduğunu gözleyen insanoğlunun en ilkeli bile bu olgulara ilgi duymakla yetinmemiş, ilginin ötesine de gitmiş. Kötü sonuçları önlemenin kendi eline bakdığına inanmış, büyü sanatıyla mevsimin gelişini geciktirebileceğini veya öne alabileceğini sanmıştır. Yağmur yağdırmak, güneş çıkarmak, hayvanları çoğaltmak, toprak ürünlerini arttırmak için törenler düzenlemiş. Ancak yaz ile kış, ilkbahar ile güzün birbiri ardısıra gelmesinin kendi büyü güçlerini de aşan daha derin bir nedeni, güçlü bir etkenin elinde olduğunu neden sonra anlamış. Bitkilerin büyüyüp yok olması, canlıların doğup ölmesinin tıpkı insanlar gibi doğup ölen, evlenen, çocukları olan tanrı ve tanrıçaların büyüyüp güçlenip veya azalıp güçten düşmesinin etkisinde oluşuna yormaya başlamıştır.

Böylece büyüsel kuramın yerini daha dinsel bir kuram almış oluyor. Gerçi süreli, döngüsel, yıllık değişimleri tanrılardan biliyorlardı, ama gene de büyüsel bazı törenlerle tanrıya desteklik edebileceklerini, yaşamın ilkesi olan tanrıya, karşıtı olan ölümle savaşında yardımcı olmak istiyorlardı. Bu sonucu düzenledikleri dramatik temsille kolaylaştırmak yoluna gidiyorlardı. Bunda istenen sonuca onu taklit etmekle varılacağı ilkesini uyguluyorlardı. Büyüme, bozulma, üreme, çoğalma, gibi olguları tanrıların evlenme, ölüm, yeniden doğma veya dirilmeleriyle yorumladıkları için dinleri, daha doğrusu büyüsel dramları da hep bu konuları işliyordu. Verimli sonuçları olan tanrıların bolluk getiren evlilikleri, bu tanrılardan birinin acı getiren ölümü ve dirilmesinin yarattığı sevinç başlıca konulardı.

Mevsim değişikliklerinin en önemlisi bitki yaşamına etkisi olanıdır. Mevsimlerin hayvan yaşamı üzerinde de etkisi vardır ama böylesine belirgin değildir. Bu büyüsel dramlarda yani kışı kovup, ilkbaharı geri getirmede önem, hayvanlardan, kuşlardan daha çok bitkiler, ağaçlar üzerinedir. Fakat gerek bitkisel gerek hayvan yaşamı birbirinden tam ayrılmış değildi. Aslında dramatik temsillerde dişi-erkek birleşmesi, hem yemişlerin, hem hayvanların hem de insanların üremesiyle ilintilidir. İlk istekler yaşamak, yemek, çocuk yapmaktır. En önemlileri besin ve çoğalmadır. Bu törenlerin en gösterişli, özenli, yaygın düzenlendiği bölge Doğu Akdeniz ülkeleridir. Osiris, Temmuz, Adonis, Attis adı altında Mısır ve Batı Asya'da yıllık yaşamın sona ermesi ve canlanması, özellikle bitkisel yaşamın kişileştirilmesi tanrının her yıl ölüp yeniden dirilmesiyle oluyordu. Bu ölen ve dirilen Doğu tanrısı, çok adlı fakat özünde tek olan tanrıdır, bu inceleme boyunca da türlü örneklerle karşımıza çıkacaktır. Bunların ilki Temmuz veya Adonis'tir.

Adonis tapımı Babilonya ve Suriye'nin Semitik halkı arasında yayılmış, Yunanlılar da İsa'dan önce yedinci yüzyılda uyarlamışlardır. Tanrının asıl adı Temmuz'dur. Adonis tanrı demek olup ona seslenirken kullanılan bir başlıktır. Bunun ilk Sümerlilerle başladığına inanılmaktadır. Sümerliler de Orta Asya'dan gelmiş, dilleri de Türkçe gibi Ural-Altay dillerindendi. Babilonya dinsel edebiyatında Temmuz ana tanrıça İştar'ın kocası veya sevgilisiydi. Her yıl Temmuz ölüyor, sevinçli mutlu toprak yüzünden, iç karartıcı toprak altına gidiyor, tanrıça da onu aramaya koyuluyordu. Onun yokluğunda sevgi tutkusu duruyor, insanlar, hayvanlar üremeyi unutuyorlar, bütün yaşam sönmek tehlikesiyle karşı karşıya kalıyordu. İştar gitmeden yaşam suyuyla ıslatılıyor, ikisi geri gelince bütün doğa uyanacaktır. Giden Temmuz için ağıtlar söylenir, her yıl ölümüne yas tutulur, yaz ortasında onun adını taşıyan Temmuz ayında flütlerin cırlak sesiyle kadın erkek bu yasa katılırdı. Ağıtlar ölen tanrının bir heykeline yapılır, arı suyla yıkanırdı. Hatta daha önce de belirtildiği gibi Yahudi takviminde 17 Temmuz'da oruç tutarlar. İlerde görülecek Sıvas dolaylarında bir Hıristiyan Aziz'in her yıl kutlanan ölüm günü de 17 Temmuz'dur. Adonis Yunanlılarda Aphrodite'in sevgilisiydi. Yeraltında oturan Persephone çocukken ona bakardı. Persephone çocuğu Aphrodite'ye vermek istemedi, sevgi ve ölüm tanrıçaları arasındaki bu çekiş-

meyi Zeus yatıştırdı, Adonis Persephone ile yeraltında yılın yarısında duracak, öteki yarısında yerüstünde Aphrodite ile. Adonis'i sonunda yırtıcı bir yaban domuzu, ya da yaban domuzu kılığına giren kıskanç Ares öldürür. Aphrodite sevgilisi için yas tutar. Adonis'e sahip çıkmak için iki rakibe arasındaki çekişme bir Etrüsk aynası üzerine çizilmiştir. Yılın bir bölümünde yer altında, öteki bölümünde yer yüzünde olması, Temmuz'un yıllık yokoluşu ile sonra ortaya çıkışının Yunanlılarca çeşitlemesidir. Adonis üstüresi ençok Batı Asya'da iki yerde özenle kutlanır. Birisi Suriye kıyısında Byblus'da, ötekisi ise Kıbrıs'da Paphos'da (Kıbrıs'ın güney batısında).

Bunun yanısıra başkaları da vardır. Kıbrısda Adonis'in yanısıra Amathus'da Tyrian Melcarth'a da tapılır. Tarsus'da bu tanrıyı buluyoruz. Tarsus'lu Baal'in bir elinde buğday başağı, öteki elinde bir üzüm salkımı vardır. Yani Demeter ve Dionisos'un görevlerini kendinde toplar. Bunun bir Doğu tanrısı olduğunu anlamak için Güney Kapadokya'da İbriz'deki anıta bakmak gerekir. Torosların kuzey eteklerinde Ereğli yakınında Ibriz'deki heykel başlığı boynuzlu, elinde üzüm salkımlı bir asma dalı, öteki elinde buğday demeti taşır. Boynuzları boğa boynuzuna benzer; koyun yetiştiriciler için boğa, üreme simgesidir. Hititler de boğaya tapıyorlar, ona koç kurban ediyorlardı. Yunanlılar da Dionisos'u bir boğa biçiminde yapıyorlardı.

Adonis çok defa rahip krallar ve kral ailesinden kişilerce canlandırılıyordu. Daha sonra onun bir putu veya bir hayvan kurban edildi. Fenikelilerin Byblus'daki Astarte tapınağında Adonis'in ölümü her yıl flüt sesi, ağlamak, yas tutmak, göğüs yumruklamakla kutlanıyordu. Bazıları başlarını kazıtıyorlardı. Daha çok bir bahar töreniydi. Temmuz veya Adonis'in bir buğday görüntüsü olduğu onuncu yüzyıldan bir Arap yazarının onun için yapılan töreni anlatışından çıkıyor. Harran'da Suriyelilerin törenlerini ve kurbanlarını anlatırken şöyle söylüyor : "Temmuz ayı ortasında el-Bugat töreni olur, ağlayan kadınlar ve Ta-uz töreni tanrı Ta-uz içindir. Kadınlar ona ağlarlar, çünkü acımaksızın öldürülmüş, kemikleri değirmende öğütülmüştür. Bu bu yüzden bu törende ağızlarına değirmende öğütülmüş hiçbir şey koymazlar, fakat perhizlerinde ıslatılmış buğday, tatlı bakla, kuru üzüm ve benzeri şeyler yerler[1]." Burada anlatılan Ta-

1) Sir. J. G. Frazer, *The Golden Bough*, V, s. 230.

uz Temmuz'dan başkası değildir. Adonis'e yas tutulması daha çok bir ürün devşirme töreni olarak görülmüş, buğday biçicinin orağıyla veya harman yerinde öküzün ayakları altında çiğnenerek ölmüştür. Erkekler onu öldürmüş, kadınlar da onun için ağlar. Mevsimi de uyuyor: İlkbahar veya yaz. Sicilya ve Kalbira' da Paskalya yortusunda Adonis törenlerine benzerlikler buluyoruz. Paskalya yortusundan önceki Cuma günü ölmüş İsa'nın mumdan heykeli Kilise ortasında gösterilir, ağıtlar söylenir, akşam üzeri gömülmeye herkes katılır, Cumartesi gece yarısı papaz İsa'nın canlandığını söyler, herkes bunu sevinçle, uçan fişeklerle, yemekle kutlar. Katolik Kilisesinin de buna benzer dramaları vardır.

Batı Asya'da ölüp dirilmesi önemli, köklü inanç ve törenlere dayanan tanrı Attis'dir. Adonis Suriye için neyse, Attis de Frigya için odur. Adonis gibi bir bitki tanrısı olup, ölüp dirilmesi her yıl yas tutulduktan sonra bir ilkbahar töreniyle sevince döner. O da bolluk tanrıçası ana tanrıça Kybele'nin sevgilisidir, kimine göre de oğludur. Olağanüstü bir doğuşu vardır. Annesi Nana bir bakireyken bir badem veya nar tanesini göğsüne koymasıyla doğmuştur. Ölümü için de iki söylenti vardır. Bunlardan birincisine göre Adonis gibi onu da bir yaban domuzu öldürmüştür, bir ikinci söylentiye göre ise bir çam ağacı altında kendi erkekliğini gidermiş, fazla kan akıtma onu öldürmüştür. Romalılar da bunu İsa'dan önce 204 yılında Roma'ya uyarlamışlardır. Roma'da Kybele ve Attis ilkbahar şenliğinde Martın yirmi ikinci günü Kybele tapınağına büyük bir çam ağacı getirilir, çiçeklerle süslenir, ikinci günü trompetler çalınır, yirmi dört Mart yani üçüncü günü kanlı gündür, gürültülü, yırtıcı bir müzikle dansedilir. Bedenlerini bıçaklarla yaralarlar, dansederken başlarını, saçlarını sallarlar, kendilerinden geçerler. Bu hem yas hem de herhalde Attis'in güçlenip dirilmesi içindir. Ertesi gün Attis'in dirilişi bahar gün-tün eşitliğinde olur, sevinçle kutlanır. Şenliğin adı Roma'da Hilaria yani sevinç demektir. Ertesi günü Mart 26 dinlenme günüdür. Son gün 27 Martta bir geçit alayı olur.

Attis buğday tanrısı olduğu için onun acısı, ölümü ve dirilmesi de tıpkı olgun buğday tanesinin biçici eliyle yaralanışı, anbara konuluşu, toprağa gömülüp yeniden canlanması gibidir. Ana Tanrıça Hıristiyanlık üzerinde bile etkisini göstermiştir.

Noel'in tarihi bununla ilgili görülebilir. Julian takvimi 25 Aralık kış gün-durumundadır, yani güneşin doğumu. Bu günde günler uzamaya başlar, bu dönüm noktasında güneşin gücü, etkisi artmaya başlar. Mısır'daki Hıristiyanlar İsa'nın doğum günü için 6 Ocağı seçmişlerdi. Batı Kilisesi ise bunu benimsemedi, 25 Aralığı seçti. Bu daha çok halkın güneşin doğumuna düşkünlüğünden yararlanmak içindir. Aynı şey Adonis bakımından, Paskalya'da İsa'nın ölüp dirilişinin aynı tarihe düşmesi için de söylenebilir. Attis Roma'da bahar gün-tün eşliğinde kutlanıyordu, bütün kış uyumuş tanrının canlanması için en uygun bir tarihti. Böylece İsa'nın da ölümünü 25 Mart'a konması eskiye giden bir gelenek oluyor. Hıristiyan yortularının bu türlü tarih kaymalarına pek çok örnek gösterilebilir. İsa'nın dirilmesi de Attis'in dirilişi de 27 Mart'ta olacaktır. Bir başka Hıristiyan inancında İsa'nın ölümünü yirmi üçe, dirilişini de yirmi beşe koymuştu, böyle olunca İsa'nın dirilişi Attis'in dirilişiyle bir olur. Hıristiyanlığın yayılması, her yerde tutunması için bu esneklik hoş görüyle karşılanmıştı. Din öncesi inançların halkın gönlünde nasıl yaşadığını görmek için uzağa değil, Paskalya'dan önceki haftada Yunanistan'da Euboea'ya gitmek yeter. Orada yaşlı bir kadın şöyle diyecektir: "Elbette kaygulu-yum, İsa yarın dirilmezse bu yıl buğdayımız olmaz [2]".

Eski Mısır'da her yıl ölüp dirilmesi üzünç ve sevinçle kutlanan tanrı Osiris Mısır tanrılarının en sevilip bilinenidir. Toprak tanrı Seb (veya Keb, Geb) ile Gök tanrı Nut'dan doğmuştur. Osiris daha sonra kızkardeşi Isis ile evlendi. Kral gibi o güne dek insan eti yiyen yamyam Mısırlılara buğday ve arpa dikmesini yemişleri ağaçtan toplamasını, üzümü işlemesini öğretti. Yeryüzünü dolaştı, bildiklerini oralarda da öğretti, dönünce kardeşi Set (Yunanlılar Typhon diyorlar) onu bir sandığa sokup üzerini çiviledi, Nil nehrine attı. Bu Athyr ayının onyedisinde oldu. İsis bunu işitince saçından bir tutam kopardı, yas giysilerinin üzerine takdı ve gövdeyi aramaya koyuldu. Bu arada bir çocuğu oldu, akrep soktu, ve yeniden diriltildi. Bu arada Osiris'in bulunduğu sandık Byblus'a, Suriye kıyısına geldi. Buranın kralı sandığa bir yer yaptı. Isis bu yeri öğrenip geldi, sandığı açıp, gövdeyi çıkardı, öpüp ağladı, yas tuttu, bir gemiye bindirdi, yanağını kocası ve kardeşinin yanağına ko-

2) J. C. Lawson, *Modern Greek and Ancient Greek Religion,* Cambridge 1910 s. 573.

yarak öptü, ağladı. Sandığı bırakıp oğlunu görmeye gittiğinde Typhon, sandığı yaban domuzu avlarken buldu, geceleyin onu ondört parçaya böldü. Parçaları dört bir yana dağıttı. Isis bulabildiği parçaları gömdü, bulamadıklarının da heykelini yaptı, Osiris'in erkeklik aygıtını balıklar yemişlerdi, onun da heykeli yapıldı. Apis veya Mnevis denilen kutsal boğalar Osiris'e adak verildi. Ve en iyi tarım yardımcısı olan bu hayvana Mısır'da Tanrı gibi tapıldı. Mısır'da bir inanca göre Isis kanadıyla çamuru yelpazelemiş, Osiris de canlanmıştır. Bu görüşe göre Osiris töreni Nil'in yükselmesine raslar. Bu inanca göre Isis Osiris için ağlarken gözyaşları Nil'i taşırmıştır. Osiris buğday tanrısı olduğuna göre onun için yaz ortasında yas tutulması olağandır. İkinci tarım dönemi de Kasım da tohum atmadır. Eski bir Mısır töresine göre Mısırlılar ilk buğday demeti kesilince göğüslerini dövüp yas tutarlarmış: Orakların öldürdüğü buğday tanrısı için. Törenlerde herkes göğsünü yumruklar, altın yaldızına boyanmış tahta bir inek, boynuzları arasında bir altın güneş, evlerde ışık yakılır, tören ayın onikisinden başlayıp otuzuna kadar onsekiz gün sürer, iki kara öküz bir sabanı çeker, bir oğlan tohum atar, su dökülür, papirus'tan yapılmış otuzdört gemi ışıklandırılır, Osiris'in heykeli içine konduğu tabut gömülür. Duvara yapılan birçok kabartmalarda Osiris'in tabuttan kalktığı görülmektedir. Heykeli toprak ve buğdaydan yapılmıştır, böylece gömüldüğü yerden yeniden çıkacaktır. Osiris'in bir niteliği her yıl ölüp dirilen buğdayı kişileştirmesiydi. Böylece o da bir buğday tanrısıydı: Osiris'in bedenini parçalayıp toprağa dağıtmak, tarlalara bolluk getirmek için parçalayıp etini dağıtmak veya küllerini serpmek gibi. Osiris ayrıca ağaç görüntüsü, bolluk tanrısı ve ölüm tanrısıdır.

ADONIS (Temmuz) TÖRENİNDEN KALINTI

Kuzey Irak'da bugün de Temmuz töreni kalıntısını buluyoruz. Horsabad'da görülen oyunda Kuzey Irak'da bugün de Temmuz töreni kalıntısını buluyoruz. Horsabad'da görülen oyunun iki kişisinden biri kadın olmuş, karalar giymiş, ayak ve kollarına bilezikler takmış, peçelidir, öteki ise sivri uçlu bir sepeti başına geçirmiş, sırtına bir keçi derisi atmış, beline zil takmış, elinde ağır bir sopa bulunur, her ikisinin de yüzleri karartılmıştır. Bir iki defa yinelenen oyun şöyledir: Önce kalça, ayak ve ellerle tartımlı hareketlerle yüzyüze oynarlar, adam yere atar, kadın üzülme belirtileri gösterir, göğsünü döver, saçlarına toprak atar, yatan adamın çevresinde danseder. Seyircileri çağırır, adamın kollarını, ayaklarını kaldırıp bırakarak düşüşlerini gösterir. Bütün bunlar sözsüz olur, seyirciler şarkı söyler ve el çırpar, tartımı sürdürürler, kadın adamın yanına çömelir, acısının büyüklüğünü belirtir. Bu sırada seyircilerden biri eve koşup bir kova su getirir, yatan adamın üstüne döker. Adam canlanır, ikisi de kalkarlar, ilk baştaki gibi danseder, aradabir birbirlerine yaklaşarak cinsel birleşme taklidi yaparlar. Seyircilerden biri ikide bir kadını giysilerinden çekiştirir, öteki kızar, sopasıyla sağa sola vurur, sonra kadınla sopaya ata biner gibi binip kişnemeye başlar. Gittikleri belirli bir yer yoktur. Bunların hepsinin yağmur yağdırmak için gerekli olduğuna inanılır. Eğer dansçılara ayrılmadan armağan verilmesse uğursuz sayılır. Evden eve gidilir, herkes birşeyler vermelidir. Verilen çoğu zaman yiyecektir. Sonunda bütün köy halkı bir araya gelip beraberce yer, Tanrıya yağmur için yakarırlar. Kapısının önünde oyun yapılan ev sahibi birşey vermesse, öteki köylüler içeri girer, ne bulurlarsa kırıp dökerler. Bazen yüzlerine kara keçi yapağından bir sakal başlığının önüne de yuvarlak bir el aynası koyar. Köylüler bazen gündüz dansederken yalnız uzun sakal değil fakat kemik veya tahtadan yapılmış iri dişler de takıyorlar. Dansla söylenen türküde 'kosbarata, kosbarata' sözü geçmek-

tedir. Bunda 'kos', köse, 'barata' kadın demektir, türküde 'Gel Yağmur gel' sözleri geçer. Türkülerin öteki sözleri de ilginçtir. Ölen tanrının suyla diriltilmesi, genel anlamda bolluk, bu köylülerin inancında bugün de bir tutuluyor. Bu bölgede yaşayan araplar bu töreni benimsemişlerdir. Ancak Kuzey Irak araplarınınkinde dans ve su atma yoktur. Keçi sakalı ve boynuzlar Sümerlilerin ilk damgalarında görülen dağ keçisi veya koçla bir arada olan Sümer bolluk tanrısıyla ilintisi olduğu anlaşılıyor. Bu bölgede yaşayan Yezidiler Temmuz'dan Melek Ta-uz adını tanrılarına koymuşlardır, ak bir boğanın parçalanması, Adonis çiçeklerini Şeyh Adi türbesine ilkbaharda koymaları gibi Temmuz/Adonis-Osiris inançlarına benzer nice özellikleri yaşatmaktadırlar [1].

1) H. Frankfort, "A Tammuz ritual in Kurdistan (?)", *Iraq*, 1/2 Kasım 1934, ss. 137-145.

DIONISOS

Batı Asya'da ve Mısırda mevsimlerin değişikliğinin bitkisel yaşamın uyanması veya bozukluğunun, tanrıların yaşamıyla canlandırıldığını gördük. Acı bir ölüm sonra mutlu bir diriliş, törenlerde yas ve sevinçle kutlanıyordu. Dionisos da bu bakımdan daha önce gördüğümüz Adonis, Attis ve Osiris yanındaki yerini alacaktır.

Tanrı Dionisos (veya Bakkhos) daha çok şarap ve sarhoşluğu canlandırır. Ona tapım da coşkun danslar, coşkun müzik, sarhoşluğa varan bir aşırılıktadır. Daha çok gizli törenleri, coşkun törenlerinin sarhoşluğuyla bilinen Trakya'nın kaba boyları içinden çıktığı sanılmaktadır. Dionisos aynı zamanda ağaçların da tanrısıydı. Çok defa bir direk üzerine kolsuz bir örtü örtülür, sakallı bir baş, sağından kolundan yapraklı dallar, sarmaşıklı dallarla gösterilirdi. En çok da sarmaşık ve incir ağacıyla ilintilidir.

Bunlardan başka buğday ve tarımla da ilintisi ileri sürülebilir. Çiftçiliği için ilk öküzü sabana koşan diye bilinir. Dionisos'un bir belirtisi de ürün devşirmede çiftçilerin tohumu samandan ayırmak için kullanılan sepettir. Bu aynı zamanda onun doğduğunda içine konduğu beşiktir. Liknos denilir. Bu mutluluğu, üremesi için böyle bir sepete koyma töresi yalnız Yunanlılara vergi değildir, başka ülkelerde de raslanır. Dionisos'un böyle bir tohum sepeti içinde yeni doğmuş bir çocuk olarak gösterilmesi onun buğday tanrısı olduğuna bir kanıttır.

Öteki bitkisel tanrılar gibi Dionisos da birdenbire yeğin bir ölümle ölmüş, sonra canlandırılmıştı. Kutsal törenlerde de onun acısı, ölümü ve dirilişi canlandırılır. Şair Nonnos onun bu acıklı öyküsünü söyler. Zeus yılan biçiminde Persephone'ye gelmiş, ondan Zagreus yani Dionisos, boynuzlu çocuk doğmuştur. Babasının tahtına çocukken oturmuş, babasını taklit etmiştir. Fakat yüzleri tebeşirle aklaşmış kalleş Titan'lar onu aynada kendi-

sini seyrederken bıçaklamakta gecikmezler. Bir süre onların saldırılarından korunmak için Zeus, Vronus, aslan, at, yılan biçimlerine girip onları oyalar, sonunda boğa olduğunda düşmanları onu bıçaklarıyla parçalarlar. Efsanenin Girit çeşitlemesi değişiktir.

Girit'te onun için yapılan törenlerde de onun bu ölümü canlandırılır. Törende bir boğa parçalarlar. İçinde Dionisos'un yüreği olan bir sepet taşırlar. Ayrıca dirilişi de canlandırılır. Lidyalılar Dionisos'un doğumunu mevsimi de beraber getirir inancıyla ilkbaharda kutlularlardı. Dionisos ayrıca bir boğa olarak canlandırılır. Adı zaten 'boynuzlu' dur. Başka hayvanlarla da temsil edilir. Bunlardan biri de keçidir. Bir adı Oğlak'dır. Atina ve Hermion'da Kara Keçi diye anılır. Hayvan öldürmek, parçalamak daha çok adak, kurban etmek diye düşünülmelidir.

Onunla ilintili şenliklere gelince Anthesterion ayında ürünler olgunlaşırken, baharlar açınca, asmalar budanınca Anthesteria veya Çiçek Bayramı ilkbahar tanrısı Dionisos adına kutlanırdı. Bizim Şubat ayının onbirine gelen tarihe raslardı, bu tarihte şarap ikinci kaynamasını bitirip, içilir duruma gelir, şarap kapları açılır, genel şenlik olurdu. İçilir, gençler şarap tulumları üzerinde sıçrar, kızlar salıncakda sallanır, bütün bunlar bolluk getirmek içindir. Ertesi günü Dionisos tapınağına götürülür halka dağıtılırdı. Kral başlığını taşıyan yargıç içki içme yarışmasına başkanlık eder, karısı da Dionisos'la evlenirdi. Bukolein veya Öküz Ahırı denilen kocasının iş yerine Dionisos'a kendini adamış kızlarla beraber gidilir. Dionisos'un öküz biçiminde heykeli veya başına boynuzlar takmış, post giymiş bir oyuncu gemi biçiminde tekerlekler üzerine bindirilmiş bir araba içinde getirilirdi. Böylece Yargıç'ın (Arkhon) karısıyla tanrı evlenmiş olurdu. İkinci günün gecesinde ve üçüncü gün yani şenliğin son gününde tahıl lapası yapılır, birçok görevleri arasında ölü ruhlara yeraltına giderken eşlikte bulunan Hermes'e sunulurdu. Düğün olurken ruhların sokaklara uçuşup dolaştıkları sanılırdı. Onları uzak tutmak için akdiken çiğnenir, evlerin kapılarının yanlarına zift bulaştırılırdı. 'Anestheria bitti, artık gidin ruhlar (keres) diye onlar kovulurdu. Böylece Dionisos bir yanda tarımsal yarışmalar, cünbüşler, öte yanda kirlenme ve hortlakların korkusuyla karışırdı. Bu da Dionisos'un bir eğlenceli, gülmeli yanını, öteki de koruyucu, karanlık yanını gösterir.

Dionisos ile ilintili öteki iki şenlik Gamelion (Ocak) ayındaki Lenaia ile Mart ayındaki Elephebolion, Büyük Dionisia'dır. Lenai'dan önce bir de Poseidon (Aralık) ayında bir kır Dionisia'sı düzenlenirdi, burada phalloi, erkeklik aygıtı bir geçit alayında geçirilir, şakalar, oyunlarla güz tohum ekiminin bolluluğu sağlanırdı, bir de lapa sunulurdu. Ayrıca Phallik türküler okunurdu. Lenaia bundan çıkmıştır. Ocak ayının 12, 13, 14. cü günlerinde yapılır, kış şenliği olup, bitkisel yaşamın uyanmasını sağlamak içindir, buna ayrıca dişi Maenad'lar da katılırdı. Oyunlar arasında özellikle Dionisos'un yeniden doğuşu canlandırılır, bu da tragedya'nın buradan çıktığına bir kanıt olarak ileri sürülüyor. Şairler arasında güldürü ve tragedya yarışmaları M.Ö. 5.ci yüzyılın ortasında başlamıştı. Demeter-Kore ve Pluto da işe karıştırılıyordu ancak tören temelinden Dionisos şenliğiydi.

Büyük Dionisia ise ilkbaharda oluyor, mart'ın dokuzundan onüçüne kadar sürüyordu. Bu Peisistratus'un etkisiyle 6. cı yüzyılda yeni tragedyalar yaratmak için bir vesile oluyordu. Çiçeklerle başları taçlanmış, sarmaşıklara bürünmüş dansçılar ve korocularla bu bir ilkbahar dithyrambos töreniydi. Önce belirli olarak bir Trakya/Frigya çıkınlı kendinden geçirten, esrik bir Dionisos töreniyken, aklını başına toplayıp, kendine çeki düzen vererek şairler ve oyun yazarları için beşinci yüzyılda ve daha sonra önemli bir edebiyat vesilesi olmuştu. Atina'da takvimde büyük değişiklikler olmuş, bu gece cümbüşlerinin, oturak toplantılarının yerini gündüz herkes için dramatik gösteriler almıştır. Bununla beraber gene ilk baştaki baştan çıkarıcı bir simgecilik kalmış, Parnassus dağında geceleri meşale ile iki yılda bir kış ortasında dansedilmiş, dağın yüksek sırtlarında Dionisos'la beraber olunmak istenmiş; tıpkı bir Şaman inanı, yığın coşkunluğu gibi. Trakya/Frigya inanına göre Dionisos kış dansına uyularak bir boğa veya dana parçalanıp etini dansçılar yerdi. Daha birçok öğeler Yunan Dramasına alınmış olmakla beraber Trakya/Frigya Dionisos'u bu karmaşıda başlıca kişiydi. Özünde Hellas dinsel başkentinde yeni doğmuş çocuk Iakkhos'un bir kış uykusundan sonra dirilişi ve doğuşu kutlanıyordu. Dionisos üzünç ve ölüm kadar seviç ve yaşamın, tragedya ve komedyanın tanrısıydı.

TRAKYA'DA DIONISOS TÖRENİNDEN KALINTI

İstanbul ile Edirne arasında Vize'de Rumlar Karnaval'da bir töreni bugün de yaşatmaktadırlar. Eskiden burası Trakya boylarından Asti'nın başkentiydi. Karnavalın son haftasındaki Pazartesi günü yapılır. Vize'de olmamakla beraber köylerden Aya Yorgo'da (Evrenli) görülüp yazılmıştır. Törenin adı Kalyori'dir. Önemli kişilerin ikisi keçi derisine bürünmüşlerdir, adları Kalyori'dir, içleri tepeden tırnağa doldurulmuştur. Deri yüze iner, göz, ağız deliği bırakılmıştır, yalnız ağız yerinde tüy bırakılmıştır, gerisi kazınmıştır. Yediği sopalardan acı duymasın diye omuzları da tilki derisiyle doldurulmuştur. Geyik yavrusu derisinden omuzları, bacakları keçi derisindendir. Bir de bellerine koyun çıngırakları bağlanmıştır. Bunlardan birisi yay, öteki tahtadan bir erkeklik aygıtı taşır. Bunların evli erkekler olması gerekir, ve dört yıl için seçilirler. İki de evlenmemiş genç, kızlar gibi giyinir, bunlara da 'gelin' denir. Bir başka erkek de kocamış kadın kılığına girer adı Babo'dur, çullara bürünür, elinde sepette sözde bir çocuk vardır, yumurcak yedi aylıktır, evlilik dışı doğmuştur, babası belli değildir. Sepet'le eskiden olduğu gibi likni, liknon'dan çocuğa da Dionisos'a verilen adla Liknites denir. İki oyuncu da çullara bürünür, yüzleri kara boyalı, ellerinde kalın fidanlar vardır. Bunlar çingene ile karısını canlandırırlar, adları Katsiveli'dir. Bunlardan başka kılıçlı ve kamçılı polisler vardır. Bir de tulum çalgıcısı. Bunlar sabah oyundan önce ev ev dolaşıp, ekmek, yumurta, para toplarlar. Her kapı önünde keçi postu giymişler kapıyı çalar, kızlar dansederler, çingene ile karısı da saman yığınlarının üstünde utanmasız sevişirler. Köyün evleri dolaşıldıktan sonra köyün meydanına gelinir, köy halkı da orada toplanır. Elele bir dansdan sonra iki postlu çekilir, meydanı çingenelere bırakırlar. Bunlar saban demiri dövermiş gibi yaparlar. Bu arada kocamış kadının çocuğu birden büyür, açgözlülükle şarap ve ete saldırır. Keçi postu giy-

mişlerden biri bu büyüyen çocuk olur, gelini oynayanlardan birini yakalar, bir yalancı evlenme düzenlenir, ikinci keçi postu giymiş de bunların nikâhını kıyan rahip olur. Düğünden sonra güveyi, kardeşi elindeki yayla kül atarak öldürür. Öldüren bıçakla yalandan onun derisini yüzüyormuş gibi yapar, ölenin karısı kocasının üzerine kapanarak ağlar. Yasa, üzüntüye öldürenle beraber ötekiler de katılır. Bir cenaze töreni düzenlenir. Fakat tam gömüleceği sırada ölen dirilir.

Bundan sonra gelen oluntuda çingeneler saban demirini döverler. Bu iş bitince kız kılığındaki iki genç saban sürerler, güneş yolunun ters yönünde iki kez köyü dolaşırlar. İki keçi postlu adam sabanın arkasından gelirler, üçüncü biri de sepetten tohum saçar. İki dolaşmadan sonra çingene ile karısı sabana koşulur, üçüncü dolanmayı yaparlar, iki keçi postlu ise gene sabancı durumundadırlar. Bundan sonra bir yakarma gelir. Tören burada biter geceleyin ise sabah evlerden uğrayıp topladıkları yiyecekle şölen çekerler [1].

Bu oyunda Dionisos törenlerine benzerlik açık seçik ortadır. Keçi derisi giymek Dionisos olmanın ta kendisidir. Sepet içindeki çocuk ve adını Dionisos gibi sepetten alması, ayrıca Dionisos gibi yedi aylık erken doğması, ve ölümlü bir kadınla tanrısal bilinmeyen bir babadan doğuşu, erkeklik aygıtı bulunması, keçi derili adamın tıpkı, Dionisos'un Atina Ecesiyle her yıl sözde evlenmesi gibi evlenmesi, tanrı gibi oyuncunun da ölüp dirilmesi bu bağlantı için yeter kanıtlardır. Saban sürmeye gelince bu Dionisos'un yalnız ilk öküzü sabana koşan olmasından değil ayrıca yukarda açıklanan tohum sepetinin anlamıyla da ilintilidir. Saban demiri dövenlerle, Dionisos'u öldüren Titan'ların da demirci olması bakımından ilintisi düşünülebilir.

Bu törenler Dionisos törenlerinden hangisidir? En yakın Atina törenlerinden Anthesteria olabilir. İlkbahar başında üç gündür, yani Şubat sonu Mart başı. Bu bakımdan Trakya'daki oyun Karnaval'ın son haftasında olduğuna göre buna tarihçe pek uymuyor. Bununla beraber özellikle ölüp dirilme ve yalancı evlenme bulunuşu bakımından uyuyor. Dionisos evlenmesinde ondört sunak, ondört Kutsal Kadın görevlidir. Dionisos'u parça-

1) R. M. Dawkins, "The Modern Carnival in Thrace and the Cult of Dionysus", *journal of Hellenic Studies,* XXVI(1906) ss. 193-201.

layan Titan'ların sayısı da yedi erkek, yedi kadın, ondörttür. Dionisos'un bir karşılığı olan Osiris'i de Typhon'un ondört parçaya bölmüş olduğunu görmüştük. Bunun gibi ondört parçaya bölünmüş olduğuna inanılan herbir parça için bir sunak yapılmıştır.

BALKANLAR'DA, TRAKYA'DA OYUNLAR VE TÜRK ETKİSİ

Anadolu'daki oyunları Balkanlardaki örneklerle karşılaştırmak ilginç sonuçlar verecektir. Özellikle Trakya'da, Karadeniz kıyılarında raslanan Rumların oynadığı seyirlik oyunlarında pek çok Türkçe adlar, deyimler de buluyoruz. Türklerin komşu köylü olmaları, bazen de bu oyunlara katılmaları bakımından bu çok olağan görülecek bir durumdur [1]. Anadolu'daki oyunlara geçmeden bu sayısız komşu örnekler arasından gerek içinde Türkçe deyimler bulunan gerek bulunmayan oyunlardan bazı örnekleri görelim.

Teselya'da 6 Ocak'da Haçın suya atılması yortusunda ve onun öngününde yapılan oyunlar arasında Halmiros'da gösterilen oyunda dört kişi şunlardır: 'Gelin', başında fes, elinde kılıç, belinde ve dirseklerinde çıngırakları bulunan 'Güvey', başında kara koyun veya keçi derisinden bir takma yüz, koyun postundan bir giysi, bazen bir de kuyruğu olan bir 'Arap', kara bir cübbe, yakalı ve kara çuha başlık giyen 'Hekim'. Topluluk hazır olunca evleri türkü söyliyerek dolaşırlar. Oyun Arab'ın geline sataşması, sulanmasıyla başlar, güvey ile aralarında kavga çıkar. Arap güveyi öldürür, gelin ağlar, doktor güveyi diriltir, hepsi oynarlar, oyun sonunda gelin ile güvey arasında utanmasız bir sözsüz oyun yapılır. Agya'da oyuna bir beşinci kişi katılır, bu da 'şeytan'dır. Güvey yere düştüğünde bu güveyi sürükleyip götürmeğe kalkar, hekim gelip de ölüyü diriltinceye kadar gelinle şeytan arasında kavga olur. Pelion'da 1 Mayıs şenliğinde yapılan oyunda kişiler 'Yeniçeri', 'gelin', 'Arap' (veya yaşlı adam), 'Arap kadın' (veya yaşlı kadın), 'hekim' ve 'yardımcısı', 'Türk asker-

1) Yunanca'ya ne çok sayıda Türkçe kelime girdiği, özellikle konumuzla ilgili olan 'yüzbaşı', zeybek', 'kamçı', 'kadı', 'kadın', 'köpek', 'koç', 'muhtar', 'oyun', 'tulum', 'zurna' gibi kelimeler için bak. Konst. Kukkide, *Leksilogion Ellenikon Aekseon*, Atina 1960.

leri' (Zumpekides) ve Mayıs'ı canlandıran çiçeklere ve yapraklara bürünmüş bir oğlan. Yaşlı adam öldürülür, ve yeniden diriltilir [2].

Teselya'daki oyuncular arasında biri başına, üstü çamur sıvalı bir sepeti geçirir, kollarından boş makaralar sarkar, başına ipe dizilmiş sarımsaklar asar. Oyuncular arasında Yunanca ad yoktur. Birisi Köpek Bey'dir, kadına 'kadina' denir. Pindus'da Amintsku'da ayılar, deve, şeytan, kan emiciler bulunur. Briaza'da oyunun adı Arugutshari'dir, kişiler arasında 'gelin', 'güvey', 'hekim', 'Arap' ve 'Karagöz' vardır. Oyun 6 Ocak'da oynandığı gibi Karnaval'da da oynanır. Karagöz bazen çift olur Karagözler türlü soytarılıklar yapar, geline sataşırlar [3]. Karagöz'ün ikileşmesini tanınmış oyunlarından 'Murgzar Bahçesi' adlı oyununda da buluruz.

Edirne dolaylarında Ortaköy'de kişiler şunlardır: 'Bey', 'yargıç', Araplar', 'Kadina' (Türkçe kadın'dan). Her uğradığı evden Bey'e bir tabak buğday ve para verilir. Yargıç at üstünde gitmektedir, araplar üç dört kişi olup yüzleri karaya boyalıdır. Kadina'yı kolcular gözlemektedir. Buranın dolaylarında, Litisa'da Bey'e Kral deniliyor. Bunlar evleri dolaşıyorlar. Yargıç karalar giyinmiş, başında sivri külahı vardır. Elinde uzun bir çubukla tütün yerine saman içer, koyun tüyünden sakalı vardır. Yargıç dolaştığı yerlerde bakkallara ceza keser. Karaların kara başlıkları, tilki kuyrukları, bellerinde çanları bulunur. İki Arap bir sabana koşulur. Bey'in elinde bir 'siniki' (tohum koymak için tahta çanak) bulunur. Arapların elinde kılıç vardır. Törenle beraber spor gösterileri de yapılır [4]. Burada Bey, Kadina ve siniki (Türkçe sini'den) gibi üç Türkçe kelime buluyoruz.

Edirne'de son Karnaval gecesi samanla bir ateş yakılır. Baş kişi Köpek Bey'dir. Başına bir sepet geçirilir, sepetten soğan ve sarımsak sallanır. Arapların elinde topuzlar bulunur. Her köyün bir 'Skylobey'i olur. Bey tohum atar. Bazı yerlerde beyin elinde bir sopa ucunda Phallus yerine bayır turpu bulunur [5].

---

2) A. J. B. Wace, "North Greek Festivals and the Worship of Dionysos", *Annual of the British School of Archaeology at Athens*.. XVI (1909-1910) ss. 232-253.

3) A. J. B. Wace, "Mumming plays in the Southern Balkans", *Annual of the British School of Archaeology at Athens*, XIX (1912-1913) ss. 248-265.

4) Romaios, *op cit.* 140-145.

5) *ibid* ss. 145-147.

Kastoria yakınında Lehovo'da dört evli erkek bir evli kadın, bir hekim, bir arap erkek, bir arap kadın olur. Bu sonuncunun elinde tahta bir bebek vardır. Evli adamlardan birisi (veya arap) öldürülür. Evli kadın ağlar (veya zenci kadın), hekim öleni diriltir. Bogotsiko'da Rugatsiari'de üç evli kadın, üç evli erkek, yaşlı kadın, arap, hekim, zilli adam. silahlı adamlar vardır [6]. Bir başka oyunda iki kişiden biri yaşlı, öteki Korella'dır. Birinin sırtında kuzu postu, ziller, yaşlı kadının elinde içi kül dolu torba vardır [7]. Epir'de Zagori'li kızlar İlkbahar'da kırlara giderek Zefiris oyunu oynarlar. Kızlardan biri - çok defa bir oğlan - Zefiris seçilir, bu ölü gibi otların üzerine yatar, üzeri yaprak ve çiçeklerle örtülür, ağıtlar söylenir. Birden Zefiris dirilir, yas sevince döner, kızların üzerine saldırır, onları kovalar [8].

Samakova'da oyunun adı ak toz anlamına Piterades'dir. Kadın kılığında oyuncuların yüzleri ak tozla sıvalıdır, birinde bir tahta bıçak, paçavra, flüt yerine bir öküz boynuzu ve çanlar vardır. Gayda da olur. Çeyiz taşınır. Kişilerin birinin başında eşek, birinin koç, ötekinin geyik başı vardır. Samakova'da Seimenides töreni kutlanır. Seimenides'lerin kılığı yarım kadın (eteklikli) yarım erkekdir. Bıçakları, tabancaları olur, evleri dolaşırlar, dansederler, peynir, şarap toplarlar. Bunların düzen bağı sıkıdır [9].

Karadeniz'de (Pont'da) Momogeroi'ler vardır. Momos abdal demektir. Bunlara Kosia da denmektedir. Bu koç kelimesinden gelmektedir. Çünkü kişilerden birinin sırtında koç postu bulunur, tavırlarıyla da koçu taklit eder. Boynunda içinde kırmızı boyalı su olan ufak bir tulumcuk taşır. Bu kurban edilince kanıymış gibi akıtılır. Momoeroi evden eve dolaşır. Yılbaşından sonra gelen günde biri koç olur, biri ayı, biri de gebe kadın. Başları olan kimsenin kafasında boynuzlar, tilki kuyrukları, tavşan derisi üzerinde çıngıraklar bulunur. Bu çoğu zaman bir Türk yiğitidir, Köroğlu diye anılır. Karadeniz'in başka yerlerinde, Haldia'da 1 Ocak'tan 7 Ocağa kadar bir temsil verilir, ev ev dolaşılır. Hüseyin Ali adında bir Türk ağası bir başka ağanın kızını kaçırır. Bir köylünün evine saklar. Kızın babası kapıya dayanıp Ali'yi öldürür. Kız sevdiği adamı öldürdüğü için babasını paylar. Baba yaptığına acınır, bir hekim çağrılır. büyülü bir otla iyi edip diriltilir. Düğün kutlanır, herkes danseder. Kı-

6) *ibid*, s. 163, 7) *ibid*, s. 166, 8) *ibid*, ss. 162-163, 9) *ibid*, ss. 147-149.

zın ninesi gebedir, çocuğun yerini teke alır[10]. Bu oyunlarda önemli bir öğe olan hayvan kurban etmede, kurban edilen hayvana Rumlar gene Türkçe'den 'kurbania' diyorlar.

Hassia yakınında Grintades'de Yeni Yılda kutlanan oyunun kişileri iki yüzbaşı, bir evli kadın, Babo, bir araptır. Arabın adı Ali'dir. Evleri dolaşırlar. İki takıma ayrılıp aralarında çarpışma olur[11]. Syra'da Karnaval'daki törene Zeybek denir. Zeybekler Türk biçimi giyinirler. Yüzbaşının karısını kollayıp korumaktadırlar. Arap onu korumakla görevlendirilir. O ise kadına sarkıntılık etmeye kalkışır. Bunun üzerine ceza olarak yakılmasına karar verilir[12].

Drama ve Serez'de (Selanik'in kuzey doğusunda) arap, gelin, haydut, ayı, çanlar, kül torbası, keçi derileri, kılık değiştirmeler buluyoruz. Bunlara Babugeri denir. Kastoria ve Verria'da arap, derviş, hoca, gelin, güvey ,hırsız, asker (Türk askeri), tahta at, develer vardır. Sofya yakınlarında geyik te bulunur, hatta geyiğin ortaya çıktığı güne Geyik Pazartesisi denir. Bulgarca rogae geyik, rukakaroi geyikle ` beraber gelen demektir[13].

Bulgaristan'da kukeros, kukerissa (kukerika) veya Baba, ayı ve eğitimcisini, para toplayıcı (haratsiaris-haraççı) buluruz. Oyunda kızlar erkek, erkekler de kızlar gibi giyinmişlerdir[14]. Ayı köpeğe ayı postu geçirilerek yapılır, bir kral ve bir de yargıç vardır. Bulgaristan'ın başka yerlerinde başlarında boynuzları, kuş başları olan hayvan taklitleri vardır[15].

Yukarda verilen örnekler içinde pek çok Türkçe deyim gözden kaçmamış olacaktır. Bu arada Köroğlu gibi, Seymen gibi (seimenides), Zeybek gibi Türklerce yiğitsi bilinen kişilerin bu oyunlarda yer alması yadırganabilir. Anadolu'da efe, zeybek, seymen gibi yiğitsi kişilerin soytarılıklar yaptığı, oyun çıkardığı örnekler çoktur. Bu türlü oyunların bu kişiliklerin

---

10) *ibid*, ss. 160-162. 11) *ibid*, s. 164, 12) *ibid*, s. 17.

13) Waldemar Liungman, "Einige worte über das Kukerispiel in Hagios Georgios und zwei damit zusammenhangende namensserien", *Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher*, 1-3 (1939) ss. 21-28.

14) Kız olan erkeklerin yanısıra erkek kılığına giren kızların bulunuşu Dionisos şenliklerinde komos'da da görülen bir özelliktir. Bak. Sir Arthur Pickard-Cambridge, *The Dramatic Festivals of Athens*, Oxford 1953, s. 35 n. 1.

15) G. Kazarow, "Karnevalbräuche in Bulgarien", *Archiv für Religionwissenschaft*, XI (1908) ss. 407-409.

yiğitsi özelliğiyle nasıl bağdaşabileceği sorulmaya değer. Bunun için İçel'de Türkmen oymaklarından bir örnek verebiliriz. **Koçek Oyunu**'nda biri efe olur, efenin yüzü karaya boyanır. İki genç erkeği kadın kılığına sokarak onları oynatır. Efe başında uzun büyük bir külah taşır, belinde uzun bir kuşak sarılıdır, bir de kocaman bir yatağanı vardır. Bazen de eline uzun bir sırık alarak halkı güldürecek, eğlendirecek tavırlar takınır. Halk bunları önemsemez. Hatta halkın yüzüne bile tükürür. Bazen davulu susturup halka anlamlı, anlamsız düzme sözler söyler. Efenın kızlarını çalarlar, köçek kızlarını bulmak için halkı sorguya çeker. Halk efe ile beraber köçeklerini ararlar, bu sırada efeyi iskemleymiş gibi bir adamın üstüne oturturlar, adam altından kayınca efe yere düşer, öfkelenir. Sonunda kızları bulunur, kendisine verilir. Efenin bir de çömezi olur, ona Natır denir. Efe Natır'ı karşısına oturtur, efe Natır'a "Oğlum Natır, şu kızın şurasını burama getir" gibisinden sözler söyliyerek halkı eğlendirir[16]. İlerde görüleceği gibi bir ölüp dirilme oyunu olan **Bitlis Zeybeği** de adında zeybek olması bakımından bu yolda ilgimizi çekiyor.

16) Bekir Uluğ, "İçel'de Türkmen Oymaklarında halk bilgisi incelemelerinden" *İçel* (Mersin), 1 Haziran 1938 sayı 6.

İSLAM ÜLKELERİNDEN ÖRNEKLER

Anadolu'daki seyirlik oyunlarından örneklere geçmeden Türkya'daki komşu ülkelerinden örnekleri gördükten sonra şimdi de Anadolu ile İslâm dini bakımından kültür ortaklaşalığı olan İslâm ülkelerinden bazı örnekleri görmek yerinde olur.

Şiiler Muharrem'in onuncu günü A.H. 61'de (10 Ekim 680) Hazreti Muhammet'in torunu, Hazreti Ali'nin oğlu İmam Hüseyin'in Kerbelâ'da öldürülüşünü büyük bir törenle anarlar. Müslüman yılının sonlarına doğru yollara kara çadırlar kurulur, bunlar süslenir. Muharrem'in ilk günü karalar giyinilir, traş olunmaz, yıkanılmaz. Yüksekçe yerlerden Kerbela olayının çeşitli oluntuları bütün ayrıntılarıyla anlatılır. Herkes ağlar, ilk dokuz gün yarı çıplak insanlar bedenlerini kızıl ve karaya boyarlar, yollarda gezerler, saçlarını yolarlar, bedenlerini kesici araçlarla yaralarlar, zincirleri sürüklerler, çılgınca danslar yaparlar[1]. Sünnilerle kavga ederler, hatta bu kavgalarda kan bile çıkar. Fakat asıl önemli gün Muharrem'in onuncu günüdür. Bir cenaze töreni yapılır. Hüseyin'in tabutu taşınır, dört at ve altmış kana bulanmış kişi bunu izler, ayrıca 'taziye' denilen bu olayın çeşitli oluntularını canlandıran dramlar oynanır. Bunlar kırk, elli oluntudur. Özellikle Hüseyin'in susuzluktan çektikleri, savaş ve ölüm oluntularıdır. Halk bunları seyrederken bazen öylesine coşar ki Hüseyin'i öldürenleri canlandıran oyunculara saldırmaya kalkar[2]. İslâm ülkelerinin çoğunda Muharrem töreni daha özel adıyla Aşure töreni kutlanır. İran'da Hindistan'da, Suriye'de, Lübnan'da, Kuzey Afrika'da, Sumatra'dan Jamaika'ya kadar geniş bir alan içinde yaygındır. Azerbeycan Türkleri'nin de

1) Bu konu ve konuyla ılgili bıbliyografya için bak. Metin And, "Asure Töreninde Dans", *FORUM*, 1 (15 Haziran 1958) - II (1 Temmuz 1958)

2) Sır Lewıs Pelly bunlardan değişik konulu 52 temsilin tam metnini yazıya geçırmış, bunlardan 37 sini yayınlamıştır. Sir Lewis Pelly, *The Miracle Play of Hassan and Hussein*, 1879 London.

geniş ölçüde kutladığını biliyoruz. Sefer ayı bunlara son verir, geri bırakılmış evlenmeler yapılır, sevinç geri gelir, Fatma Ana kutlanır [3]. Anadolu'da bu 'taziye'leri bulamamakla beraber Muharrem töreninin çeşitli törelerine yer yer raslıyoruz. Eski İstanbul'da Şii azınlık arasında da Muharrem kanlı bir biçimde kutlanıyordu [4].

Bilginlere göre İslâm dininde bir azizin cenazesinin böyle yeniden törenle canlandırılmasına pek raslanmadığı için bunun İslâm öncesi daha eski inançlardan çıktığı ileri sürülmüştür. Törenin düzeni ve simgeleştirilmesi, geçit alayının bazı özellikleri ister istemez daha öceki bölümde gördüğümüz Adonis/Temmuz törenini akla getiriyor. Yazın tanrının birden yeğin bir ölümle ölüşü, amansız güneşin yakıcı ışınları altında doğanın güçten düşüşünün simgeleştirilmesi, bedeni yıkayıp yağladıktan sonra yedi gün yas tutulması, gömülme gibi benzerlikler. Hüseyin'in töreni zaten İran'da değil Mezopotamya'da çıkmıştır. Saygın ağlamaklı ve yaslı Muharrem töreni ilk 962 yılında olmuş, bundan ikiyüzyıl sonra Adonis töresi aynı bölgede çeşitli kılıklarda görülmüştür. Tarihçi Ibn al-Esîr'e göre M.S. 1064'de Ermenistan'dan Kuzistan'a kadar bir tehlikenin dolaştığını, Cinler Kralının ölümünün yasını tutmayan kentlerin yokolacağını söylüyor. 1204 de aynı tarihçi bir salgının Musul ve Irak'ı kasıp kavurduğunu, Cin'in karısı Ümmü Unkûd (üzüm salkımı anası) oğlunu yitirdi, onun için yas tutmayanlar salgına kurban gidecektir, diyor [5].

Bütün benzerlikleriyle Muharrem töreni bir bitkisel tören, yaz ortasında Güneş tanrıyı güçlendirmek, gücünü uzatmak, canlandırmak diye yorumlanabilir. Ancak İslâm takvimi ay dizgesine göre düzenlenmiş olduğuna göre Muharrem ayı hiç bir

---

3) Ivar Lassy, *The Muharrem Mysteries among the Azerbejan Turks of Caucasia*, Helsingfors, 1916 ss. 107-116.

4) Türkiye'de Muharrem'in kutlulanmasında, başka İslâm ülkelerinde raslanan törenler pek yoktur. Şairlerin yazdığı, Muharrem'de, gece toplantılarında okunan, okunurken de seyirci ve dinleyicide coşku yaratacak ünlemlerin, tavırların eşliğinde 'Maktel'leri bu arada sayabiliriz. Anadolu'da Alevîler, Bektaşiler arasında Muharrem Kutlamaları, Muhabbet demleri, aşure pişirilmesi, kurban kesilmesi törelerinin uygulanışını buluyoruz. İstanbul'da eskiden Şii azınlığın kanlı gösterileri için bak. *La Revue Orientale*, 9 (1885) ss. 375-374; *Kafkaskii Viestnik*, 7 (1902) ss. 163-165; Kesnin Bey, *The Evil of the East; or Truths about Turkey*, London 1888, ss. 144-151.

5) G. E. von Grunebaum, *Muhammadan Festivals* New York 1951, ss. 88-89.

belli bir mevsime, ne ilkbahara, ne yaza, ne kış ortasına gelmektedir. Fakat özellikle Kuzey Afrika'yı inceleyen bilgin Westermarck bazı ilginç sonuçlara varıyor. Aşure, yani Muharrem'in onuncu günü Islâm'da yeni yıldır. Fas'da büyü, Aşure ve ondan önceki gece yapılmaktadır. Bunun sonuçlarının bütün yıl boyunca sürdüğüne inanılıyor. Aşure'de gözetilen törelerin en önemlileri ateş ve suyla ilintili olanlarıdır. Çocuklar Aşure'den bir gece önce ateşlerin üzerinden atlarlar, kadınlar evlerin damlarında kâğıttan veya samandan ateş yakıp kötücül ruhları yokederler. Ateş ve suya Tunus ve Fas'da da raslanılıyor. Berberiler arasında da İslâm dinine geçmeden aynı törenleri buluyoruz. Böylece yaz ortası törenlerinin Müslüman Yeni Yılına aktarılmış olduğuna inanmak zorunda kalıyoruz. Yapılan büyünün yalnız bu dönemde ne yapılırsa bunun bütün yıl boyunca kalıcı etkisine inançtan gelmiyor, ayrıca kötücül etkilere karşı korunmak içindir, çünkü bu ayın ilk on günü Cunun'un en canlı olduğu zamandır. Kuran (IX 36) bu ayda kimsenin birbirleriyle kavga etmeyeceğini söylüyor. Perhiz, ev süpürmek, cinsel ilgilere bağlı töreler buluyoruz. Dukala göçebeleri bu ayin ilk gecesinde yeni ay görünür olunca, evlenmemiş kızlar yüzlerini tırmıklarlar, sanki birisi ölmüşcesine ağlanır. "Babam 'Aşur öldü. onun için saçımı kestim" derler, bu her gece ayın dokuzuna kadar yapılır. Bir kuklanın gömülmesi gibi töreler eski yılın gömülmesiyle ilintilidir. Baba 'Aşur' da onun kişileştirilmesidir. Böylece Dukkala kadınları ayın gerçek anlamını belki de İslâm düşünürlerinden daha iyi bilmektedirler. Fas'ın birçok yerlerinde Muharrem'de bir Karnaval töreni yapılıyor. Aşur'dan bir gece önce başlayıp, ay sonuna kadar sürüyor... Bir türbe gibi bir büyük yapma oyuncak ev hazırlanır, adına 'bsat' denir. İçerden yakılır, yolda taşınır, arkasından gelen birçok kişiler çeşitli hayvanları, canavarları canlandırırlar. Adı 'Sat' olan yılan gibi bir canavar tahtadandır, yüzü insan yüzüne benzer, uzun sakalı vardır, bedeni kara pamuklu bezle kaplı, başı koyun derisindendir. Bir gemi, çeşitli zenciler, yahut kadınlar, Cunun... evleri dolaşır, para toplarlar. Oyuncak ev Hüseyin'in gömütüne benzer. Geminin geçirilişi de daha önceki bölümde gördüğümüz Mısır'daki törenleri andırmaktadır. Fakat asıl Karnaval, Fas'da Müslüman yeni yılı olmayan Zilhicce, yılın son ayının onuncu günüdür. Bu günde bir hayvan kurban edilir. 'Bicülûd' denilen bir adam keçi veya koyun postuna bürünür, bir başkası veya bir oğlan kadın

olur, bu yaşlı adamın karısıdır. Berberi boyları arasında Aşure'de çakalın kovulması töreni de sürüyü korumak içindir. Bu belki de Kuzey Afrika'ya Roma yoluyla gelmiştir. Yaşlı adam eski yılı canlandırır. Böylece Eski Yeni Yıl töreni Müslüman yeni yılına aktarılmış oluyor [6].

Aşure töreninde çeşitli vesileler bulabiliriz. Dünyanın yaratılışı, Hazreti Eyub'un iyileşmesi, Hazreti Yunus'un balinanın karnından çıkışı, Hazret'i İsa'nın doğuşu ve göğe çıkışı, Hazreti Hazreti Hüseyin'in Kerbela'da ölüşü ve başkalarını bulabiliriz [7].

Aşure töreninde oynanan oyunlar arasında Tunus'ta şu ölüp-dirilme oyununu buluyoruz: Çalgıların delice sesine uyarak üç arkadaş çılgınca bir göbek oyunu çıkarırlar. Bunlardan biri Avrupalı kılığında, aslana benzetilmiş beze sarılı uzun bir yığının önünden gider. İki kişi öne eğilmiş, birbiri ardısıra yürür, arkadaki kollarıyla öndekinin belinden kavramış, üzerlerine koyuca lekeleri olan sarımsı bir örtü atmışlardır. Aslan eğitimcisi elindeki sopayı sözde yırtıcı hayvanı korkutup sindirmek için elinde oynattıkça, o da dipsiz bir testinin içine soluyarak kükrer ve halka doğru saldırırmış gibi yapar. Efendisi ona sevmediği bir tavrı yaptırmak isteyince hayvan da hoşnutsuzluğunu belli eder. Karşı koyduğu için de sopa yer, kaskatı kaldırımın üstüne boylu boyunca uzanır. Suçlu eğitimci kaygu ve yas içinde emekli aslanının öldüğünü karışık ve bozuk bir Cezayir diliyle, 'morto, morto' diye söyliyerek duyurur, yardım ister. Yanındakilerden en küçüğü dansetmeyi bırakır, aslana yaklaşır, ona dokunur, hayvan dokunulunca ses çıkarmaz, ama sözde baytarı yanıbaşında bulunca sıçrar, ve üstüne atılarak onu paralamağa koyulur. Eğitimci ve yanındaki her ikisi ağlamaklı yardım dilerler. Ama boşunadır. Yeniden gülünç bir biçimde dansedilir. Bu ara eğitimci bir kestane fişeği atar, patlamayla kaçar, kurbanı yıkılıp can çekişir. İkisi arkadaşlarının soluk alıp almadığına bakarlar. Soytarı canlanır, kestane fişekleri bitince iki kılıçlı aslanın aklını başına getirirler, onu tüfekle öldürürler. Oyun delice kucaklaşmalar, coşkun sıçramalarla sona erer. Bu danslı oyunun bir çeşitlemesi 'Ayı ve Bakıcısı'dır [8].

---

6) Bu konuda bak. Edward Alexander Westermarck, *Pagan Survivals in Mohemmedan Civilization*, London 1933, ss. 144-170.

7) C. Manchicourt, "La fete de l'Achoura", *Revue tunisienne*, XVII (1910) ss. 278.

8) *ibid* ss. 288-290.

Fas'ta konumuzu ilgilendiren pek çok oyun buluyoruz. Birisi keçi ve koyun postu giyiyor, bir adam veya oğlan da kadın oluyor. Bunlar ya karı kocadır, ya da kadın yaşlı bir üçüncü adamın karısıdır. Öteki kişiler ise Yahudi erkek ve kadın, (veya Hıristiyan), hayvan kılığına girmişlerdir. Hayvan postuna girene bicülûd (hayvan postu giyen) yaşlı adama da şeyhuş-şûyûh (yaşlıların yaşlısı) denir. İkisi genç kadını ele geçirmeye uğraşırlar, Yahudi saçma sapan sözlerle halkı eğlendirir. Bir oyunda karısının adı Halime olan yaşlı adam karısından kuşkulanır, ve kadı önünde suçlandırır, kadının çocuğu olur, babası belli değildir. Bir de deve gibi giyinmiş biri katılır. Bir başka oyunda bicülûd, şeyhuş-şûyûh, karısı, bir katır, iki Yahudi vardır. Bir oyunda da iki kişi deve olurlar, adına 'naka' denir. Bir hayvan kafatasını bir sopanın ucunda tutarlar, üzerlerine, başlarına hurma ağacı yaprağı koyarlar. Bazen derileri giyen hasta olur, hasta olacağına inanılır. Berberi'ler arasında uzun sakallar takılır, iri kabağın çekirdeklerinden diş yapılır. Bir oyunda Bicülûd elinde içinde kül bulunan bir sepet taşır ve külleri halka atar. Bazen Bicülûd kendisiyle alay edenleri kovalar. Katır yapmak için birisi bir sopanın ucunda bir deve kafatası taşır, bir at kuyruğu takar, üzerine bir örtü, üzerine semer konur. Bir başka oyunda Yahudi itilerek öldürülür, karısı yüzünü tırmalar. Yahudiler evin sahibinden cenaze kaldırmak için para isterler, yoksa ölüyü orada bırakacaklarını söylerler. Bir oyunda Yahudi, Yahudi kadını, bir Arap, ve bir Arap kadın vardır. Arap Yahudi'nin karısını kaçırır, o da karısını ele geçirmek ister, bir Müslüman kamıştan yapılmış bir oyuncak tüfekle onu öldürür [9].

9) Daha çok bilgi için bak. Edward Westermack, "The Popular Ritual of the Great Feast in Morocco", *Folklore*, XXII (1911) ss. 131-182.

KÖSE VE HEKİM

Azerbeycan Türklerinin Nevruz'da yeni yıl törenlerinde oynanan bir oyununda ilerde göreceğimiz Anadolu oyunlarıyla bir çok ortaklaşa öğeler buluyoruz. Yeni yıl törenlerine 'usgi' (Arapça geceyi kovmak anlamına gelen sözcükden türemiş olacak) törenleri denilir, ateş töresi ve bunun yanısıra soytarılıklar yapılır, seyirlik oyunları gösterilir. Bahar gün-tün eşitliğinden sonraki dört Salı gecesi büyük ateşler yakılır, damlarda yanacak yığınlar yapılır, gençler bu ateşin üzerinden atlarlar. Nevruz Bayramında küçük çocuklar 'nü-nü-nü-nü-payımı verin' diyerek evlerin kapılarına vururlar. Bu gecelerde oynanan ve adını ön kişisi 'köse'den alan Köse Oyunu çok yaygındır. Köse, bu oyunu kitabında anlatan yazara göre Arapça akıllı, dolapçı kadın anlamından gelmektedir. Bu gecelerde Köse ile yardımcısı 'Hekim' ve başkaları evleri dolaşırlar. Köse bir kürkü ters çevirip giymiştir, arkasına bir kuyruk takmış, yüzüne de sırıtan bir takma yüz takmış, başına uzun süslü bir başlık geçirmiştir. Ayrıca üzerine ziller asılıdır, göğsüne ıvır zıvır oyuncaklar koymuştur, bazen de başına geniş kenarlı şapka takar, yüzüne de mendiller örter. Köse hep kadın kılığında genç bir oğlan veya delikanlıdır, yanındakilerle kapıları çalar. Çaldığı kapılardan açılmayan olursa bu evin aile başkanını oniki kızının kutsanacağını dileyerek başka eve geçer. Buyur edildiği evlerde ev halkının önünde danseder, yanındakilerden biri flüt çalar, ötekiler ellerini çırparlar ve hep beraber kafiyeli sözler söylerler. Bu arada köse hep danseder. Son sözlerinde yere düşüp ölmüş gibi yapar. Bunun üzerine hekim gelir, giysileri olur olmaz parçalardandır, başlığı tersine çevrilmiş, sağ elinde sopası vardır. Sopasıyla döşemeyi dürtükler, bazı sözler söyler, sonra gider, köse de canlanmaya başlar. Kösenin başucundakiler ona 'Kimsin, ne istersin, nereden geldin?' gibisinden sorular sorarlar. Hepsini aynı sözle yanıtlar: "Bana bir adak verin, verirseniz sizi bir oğulla kutsarım,

vermesseniz oniki çocuğunuz olur" der. Ona tatlılar, para verirler. O da ayağa kalkar ve töreni flüt eşliğinde bir dansla bitirir. Kösenin ölümü tıpkı eski yılın ölümü, canlanması da yeni yılın gelişini canlandırdığı anlaşılmaktadır. Bir bilgine göre eski İranlılar Kusa Nişin diye bahar gün-tün eşliğinde de bir şenlik yaparlardı. Buradaki oyuncunun adı aynıdır. Farsça Nişin tören demektir, 'kusa' da Farsça kusa yani sakalı çıkmayan anlamınadır. Böylece köse'nin sakalı çıkmayan mı yoksa dolapçı kadın anlamına mıdır, bu bilginler arasında tartışma konusudur [1].

Adına 'köse' olan bir oyunu da Doğu Anadolu'da buluyoruz. Oyunun adı **Köse ile Gelin**'dir. Yüzü yemeni ile örtülü bir kadın, başında hasır şapka bulunan ak bıyıklı eli değnekli bir genç ile bir de omuzundan aşağısı otlarla kaplanmış ayı postuna bürünmüş Köse, oyunun kişileridir. Hasır şapkalı halkı selâmlar, kadın kımıldamadan durur, kösenin yüzünde ak yünden kiremit ve testi kırığı tozuyla boyanmıştır, başına ot sarılmıştır, yanlardan boynuz gibi iki beyazlık çıkmıştır. Adı Reis olan başı hasır şapkalı Arap taklidi bir şiveyle konuşur. Reis iskemleye otura-cakken, seyircilerden bir kaçı iskemleyi çekip onu düşürüyorlar, üçü dördü de gelinin üzerine çullanıyorlar. Köse tuhaf sesler çıkarıp elindeki değnekle sağa sola vurur, gelin kurtarılır. Reis ve Köse gelini kaçırmaya çalışanları değnekleriyle odadan atarlar. Muhtar gelir, onu paylar. Gelin yeniden kaçırılmak istenir. Köse sopasının eğri yerini Gelin'in ayağına tutup gelini yere devirip, üzerine atılır ve ona sarılır [2].

1) Lassy, *op, cit.* ss. 219-231
2) Fikret Otyam, "Uy Babo", *Dünya Gazetesi*, 12 Mart 1961

SAYAKUTLUĞU BAYRAMI

Saya gezmesi, kurt dolaştırma, çan sallama, davar özü, töre devşirme gibi türlü adlar altında yılın belirli gün ve gecelerinde çalgıyla, türküyle evleri dolaşma, evlerin önünde dansedip, birtakım türküler söylemek, yiyecek öteberi toplamak, hayvan postu giymek, çıngırak çalmak gibi törelerin konumuz olan kılık değiştirmeli seyirlik oyunlarıyla çok yakından bir ilintisi vardır, hatta çoğu zaman bunlar birarada vapılır. Başka ülkelerde de bu birleşmeyi buluruz. Bunun Anadolu'da en yaygın biçimi **Saya Gezme** denilen dolaşmadır. Bunun Koç Katımı'yla yakın bir ilintisi vardır. Katım bir çeşit davar düğünüdür, koçların koyunlarla çiftleşmesidir. Bu örneğin Uludağ'da Kasım'dan 20 gün önce başlar [1]. Sıcak bölgelerde Eylül, Ekim ayında olur. Koyunun doğumuyla yapılan şenlikler de **Saya, Saya** Bayramı adını alıyor. Sayanın çeşitli anlamlarını buluyoruz. Bir anlamı arı, yabancı türlerle karışmamışdır [2]. Bir başka anlamında Hıristiyanların haçı suya atma yortusu olan sabaha karşı Rumi 6 Ocak (bugün 18 Ocak) eskilerin Seb-i Sede dedikleri gün için Saya Gecesi deniyor. Sözlük burada: "Yani kafirlerin Haçı suya bıraktıkları gece ki soğuğun gayet şiddetli zamanıdır" diyor [3]. Bu İran gibi yerlerde koçkatımından yüzgün sonraki Saya Günü **Saya bayramına** rasladığı için doğrudur [4]. Ayrıca Saya Tokat, Sıvas dolayları ağızlarından toplanan sözlüğe göre iki anlam taşıyor: 1) İnce çitten çevrilmiş davar dairesi; 2) Çoban veya derviş gibi olup, kuzuların doğduğu sıralarda sürü sahiplerini dolaşarak armağan toplayan kimseye deniyor. Bu ad altında bir türkü çeşidi

1) Ali Rıza Yalgın, "Uludağ'da Türkmen Etnografyası", *Türk Folklor Araştırmaları*, 2-3, 9 Nisan 1960.
2) *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, T.D.K. Ankara 1954, III. s. 606.
3) *ibid*, 1957, IV, s. 669
4) M. Fahrettin Kırzıoğlu, "Koyuncu Türklerde Saya Şenliği ve Kars'ta derlenen Sayacı Türküleri", *Türk Folklor Araştırmaları* I, Şubat 1959 sayı 115

de bulunmaktadır [5]. Bu saya türküleriyle ilintili olarak yapılan **Davar Yüzü** de Tokat'ın Artova İlçesinde kışın davarın kuzulamasından elli gün önce yapılan bir törenin adıdır, bu tören sırasında çocukları topluca ellerindeki çan ve keleklerle (davarın boynuna takılan çıngıraklar) bacaları (evlerin damlarındaki pencereler) birer birer dolaşarak bu çanları bacalardan içeri sallarlar ve bu türküyü çağırırlar, özellikle bu türkü doğursunlar diye kısır gelinler için de söylenir [6]. Bu bacayla ilintili başka töreleri ilerdeki bölümde göreceğiz.

Koçkatımı yukarda belirtildiği gibi Kasım ayında olur. Bazı yerlerde Kasım ayının onuncu günü, bazı bölgelerde bundan on gün sonra yapılır, onbeş gün sürdüğü olur. Sıcak yerlerde daha erkendir. Eski Rumi Ağustos'un onbeşinde (şimdiki 28 Ağustos - 12 Eylül) arasında katılırdı. Koçkatımında bazı bölgelerde **Koç Halayı** oynanır, türküsünde vesileyle ilintili sözler bulunur. Kuzular beş ayda, yani koçkatımından 150 gün içinde doğar. Yüzüncü günü kuzu anasının karnında tüylenir, elli gün sonra da doğmuş olur. Eski Rumi Ağustos'un onbeşinden sayılınca koçkatımı Saya Bayramı yani yüzüncü günü Aralık ayının yirmibeşinden Ocak ayının onuna kadar onaltı gün sürer. Şubat başında yahut ortasında da kuzular doğardı. Bu yüzüncü günde koyuncular çoluk çocuk toplanır, içlerinden biri çoban seçilir, çobanın yüzü is ile karaya boyanır, başına keçeden bir külâh, üstüne irili ufaklı çanlar takılır. Bu çobana Tomuz denir, kılavuzu da sayacı, ev ev gezerler. Sayacı türkü söyler, herkesten yiyecek toplanır, bunlar pişirilir, oyunlar şenliklerle hep beraberce yenir. Nitekim Saya türküsünde de tarihler şöyle belirtiliyor :

Saya saya sekiz aya
Koç katarlar dokuz aya.

Yani saya bayramından başlıyarak sekiz ay bitip dokuzuncu ay başladığında koçu koyuna katıp çiftleştirilir [7].

Yürükler arasında koyuna koç katımından yüzbir gün sonra

---

5) Ahmet Caferoğlu, *Sıvas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar*, İstanbul 1944, s. 260.
6) *ibid*, ss. 167-168.
7) Sait Uğur, "Saya Bayramı", *Ülkü*, Ocak 1943 sayı 31; Konu üzerinde ayrıca bak. Sıraç Aydın, "Tececik-Koçkatımı", *Folklor Postası*, Nisan 1945 sayı. 7.

bir çobana hayvan derileri giydirilir, derilerin üzerine bolca ziller, canlar takılır, yüzü iyice boyanır. Bu çobana Saycı adında bir de arkadaşı katılır. **Sayakutluğu,** koyunların karnına kuzuların düştüğü yahut analarının karnında kuzuların canlandığı günün bayramı sayılır. Çoban ve Saycı oba oba dolaşır, kendilerine özgü bir tavırla bu bayramın türküsünü söyleye söyleye her çadırdan armağanlar toplayarak o gece yer, içer, eğlenirler [8].

Koç konumuz olan köylü seyirlik oyunlarıyla yakından ilintilidir. Karadeniz'de Rumlar arasında Koç postu giyerek koça benzetmece tavırlar takınıp kırmızı boyalı suyu kanıymış gibi akıtan koça Kosia dendiğini görmüştük. Kastamonu köylerinde koç katımı ayında yani Kasım'da evleri dolaşıp yiyecek, özellikle buğday toplamaya **Kösemi** deniyor. Bu bakımdan bundan önceki bölümde anlatılan Azerbeycan'da, Kafkaslar'da, Anadolu'da oynanan köylü oyunlarında raslanan Köse bazen de sakalı çıkmıyan anlamına değil, Koç anlamınadır. Zaten bir de Kös Koçu denilen sürüyü yöneten, çobanın yardımcısı, 'sürüyü suya indirip de susuz geri döndüren Koç' vardır [9]. Tiflis'de yaptığım gezide buranın Etnoğrafya ve Arkeoloji müzesinde eski çağlardan kalma maden bir heykel görmüştüm. Bu üç kat koç boynuzu üzerinde Dionisos gibi çıplak bir adamdı, elinde şarap kabı bulunuyordu, erkeklik aygıtı belirgindi. Aynı müzede bugün de kullanılan düğün gecesinde şarap içmesi için birçok ağzı olan şarap kabı üzerinde de ya geyik ya da koç başı vardı. Kabın üzerindeki ağızlar doğacak çocukların sayısıncadır. Ayrıca Rus müzelerinde de yeni yıldan önce oynanan ayı, at, gibi hayvan benzetmeleri içinde koç da vardı, buna Kosa dendiğini gördüm.

Ancak Koç Katımı ve Saya Törenini yalnız koç-koyun bakımından düşünülmesi yanlış olur. Zaten Saya Türkülerinde başka hayvanların da adı geçer. Hatta insanlarla bile ilintili olduğunu, kısır gelinler için söylendiğini belirtmiştim. Saya gezisinde evler dolaşılırken kılık değiştirmişlerin yanısıra deve, tilki, gibi hayvan kılığına girmiş kişiler de bulunur. Orta Anadolu'da **Saya bayramında** 'oğlancalandı' denilerek deve süsle-

8) Ali Rıza Yalgın, "Davarda Sayakutluğu Bayramı. Kırkım ve Dişle İğdişçilik", *Türk Folklor Araştırmaları*, Eylül 1949. sayı 2.

9) *ibid.*

me, ya da deve benzetmesi yaparak da bu bayram kutlanır [10]. Deve oyununun ölüp-dirilme konuluğuyla nasıl birleştiği ilerdeki bölümlerde görülecektir. Trakya'da Rumlar bağ bozumu sırasında da bir deve ortaya çıkarır, buna Arapça cemel'den 'kamilo' denilir [11].

10) *ibid.*
11) Romaios, *op. cit.* s. 153.

AKLAR VE KARALAR

Bu bölümden önce ve bu bölümden sonra verilen örneklerde çok raslanan, konumuzla çok yakından ilintili olan Arap olma, yüzünü karaya boyama da başlı başına bir konudur. Anadolu seyirlik köylü oyunlarının çoğunda Arap en önemli kişilerden biridir. Bir örnek olarak Ankara'da Arab'ın boyanışını görelim: Arap olacak yüzünü karaya boyar, gözlerinin çevresine un sürer, başına kara yemeni örter, üzerine ak sarık dolar, dilini, dudağını ala boyar, gözlerini büyülterek ağzını eye eye dilini çıkarır, parmaklarını bir yandan bir yana sallayarak oynar. Arkasına kanbur diye sırtına bohça sarılır, üstüne aba giyer, eline def alır, hem defi çalar, hem oynar, hem de özel türküsünü söyler[1]. Arap, seyirlik köylü oyunlarından başka, Karagöz, Orta Oyunu gibi eski seyirlik oyunlarımızın da önemli kişilerindendi. Ayrıca halk masallarında, örneğin Artvin'den Aşık Efkâri'nin bir masalında buluruz[2].

Bunun üzerine çeşitli yorumlar yapılmıştır. Avrupa'da bir çok seyirlik köylü oyunlarında da yüzünü karaya boyamış bir Arap bulduğumuz gibi, bu Osmanlı şenliklerinde de oynanmış olan Morisco danslarında da görülür[3]. Morisco ile Avrupa'da zenci, Mağribi, Müslüman hatta Türk eş anlamdaydı. Onyedinci yüzyılda da türlü kılıklara girip, yapılan maskaralıklara 'Mauresque' deniyordu. Genel bir yoruma göre yüzünü karaya boyayan ister demirci, ister baca temizleyicisi, ister soytarı, ister şeytan, ister Mağribi veya Mağribi Kralı olsun, bunun kişiliğinde bolluk görüntüsü veya cini bulunmuştur. Bir başka yoruma göre yüzü karaya boyama, bitkisel gelişmenin cininin göze görünmezlik özelliğinin belirtilmesidir. Bir başka kurama göre yüzün

1) Hamit Zübeyr Koşay, *Ankara Budun Bilgisi*. Ulus 1935, s. 29
2) Pertev N. Boratav, "The Negro in Turkish Folklore", *Journal of American Folklore*, 64 (1951) ss. 83-88.
3) And, *Kırk Gün*... ss. 68-71.

karaya boyanması, ateşte canlılık gösteren cinin küller yoluyla doğrudan doğruya değinmesi içindir [4]. Bu son yorum üzerinde durulmak gerekir. Avrupa'da Mayıs ayının baca temizleyicilerinin bayramı sayılan özel gününde, bunlar yüzlerini bacadan aldıkları kül ve isle boyamalarının ısıdan uğur almak üzere ateşe doğruca değinmek gerektiği inancından çıktığı ileri sürülmüştür. Zaten Avrupa'da hele Noel törenlerinde önemli bir yeri olan baca Anadolu'daki törenlerde de bulduğumuz bir ögedir. Nitekim Soma'da bazı geceler delikanlılar sokaklarda dolaşarak 'cungul, cungul' diye bağırırlar ve bacalardan sarkıttıkları sepetlere her ev yemiş ve yiyecek koyarak onlara vermek zorunda kalır [5]. Bacayla ilintili buna benzer bir başka örneği Sıvas'da **Baca Pilâvı** adıyla buluyoruz [6] Anadolu'nun birçok yerlerinde (özellikle Şebinkarahisar yöresinde) Rumi 13 Ocak'da mahalle ve köy çocukları yeni yılı kutlarlar. Seçilen bir çocuğun eline uzun bir ip, ucunda torba bulunur. Bir başka çocuk ta heybe veya çuval alır, geri kalanın üzerine kilim destar, çul gibi şeyler atılarak bir deve kılığına sokulur, boyunlarına çan, kelek, çıngıl gibi şeyler asılır, bir çocuk ta deveci olur, haykırıyla evleri dolaşır, bacalardan torba sarkıtarak yemiş toplarlar. Kara ayrıca benzetme yoluyla kara yağmur bulutlarını çekerek yağmur yağdırmak için de başvurulan bir yoldur.

Yüzü karaya boyama daha çok Agon'da, çatışmada ak ile karşıtlık yapan kara olarak karşımıza çıkıyor. Bu inceleme boyunca göreceğimiz gibi Arap karşısında hep yüzü una bulanmış, veya ak sakallı bir karşıt bulur. Gene ilerde görüleceği gibi bazı Anadolu köylü seyirlik oyunlarında bu aklık ve karalık ak koyun ve kara oyun postu giyilerek de belirtilir. Kara Keçi deriliyi (Melanaigis) Dionisos inançlarında bir öğe olarak buluyoruz. Bu inançı Eleuther adında bir yiğit Eleutherae' de kurmuştur. Kara keçi postu giymiş Dionisos'un görüntüsü karşısında görüp onu seven çılgın kızlarını kurtarmak için bu inancı yerleştirmiştir. Bu inançla ilintili olarak Ksanthus ile Melan-

4) Bunlar için bak. Paul Nettle, "Traces of the Negroid in the 'Mauresque' of the Sixteenth and Seventeenth Century", *Phylon*, V/2 (1944) ss. 105-113. Yüze kara sürmenin Anadolu'da bir şaka seyirlik oyunu olan Kirmen Oyunu'nda da buluyoruz. Bak. Nuri Timur, "Kayserinin Mumcusun Kamunu", *Kaynak* s, 790.

5) Avni Altıner, "Soma'nın bir esnaf köyü: Tarhala", *Ülkü*, Ocak 1944.

6) Vehbi Cem Aşkun, *Sıvas Folkloru*, Sıvas 1951, ss. 127-129.

thus'un dövüşmesi vardır. Ksanthus ak, sarışın adam, Melanthus ise kara adamdır. Bu ikincisi Kara Keçi postlu Dionisos'un bir eşidir. Tam ikisi dövüşeceklerken Melanthus hasmının gerisinde kara keçi derisi giymiş birini görür, onu teke tek dövüşte, hasımları ikileştirmekle suçlandırıyor. Ksanthus arkasını dönüp bakınca öldürülür. Makadonya'da Ksandika'da ilkbahar dövüşmesini ışık ve yaz tanrısı ile hasmı karanlık ve kış arasındaki çarpışma olarak görenler vardır [7]. Daha sonra bununla tragedyanın çıkınını da açıklamak isteyenler olmuştur. Bunun gibi Hint dramında da Mahabhasya'da efsaneyi oynayan oyunculardan Kamsa'dan yana olanların yüzleri kara, Krsna'dan olanların ise yüzleri kırmızıdır. Unutmayalım Dionisos'u öldüren Titan'ların yüzü de tebeşirle aklaştırılmıştı.

Anadolu seyirlik köylü oyunlarında bunların karşılıklarını bulmak zor değildir. Bunlardan Güney Türkmen, oymaklarında Barak, Elbeyliler ve başkalarının oynadığı **Arap Oyunu** kısaca şöyledir: Delikanlılar düğünlerde iki kesime ayrılırlar, bazısı Arap olur, bazısı Türk, davul eşliğinde ateş çevresinde oynayan Araplar, Türkler saldırıya geçince kaçar, meydanı Türkler tutar, bu defa Araplar saldırıya geçerler, oyun böylece kaçıp kovalamayla kızışır. Türkler havaya silâh boşaltırlar. Araplar o sırada birbirlerine düşerek aralarında dövüşür, ağlaşır, birbirlerinin yüzlerine tükürerek arapçaya benzeterek mersiye okurlar. Bu sırada Türkler saldırıya geçerek topunu bağlar ve ceza olarak ne istiyorlarsa bunun için söz alırlar [8]. Bu bölgede İçel'de bu oyunun bir çeşitlemesi **Arap Oyunu** şöyledir: Bir iki kişi zeybek olur, bir ikisi de yüzünü karaya boyar, arap olurlar, iki kişi de kadın kılığına girer. Arapların boynuna birer eşek torbası takılır, çekmekte oldukları eşeğe torbadan saman yedirirler, arabın birisi eşeğe biner, öteki eşeği çeker, birisi arabı itip eşekten düşürür, halk gülüşür, araplar kadınlara saldırırlar, zeybekler bıçaklarını çekip araplara saldırır, onlar kaçıp yeniden gelirler, oyun da böylece sürer [9].

Gene ak - kara karşıtlığı bakımından Niğde'nin Bor kasabasında tabak esnafının oynadığı **Tuluk Oyunu** da ilginçtir. Tu-

---

7) H. Usener, "Heilige Handlung", *Archiv für Religionswissenschaft*, 7 (1904), s. 281
8) Ali Rıza (Yalgın), *Cenupta Türkmen Oymakları*, İstanbul 1931, I, ss. 54-55.
9) Uğur, *İçel Folkloru*, s. 70.

luk Oyununu oynayanlar iki bölüğe ayrılır: 1) Tulukçular; 2) Keçiler, Tulukçular tulumu çıkmış bir keçi derisini şişirirler, on, yirmi çift çarpışıcı olurlar. Tulumları birbirlerine vurarak dövüşürler, vuruşlar büyük gürültü yapar. Yere yıkılan oyun dışına çıkar. Önce karışık ve eşsiz başlar, daha sonra herkes eşini bulur. Keçilere gelince bunlar keçi derisine bürünürler, üstlerine çanlar, ziller takarlar, başlarına yine deriden bir serpuş geçirirler, yüzlerini boya ile karartırlar, ya da takma yüz takarlar. Tuhaf bir yaratıkmış gibi tuluk oynayanları kuşatırlar, ellerindeki çuvaldızlarla oyuna karışanlara engel olurlar, tulukçuların çevresinde sıçrayıp dansederler, oyuna değişik bir ses getirirler. Oyun artık pek oynanmamaktadır[10]. Burada gene ak-kara çatışmasını buluyoruz. Keçilerin kara olması (tıpkı Dionisos'un kara keçi olması gibi) karşısında tuluk oyuncularının ak olduğu üzerine gerçi bir bilgi verilmiyor, bununla beraber kitabın sonunda bunları gösteren fotoğrafda bunların ak don giydiklerini görüyoruz.

---

10) Ali Rıza Yalgın, *op. cit.* Adana 1934, IV, ss. 86-87. Ayrıca "Boksun menşei tuluk oyunu", *Kırkpınar,* 5 Eylül 1934. sayı 15. Osmanlı şenliklerinde tulumcular için bak. And, *op. cit.* ss. 26-27; 39-40.

KARA KANCALOS'LARIN KOVULMASI

Yeni yıl ve 6 Ocak arasında Teselya'da, Makadonya'da, Trakya'da gösterilen bir oyunun amacı Karkandzali'leri kovmak içindir. Bunlar ne olduğu belirsiz birtakım yaratıklardır. Yunanlılar, Türkler, Ulahlar buna inanırlar. Bu adın Kallikandzaros, Karkandzalu gibi çeşitli söylenişleri vardır. Çok defa yirmi kişilik bir takımın oynadığı olur, ama yedi önemli kişisi vardır: gelin, güvey, kolları arasında dadılık ettiği bir bebek taşıyan bir yaşlı kadın, bir yaşlı adam veya Arap, hekim, ayı, koyun veya kurt olmuş, postlara, derilere bürünmüş iki kişi. Bunların yüzlerinde deriden takma yüzler vardır, başlarına da tilki, kurt veya keçi kuyruğundan yapılmış bir çeşit sorguçlu başlık geçirirler. Üstlerinde yığınla katır ve koyun çanları taşırlar, dansettikçe gürültü eder bunlar. Gelin kadın kılığı giymiş genç delikanlılardır. Kadınların bu oyuna katılması yakışık almaz. Arap ya da yaşlı adam kadına sataşır. Güvey araya girer, kavga çıkar, sonunda içlerinden biri ölür. Ya gelin veya yaşlı kadın yas tutar. Doktor çağrılır. Doktor ölüyü diriltir. Herkes danseder. Bir de arsız, utanmasız bir sözsüz oyun yapıldığı da olur. Bu kiliseden dönüşte Yeni Yılda olur, bazı yerlerde 6 Ocakta. Pelion'da Yunanlılar bunu Mayıs'a aktarmışlardır [1].

Rumların Kalkantzari dedikleri bu kılıklarını değiştirmişlere Türkler **Kara Kancalos** diyorlar. Eski Türk ruznamelerinde 25 Aralık için 'Evvel-i Koncalos', 6 Ocak yani 12. ci gün için de 'Ahir-i Koncalos' deniliyor. Türkler bunun Noelden onikinci geceye kadar etkisini gösteren kötücül ruh olduğuna, gittiği evlerin bolluğunu, bereketini yok ettiğine inanırlardı. Bu kötü ruhu evlerinden uzaklaştırmak için zincirlerle gürültü yaparlardı [2]. Avrupa'da bu tarihler yani Noel ile Onikinci gece arasın-

1) A. J. B. Wace and M. S. Thompson, *The Nomads of the Balkans,* New York 1913, ss. 137-139.

2) J. B. Navon, "Rouz-namé", *Fundgruben des Orients,* Wien 1814, IV s. 146.

da onikinci gün, kötücül ruhların ve cadıların kovulduğu tarihtir. Bu günlerde meşaleler taşınır, gürültü çıkarılır.

Trabzon dolaylarında Aralık ayının 7-19.cu günleri arasında **Karakancilo Oyunu** oynanıyor, inançlara göre bu günlerde ıssız yerlerde gezenler ne insana, ne de hayvana benzemiyen sivri külahlı ve uzunca boylu bir yaratığa raslıyorlar, adına Karakancilo deniliyor. Oyunda ak sarıklı, takma sakallı, eli sopalı, eski püskü giysili bir yaşlı adam, sırtına semer konmuş, boğazına çıngırak takılmış bir de yaşlı adamın devesi olur. Ateşçinin sıvri külahı vardır, uzun boylu, yüzü karaya boyanmış, elinde sopa olur, ocaktaki ateşi karıştırır, delikanlı, yüzü peçeli kız olmuş birisi oyunun kişileridir. Armağan toplayıcısı 'Hediyeci' sırtında çuval taşır. Delikanlı ile kızın horon oynaması için bir de çoban. Geceleyin oyuncular yanlarına bir kadın alıp her evin kapısını sırayla çalarlar, evdekilerle bir kadın arasında bir söyleşme geçer, sonra içeri alınırlar. Yaşlı, odanın baş köşesine oturur, odaya giren devenin sırtına biner, ateşçi de elindeki sopa ile ocaktaki ateşi karıştırır. Delikanlı ile kız horon oynarlar. Dışardan avludan dokunaklı bir kaval sesi duyulur. Armağancı kapıdadır, ev sahibinin armağan vermesine kadar oyun sürer. Ev halkı oyuncuları ve özellikle kızı tanımaya çalışır. Oyuncularla seyirciler arasında yalancıktan bir kavga olur. Böylece bütün köy gezilir, armağanlar oyuncular arasında paylaşılır, ya da birlikte yenilir [3].

Kara Kancalos'ların Rumca karşılığı olan Kalikantzari'lerin evlerin ateşini söndürüp eve bacadan girmek istediklerine inanılır. Bu bakımdan yukardaki oyunda ateşçinin elindeki sopa ile ateşi karıştırması bir anlam kazanıyor. Bunların Dionisos kalıntısı olduğuna kolayca inanabiliriz, bunların bazıları Satir, bazısı Bakkhae, bazıları da Sileni'leri düşündürüyor.

---

3) Şükrü Elçin, "Köy Orta Oyunları", *Türk Folklor Araştırmaları*, Ekim 1961 sayı 147.

ANADOLU'DA ÖLÜP - DİRİLME KONULUĞU

Anadolu'da Attis'in gidişinin her şeyi yok eden etkisini, sonra onun ardına düşülüşünü, ve yeniden dönüşünün toprağı nasıl güçlendirdiğini görmüştük. Bu ilkbahar törenleri inancına benzeyeni Anadolu'nun eski halkı Hititlerde de buluyoruz. Anadolu köylüsünün aynı inanç ve amaçla bugün de yaptığı törenlere, oyunlara geçmeden Hititlerin bu efsanesini görmekle bu bölüme başlayalım. Gerçi yapıldığı mevsim ve töreni üzerine Hitit yazıtlarında bir bilgi bulunmuyor, ve bu öteki tanrılar gibi ne ölüp-diriliyor, ne de yeraltına gidiyorsa da, öteki inançlarla ortaklaşa konusu gene de ilk bakışta anlaşılıyor. Biçim ve amaç birdir, bolluk tanrısının kızıp gitmesi, onu yeniden yatıştırıp dönmesini sağlamak, Kral ve Kraliçenin yenilenmesi öğesi de bunun bir ilkbahar töreni olduğunu ortaya koyuyor. Bu ilkbahar töreni ve Telipinu efsanesi şöyledir: Tarım tanrısı Telipinu memleketi öfkeyle bırakıp gider, yanında tohum, bolluk gibi iyicil şeyleri de beraber götürür. Sıkıntılı bir kış başlar, evlerin içi is ve duman dolar, bunun sonucu olarak bitkiler çürür, davarlar, koyun, ve insanlar üremez olur. Açlık her yeri kaplar, herkes açlıktan kırılmak tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Güneş tanrı bin tanrıyı bir şölene çağırır, fakat onların açlıklarını, susuzluklarını gideremez. Hava tanrısı, oğlu Telipinu'nun orada olmadığını görünce, kötü durumu onun çekilişine verir. Bir kartalı onu bulmak için gönderir. Bu başarısızlığa uğrayınca Büyük Ana Hannahanna Ana Tanrıça'dan öğüt ister, o da kendisinin gitmesini öğütler, bu da başarısızlığa uğrayınca, Ana Tanrıça arı gönderir, arı onu bulur el ve ayaklarını sokar. Bu tanrının öfkesini arttırır, bu arada iyileştirme tanrısı Kamrusepas onu büyüyle iyi eder, kartalın kanatlarında geri döner, böylece hayvanlar ağıla döner, koyun, inek, insanlar yavrularlar. Telipinu tapınağına girer, bolluğu geri getirir, kral ve kraliçeye uzun yaşam, dirlik sağlar. Telipinu'nun yatışmaz öfkesinin büyüyle geçirilişinde oniki

koyun kurban edilişi, ateş ve su buluyoruz. Başta anlatılan sıkıntı çekme, arınma, güçlendirme gibi temel öğeleri burada da buluyoruz. Birincisi toprağı, bitkileri kurutup, hayvan ve insanların üremesini durdurması, ikincisi Telipinu'nun içindeki kötülüğün büyüsel törenle atılması, arınması, üçüncüsü yeniden canlanması için törenler, dördüncüsü iyiliğini toprağı yatıştırıp vermesi [1].

Şimdi de aynı toprakların bugünkü sahipleri Anadolu köylüsünün aynı amaçlarla bilerek, bilmeyerek düzenlediği çoğunluk yarısı üzünçlü, yaslı, öteki yarısı sevinçli mutlu seyirlik oyunlarından, özellikle ölüp-dirilme konuluğu üzerine olanlardan bazı örnekler görelim. Anadolu'da bolluk getirmekle ilgili olarak ölüp-dirilme konusunda seyirlik köylü oyunlarının türlü çeşitlemelerini buluruz. Bunların en yaygını **Arap Oyunu** ya da **Ölü Oyunu** dur. Oyunun üç önemli kişisi vardır: Arap, Koca ve Gelin. Arap yüzünü ve ellerini isle boyamıştır. Göğsünü ve sırtını şişirmiş, başında koyun postundan yapılmış bir başlık, elinde değneği, ya da tüfeği vardır. Koca ise ak sakallı bir yaşlıdır, başında ak, iri bir başlık, arkasında ak bir post bulunur. Gelin ise kadın kılığına girmiş bir erkektir. Üçü ortaya gelir, başta yaşlı adam, gelin ve Arap, ayrıca deve ve tilkiler de bulunur. Girişde Arap deveci olur, gelin deveye biner, yaşlı da onun yanısıra yürür. Göç ederlerken Arap geline sarkıntılık etmeye başlar, yaşlı adamla aralarında kavga çıkar. Gelin yerine göre her ikisine de yüz verir. Arap yaşlı adamı öldürür. Kadın ölünün üstüne kapanır, ağıtlar söyler, genel acıklı bir hava seyircileri de etkiler, seyirciler, ya da kadın ölünün ağzına kuru yemişler koyarlar, bazen de para. Ölü ağır ağır dirilmeye başlar. Herkes buna sevinir, bir eğlenti dalgası eser. Oynanır, gülünür, söylenir [2].

Bu oyunun türlü çeşitlemeleri bulunduğunu söylemiştim. Kişilerin sayısı çoğalır, veya eksilir, adları değişir, daha ilerki bölümde göreceğimiz kız kaçırma konuluğuyla birleşir. Gene bu çeşitlemelerden biri olan **Arap Oyunu**'nun Sıvas'ın Çepni köyünde oynanışı şöyledir: İki önemli kişi vardır, Arap ve Kıllı. Arap eli yüzü karalanmış, belinde bir yağdanlık, içinde bulanık su olur. Kıllı dedikleri de ak yünden sakal takar, sırtına koyun postu ve başına külah giyer. İki kişi de kadın kılığına girerler. Seyirciler-

1) Theodor H. Gaster, *Thespis*, New York 1961 ss. 295-315.
2) Ahmet Kutsi Tecer, *Köylü Temsilleri*, Ankara 1940, ss. 12-14.

den bir de Köy Kâhyası olur. Çoğunluk gece, ateş yanında oynanır. Davul, zurna ile önce Arap gelir, gürültüyle, elindeki kırbaçla herkesi ürkütür. Kâhya'dan oynatmak için kız ister, fakat kadınlar gizlenmiş oldukları için kâhya onları bulamaz. Sonunda kadınlar bulunur, Arap onlarla oynar, arada bir yağdanlıktaki bulaşık sudan sağa sola sürer, bu sırada kıllı ortaya bağırarak gelir, herkes kaçışır, davul zurna susar, kadınları ister, kâhya kadınları getirir, bu defa Kıllı onlarla oynar. Gene Arap gelir, oyun böylece Kıllı ile Arap arasında değiştire değiştire oynanır. Oyunda bir de tilki vardır, o da sıçrar, hoplar, seyircileri oyalar [3].

Görülüyor ki burada kişiler daha öncekine benzediği, akkara karşıtlığı içinde olmalarına rağmen ölüp-dirilme konuluğu yoktur. Gene böyle kişiler aynı kalmakla beraber ölüp-dirilme konuluğu olmayan bir çeşitlemeyi Çumra'nın Alan köyünde buluyoruz: İki kişi'den uzun boylusu ve çevik olanı yüzüne kara sürer Arap olur, kısa boylusu da karnına bir, iki yastık bağlar, bir de sakal bıyık takarak Koca (yaşlı) olur. Arap bunun koruyucusudur. Elindeki değnekle kocayı korur. Seyirciler Arab'ı kızdırmak için kocayı kaçırmaya yeltenirler, o da değnekle kaçırmak isteyene vurur. Bazen de Koca kendisi kaçar, birisinin ardına saklanır. Her saldırışta çocuklar "Arap geliyor, arap geliyor" diye gülüşerek kaçışırlar [4]. Bu oyunda hem üçüncü kişi yoktur hem de ölüp-dirilme konuluğunun bulunmadığını görüyoruz. Eskişehir dolaylarında görülen **Şeytan Oyunu**'nda da bu eksikliği buluyoruz. Oyunda üç kişi vardır.: Oğlan, kız ve şeytan. Ortaya ateş yakılır, kelhan denilen ateşe kelhancı diye birisi bakar. Kızın kocasının yüzü isle karalanmıştır. Şeytan ise yakışıklı bir delikanlıdır. Karı koca ateşin çevresinde oynarken şeytan kızı baştan çıkarmaya uğraşır. Şeytan kızı kaçırır, koca onları kovalar, yakalar, karısını şeytandan soğutmaya uğraşır. Oyun duruma göre üzünçlü veya sevinçli biter [5].

Anadolu seyirlik oyunları arasında pek çoğu vardır ki kişileri ve birçok öğelerinin eksikliğine rağmen ölüp-dirilme oyununa, bolluk getirme dramalarına benzerler. Bunlar belki de zamanla değişikliğe uğramış ölüp-dirilme oyunlarıdır. Örneğin

---

3) *ibid*, ss. 24-25.
4) Veli Varol, "Çumra'nın Alan Köyünde Düğün", *Türk Folklor Araştırmaları*, Kasım 1954 sayı 6.
5) Tecer, *op. cit.* s. 19

Sıvas'ta **Halil ve Komşu Bacı** adında böyle iki oyun buluyoruz. Birincide iki karılı bir adamın acıklı durumu, ölümü ve karılarınca ölüsünün taşınması, ikincisi ise gene iki karılı adamın öldükten sonra karıları arasındaki kavgayı canlandırır [6]. Kars'ta tek oyuncunun oynadığı **Yaş Oyunu** çocuğun büyümesini, gençliğini, yaşlılığını ve ölümünü canlandırır. Bunun gibi **Yılbaşı Oyunu** diye adlandırılan, kışın Elazığ'da oynanan oyunda Teke adında sakal takmış bir oyuncuyla onun eşi olmuş kadın kılığına girmiş iki kişi vardır. Teke eşine sessiz olarak onun gönlünü almak için türlü yaltaklanmalar yapar, yorulıncaya kadar uğraşır, sonunda onu hoşnut eder, beraberce oynarlar. Tunceli'nde oynanan **Ali ve Fatoş Oyunu** da buna benzer, erkeği oynayan oyuncu takma sakallı, üstü başı yırtık, yüzünde un lekeleri olan birisidir [7]. Türlü çeşitlemeleri olan **Şeytan oyunları** vardır. Kastamonu'da **Şeytan Çık Oyunu** bunlardan biridir. Burada kişilerden Hoca ak sakallı, sırtını kamburlaştırmış, eski bir palto giymiştir. Şeytan, Hocanın seçtiği, oyunu bilmeyen birisi, bir Hocanın yardımcısı güçlüce bir köylü elinde su dolu bir kova ile bekler. Hoca önce seyirciler arasında bir şeytan olduğunu söyliyerek onları yoklıvarak şeytanı bulur, onu meydanın ortasına oturtur, ceketini çıkarıp bir kolunu başına geçirir, şeytan göremez olur, onun kulağına Şeytan Çık deyince 'çıkmam' demesini uyarır, bu böyle bir kaç defa söylendikten sonra Hoca yardımcısını çağırır, ceketin kolundan suyu döker. Aynı oyun Kırklarelinde Vize kasabasına bağlı Doğanca köyünde **Dök Dök** adı ile oynanmaktadır [8].

Bir de daha karmaşık kuruluşlu oyunları görelim. Örneğin **Kadı Oyunu.** Burada iki arap, bir yaşlı kadı, bir de kız (isteğe göre iki) vardır. Kadı kızın babasıdır. Uzun, ak bir kürk giymiştir, başında sarık, belinde kuşak, ayağında yemeni vardır, ağarmış sakalı ve bıyığı birbirine karışmıştır. Araplar yüzlerini kömürle karartmışlar, kolları, ayakları sıvanmıştır. Ayakları çıplak, başları açıktır, ellerinde palaskaları bulunur. İkisi boyuna kızın çevresinde dolaşır, sarkıntılık ederler, seyircilere gelişi güzel vururlar. Birbirlerini çekemezler, kavga ederler. Kızın yüzü örtülüdür. Seyirciler arasında bir de Muhtar olur. Kızlar Arap-

6) Aşkun, *op. cit.*, ss. 85-99
7) Elçin, *op. cit.* 1962 sayı 150.
8) Elçin, *op. cit.* 1961 sayı 147.

lar için oynar, Araplar da oynarlar, birisi kızlara yaklaşsa, öteki ona çullanır, vurur, sırtına biner. Yaşlı, kızla oynarsa Araplar ona çullanır, döverler, bazen dördü beraber oynar. Yaşlı adam cebindeki kâğıttan birşeyler okur. Kız yeniden oynar, kadı arapların birkaç kez saldırısına uğrarlar, sonunda Kadı kalkmaz olur, ölür, üçü Kadı'nın başında ağlaşırlar. On dakika ağlanır, ölüyü kaldırmak için para toplanır, para toplanınca ölü dirilir, sakalını yolar, yerine oturur. Oyun eskisi gibi sürer [9].

Tokad'da görülen **Dede** veya **Arap Oyunu** kişilerin adlarında bazı değişiklikler göstermesi bakımından ilginç, ve karmaşıkça bir çeşitlemedir. Dede, çıplak merkep üzerinde, yüzü karaya boyanmış, takma uzun ak sakalı, koca bıyıkları, başında açık renk uzunca bir külâhı, elinde değneği, sırtında abası vardır. Gelin, yerli kadın kılığında bir erkektir. Haşarı Çıplak, ayağındaki pantalonu dizlerine kıvırmış, belinden yukarısı ve bacakları çıplaktır. Kolsuz; kolları arkasına bağlanmış, başına keçi derisinden kocaman bir külah, boynunda yere koşut uzun değnek bağlı biri. Zeybek ya da Yürük karısı, Dedenin karısıdır, arkasında bir beşik bağlıdır, elinde durmadan yün eğirir, eski, püskü kılıklıdır. Davul, zurna ile dede gelir, merkebiyle didişir, yere yuvarlanır, sonra merkebini kaldırır, yere yatar, en sonra da ayakta oynar. Gelin gelir, Dedeye yüz vermez, koşullar ileri sürer. Bunlara göre dede merkep gibi zırlamalı, köpek gibi çamuru eşelemeli, semeri sırtına alıp merkep gibi yerde yuvarlanmalır. Dede söylenenleri yapar, türkü söyler, sonunda gelinin gönlü olur, önce karşı karşıya gelip yerde uzanırlar, oynaşırlar, sonra da oynarlar. Haşarı Çıplak gelince Dede kaçar. Köyün kâhyasını çağırır, itişip kakışır, Haşarı Çıplağın sırtında kasnak-elek bağlıdır, bunu kıracak yollu düşer, ve kasnağı ustalıkla kırar. Haşarı Çıplak gelini ister, Kahya getirir, çıplak gelini görünce taklaklar atar, gelinle evlenmek ister. Gelin Dede için ileri sürdüğü koşulları ona da söyler. Oynaşırlarken kolsuz gelir, herkes kaçar. Dede gelip kâhya ile dövüşür. Dede gelini arar, geline sataşırken karısı gelir. Dede kaçar, karı koca kavga ederler. Gelin gözyaşları döker, dede onu avutur. Oynarlar, Çıplak da gelir, herkes toplanıp, ateş yakılır, **Sin sin** oynanıp ateş üzerinden atlanır [10].

---

9) Süleyman Kazmaz, *Köy Tiyatrosu,* Ankara 1950, ss. 81-84

10) Halil Bedii Yönetken, "Anadolu'da Türk Halk Temaşası", *Varlık,* 1-15 Kasım 1944, sayı 272-273. ss. 500-501

Anadolu ölüp-dirilmeli seyirlik oyunlarında kişilerden birisinin doktor olması üzerine de örnekler vardır. Doktorun, eski büyücü-hekimin bir kalıntısı olduğu söylenebilir. Nitekim **Bitlis Zeybeği**'nde, bir kadınla erkek cilveleşirken erkek elindeki kamayı çekip, kadını öldürür, kadın düşer, doktor istenir, muhtar bir doktor çağırır, doktor kadının ayağını elleyince adam doktoru döver, doktor jandarma zoruyla kadını yoklar, dolaba saklar, sonunda adam kadını bulur, beraberce oynarlar [11].

Doğu illerinde, özellikle Aleviler arasında rumî Aralık ayında Kalkağan şenliği gecesinde oynanan **Kalkağan Oyunu**'nu görelim. Bu gecede köyün gençleri bir evde sabaha kadar kızlı erkekli bar çekerler. Bundan önce bir oğlan kadın kılığına girer, yüzünü kızıl ipekliden bir peçe ile örtüp, gelin gibi süslenir. Bir başka delikanlı başına şal ve keçe parçalarını bağlar, kafasına keçeden bir külah geçirir, külâhın çevresini ve belini ot burmalarıyla sarar, keçi kılından düzdüğü bir ak sakalı çenesine yapıştırır, adı Kalkağandır, sözde genç gelinin kocasıdır. Kalkağan karısını arkasına takarak kocaman bir sopayla evleri dolaşır, yolda da bağırarak gürültü yapar. Delikanlılar artlarına düşer, kıza sarkıntılık eder, kız da onlara yüz verir. Kalkağan onları sopayla kovalar, karısına da hem öfkeyle, hem yumuşak davranır. Kalkağan delikanlıları kovalarken, gelin meydanda tek başına kalır, birisi gelir onu bir yana saklar. Öfkelenir, karısını yeniden bulur. Kalkağan girdiği her evde yüksek sesle selâm verir, karısıyla oynar, türlü soytarılık yapar, gene sopayla karısını izleyen, işaret eden gençleri kovalarken düşüp ev sahibinin önüne yere serilir, ölür, karısı başucunda ağlar, onu diriltir. Ev sahibi Kalkağana yağ, bulgur, un verir, bunları delikanlılara sırtlatıp bar oynanan eve dönerler, bunları pişirip sabahlara kadar şarkı söyliyerek oynanıp eğlenilir [12].

Köylü seyirlik oyunlarında oyuncular arasında hayvan benzetmeleri olduğu gibi ölüp-dirilme konuluğunun hayvanlara uygulandığını da görürüz. Bundan sonraki bölümde görülecek **Geyik Oyunu** bunlardan biridir. Bir de deveye uygulandığını görüyoruz. Erzurum'da görülen **Deve Oyunu**'nda iki kişi deve benzetmesi yapar. Deve oynar, zıplar, başını sallar, küsünce adamları

11) Mehmet Ölek, "Taklitli ve Temsili Bitlis Zeybeği", *Türk Folklor Araştırmaları*, Ekim 1961, sayı 147.
12) M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara 1961, ss. 154-155.

kovalar. Arkadaşları da aslan ve sırtlandır. Hep beraber sıçrar, böğürür ve para toplanır. Bazen deve yere ölmüş gibi yatıverir, sonra kalkar [13]. Bunun bir çeşitlemesini İçel'de buluyoruz. Birisi deve olur, eline bir solgu verilir, üzerine kilimleri örtüp solguya bir hayvan derisi giydirilir, derinin bir yanını yırtıp deve dudağı gbi sarkıtırlar. Bir başkası deveyi çekerken deve hastalanır, baytara götürürler, baytarı görünce deve onun üzerine saldırır, baytarı altına alıp üzerine yatar, oyun böylece sürer, gider [14].

13) Mesud Koman, "Deve Oyunu", *Konya*, Mayıs 1942.
14) Uğur, *op. cit.* ss. 70-71.

GEYİK OYUNU VE AYNA

Anadolu'da görülen **Geyik Oyunu** içinde hem ölüp dirilme konuluğunu bulundurması hem de güneş simgesi olan aynayla ilintisi bakımından üzerinde önemle durulması gereken bir oyundur. Ölüp dirilme inancına konu olan Osiris, ölüm, bitkisel yaşam tanrıları olan Osiris, Adonis gibi tanrıların güneş sayılması da bu olay üzerine ilgimizi arttırıyor.

Önce yorumlara geçmeden **Geyik Oyunu**'nun Tokad'da oynanışını görelim. Bu oyunda bir örtü altında, başına geyiğinki gibi boynuzlar, göz yerine de aynalar takılı biri kendini geyiğe benzeterek dört ayak olmuş ortaya gelir. Yanında yardımcısı kılıklı, boyalı yol göstericisi vardır. Geyik önce davul zurna eşliğinde oynar, sonra davul zurna durur, geyik yere yuvarlanır, yardımcı nazar değdi diyerek kurşun döktürür, geyik sonra yeniden dirilip ayağa kalkar, çevresindekilere saldırmaya başlar, seyircilerin gülüşleri arasında çekilir[1]. Bu oyunda Anadolu'da türlü çeşitlemelerini gördüğümüz ölüp-dirilme konuluğuyla ortaklaşa oluşu oyunun eskiliğine bir kanıt olarak gösterilebilir. Geyik ve ayna beraberce eski Anadolu uygarlıklarında çeşitli vesilelerle karşımıza çıkar. Geyiğin Hitit sanatında önemli bir yeri vardır. Geyik Anadolu'da boğa, at, kartal, aslan gibi tanrı katında hayvanlardandı. Tıpkı Anadolu'da bugün de kutlanan yıl yarısı bayramları gibisinden bayramlar vardı. Anadolu kış yarısı törenlerindeki seyirlik oyunların çoğunda ölüp-dirilme konuluğu olduğu düşünülünce buradan da bir ilinti buluyoruz. Geyiğin birçok Tanrılarla ilintisi vardı. Bunların biri de Koruyucu Lama'dır. Ayrıca geyik güneş inançlarına da bağlıdır. Nitekim Alaca Höyük'te bulunan geyik heykeli üzerinde güneşle ilintili ondört gümüş benek bulunmaktadır. Bunun gibi müzelerimizde bulunan birçok güneş kurslarının ortasında bir

1) Yönetken, *op. cit.*, s. 501.

geyik bulunmaktaydı [2]. Kapadoçya'dan gelen tunç heykeller içinde güneş kuşu sayılan kartal bir geyik üzerine konmuştur [3]. Dionisos'u gösteren vazolarda Lenaia törenlerinde bir bakkhante (Lina) veya Menade kollarında ya bir çocuk ya yarım geyik tutar [4]. Komagen'de Dolichenus'da yıldırım tanrısı bir boğa üzerinde durur, onu geyik üzerinde bir tanrıça tamamlar [5]. Romalılarda geyik Artemis ile ilintiliydi. Suriye'de Laodice'de Athena'ya her yıl adanacak kurban kız yerine bir geyik konuluyordu [6]. Hayvan kurban etmenin zaten bütün bu törenlerle sımsıkı bağlılığı vardır.

Anadolu'da geyik kurban etmek inancının nasıl yakın çağlara kalabildiği üzerine elimizde iyi bir kanıt bulunmaktadır. Yıldız dağında yapılan incelemelerde Sıvas'ın kuzeyinde eski Hıristiyan yazıtları bulunuyor. VII ci yüzyıldan daha sonra olması gereken bir çağda Pedachtonis manastırından bir azizin efsanesi bu yazıtlarda verilmiştir. Athogene Diokletian'ın baskısı sırasında bir papazdır. Vali Philemarque onu yakalamak için askerlerini manastıra gönderir, askerler onu bulamayınca izdaşlarından onunu yakalayıp götürürler. Aziz dönünce manastırdı. kendisine insan sesiyle seslenen bir dişi geyik bulur. Geyik ona arkadaşlarının yakalandıklarını anlatır. Gider, onu da yakalarlar. Ertesi günü arkadaşları öldürülür, kendisi de ölmek üzere manastıra geri götürülür. Geyik ordadır. Tanrıya yalvarır, hiç bir avcı geyiği vurmasın diye, geyik de her yıl yeni doğan yavrusunu onun için kurban edilmek üzere getirecektir. Papaz şehit olur ve oraya gömülür. Gerçekten ölüm yıldönümü olan her 17 Temmuz'da bir geyik gelir, sunağa bir yavru geyik bırakır gidermiş. Papazlar da yavru geyiği kesip şehiti anarak yerlermiş [7]. Bugün de Aii Vlassi dolaylarındaki köylerde bu gelenek sürüp gidiyormuş. St. Elie manastırında azizin gününde

---

2) Geyik ile ayna üzerine bir tez bile vardır. Bu bölümün yazılışında başvurulmuştur. Bak. Nihal Ongunsu, *Anadolu Sanatında ve Dininde Geyik ve Ayna, 1947* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tez. No. 1363.
3) Franz Cumont, "Deux Autels de Phenice", *Syria*, 1927 s. 163
4) L. Deübner, *Attische Feste*, Berlin 1932, s. 130, r. 12, 21, 2.
5) Franz Cumont, "Groupe de Marbre du Zeus Dolichenos", *Syria*. I (1920) s. 187.
6) Porphry, *De abstinentia* (Ed. R. Hercher) Paris 1858 II s. 56.
7) Franz Cumont, "L'Archevêche de Pedachtoe et le Sacrifice du Faon", *Byzantion* VI (1931) ss. 521-533.

her yıl bir geyik kurban ediliyormuş [8]. Aii Vlassi dışında da Trakya'nın kuzey doğusunda Megalo Manastırında, Epir'de Demati'de, Yanya yakınında Petra'da, Grevena yakınında Grintades'de ve Artonina'da eski çağlarda geyik kurban edilen yerlerde bu gelenek bugün de yaşıyor [9]. Bu törenlerde eskiden de olduğu gibi 1) Topluca yemek; 2) Bouphonia'da olduğu gibi boğanın isteksiz rasgele öldürülüp yeniden dirilmesi'nin canlandırılmasıyla da bazı yerlerde olduğu gibi istenerek kurban edilmesi. Rumlar arasında 'kurbania' olarak boğanın kurban edilişinin Dionisos inançlarıyla sımsıkı ilintisi ortadadır. Yumuşak başlı, ölüme hazır geyiğin de gene bu gelenekten çıktığına inanmak zorundayız [10]. Bu sayılan bölgelerde oyunlara geyik benzetmelerinin de katıldığını daha önceki bölümde görmüştük. Geyik konulu oyunların en ilginci bu geleneğin Osmanlı şenliklerine de sıçramış olmasıdır. 1675 yılıda Edirne'de yapılan şenlikte gösterilen orta oyununda sağa sola saldıran ve 'Hu!' diye çağrılan böyle bir geyik bulduğumuz gibi, onsekizinci yüzyılın başlarında oynanan bir orta oyununda geyiğin öldükten sonra dirilişini buluyoruz [11].

Konumuzun ikinci öğesi olan ayna çok uzaklara giden geleneğin bir başka kalıntısıdır. Nitekim daha önce gördüğümüz bir ölüp-dirilme oyunu olan Horsabad'da oynanan Temmuz töresi kalıntısında da oyunculardan birinin başında ayna vardı. Geyiğin güneşle nasıl bir ilintisini varsa aynanın da böyle bir ilintisi vardır. Japonya'da kutsal olan ayna Dai-Jingu'da İse türbesinde saklanır. Bu aynanın güneş tanrıçası Amaterasu'nun olduğuna inanılır. Dolichenus'ta Jupiter'in eşi olan geyik tanrıçasının elinde ayna bulunur. Ayrıca ölüm ve yaşamla ilintilidir. Birçok yerlerde ölünün olduğu yerlerde aynalar tersine çevrilir. Örneğin gümüş benekli geyiğin bulunduğu Alacahöyük'te bugünkü köylüler ölünün olduğu yerde aynaları tersine çevirirler [12]. Hititlerde ayna büyüde kullanılan bir araçtı. Dionisos kendisini aynada seyrederken Titan'ların saldırısına uğrar ve öldürülür. Birbaşka örnek olarak İngiltere'de seyirlik halk oyunlarından soytarının ölüp dirilmesini alabiliriz. Bilginler onu Güneş Tanrı ve Mısır'da Osiris inancına bağlarlar. Bu yorum İngiltere,

8) Romaios, *op. cit.* s. 56, 9) *ibid,* s. 61, 10) *ibid,* ss. 66-67.
11) And, *op. cit.* ss. 56-58.
12) Hamit Zübeyr Koşay, *Alaca Höyük,* Ankara 1951 s. 34

Almanya, Avusturya ve Avrupa'nın başka bölgelerinde destek bulmuştur. Beş veya daha çok kılıçla yapılan silâh çatma bir yuvarlak biçim ortaya çıkarır ve bu güneş simgesidir. Bunu bazı danslarda oyuncular halkasının üzerinden güneş yönünde döndürürler. Bir oyunda bu kılıç çatmasından sanki bir aynaymış gibi söz açılır. Soytarı bu aynada kendisini gördüğünü söyler, ölürse yüzü ışığa aydınlığa bakarak ölecektir. Bu oyunlarda bâzı kişilerin başlıkları ayna ile süslüdür[13]. Gene İngiliz seyirlik halk oyunlarında Soytarı ve yardımcıları yüzlerini karaya boyarlar, gizli bir dernek kurarlar, soytarı baş olur. Onun eylemi toplum sürsün diye ölüm acısını çekmesidir. Oğulları yani derneğin üyeleri evin başkanını, babalarını öldürmelidirler. Bu esirgemezliği yapmak için yeraltına gider, beraberinde geçmiş yılın kötülüklerini, sıkıntılarını da beraber götürür. Ödevi bitince dirilip döner, yeni yılı güçlendirir. İngiltere'de Revesby'de oynanan oyunda da ölüp dirilme konuluğunun ayna ile birleştiğini görüyoruz. Burada başkan olan soytarının altı kılıç oyuncusu oğludur. Oğullarının istemediği halde kendisini öldüreceklerini söyler. Kılıç oyunundan sonra kılıçlarını bir yıldız yaparlar, bir örgü bunları birbirlerine tutturur. Soytarı bunu alır, bunu geniş, güzel bir ayna gibi tanıtlar, içinde kendini görür, fakat sonra parçalar, parçaların üzerine basar, oğullarına daha hazır olmadığını söyler. Onlar gene bir kılıç oyunu yaparlar, yeni bir 'ayna' meydana getirirler. Bunu onun başı üzerine koyarlar, bunu kesmekle gözdağı verirler. Soytarı onları oyalamak için her birine topraklarından bir bölük bırakacağını söyler. Kılıçlarının kabzalarından tutarlar, 'gerdanlık' yaparlar, kılıçları çekince Soytarı ölür. Birden yeniden canlanır. Yeniden herşey baştan başlar, fakat sonunda büsbütün ölür. Babaları için yas tutarlar. Soytarı canlanır, yolculuğunu anlatır, bundan sonra Soytarı ile büyük oğlu arasında Bayan'ı (adam-kadın) elde etmek için bir yarışma olur, Soytarı kadını kazanır ve herkesin dansı ile oyun sona erer[14].

Dionisos törenleriyle yakından ilintisini belirttiğimiz Muharrem'de düzenlenen Taziye'de de İran'da Muhammedabad'da Aşur Hane denilen Hüseyin'in anıt-kabrı olarak yapılan yüksek tahta yapının üzeri de aynalarla süslenir. Ölüm konuluğunun ayna ile Anadoludaki seyirlik köylü oyunlarıyla bir araya gelişi

13) Douglas Kennedy, *England's Dances*, London 1950, s.s. 93-94.
14) *ibid* ss. 60-62.

üzerine elimizde bir örnek de vardır. Dionisos'un aynaya bakarken öldürülüşüne benzer. Güney'de Türkmen oymakları arasında oynanan **Solağın Oyunu** adlı bu oyun şöyledir: Davul zurna eşliğinde silâhlı bir adam ortaya gelir, elinde bir ayna bulunur, aynada kendi yansısıyla söyleşmeye başlar, oynarken bu konuşmayı uzun uzun sürdürür. Sonra aralarında kavga çıkar, palasını çeker, aynadaki yansısına saldırır, ayna kırılır, oyun da bitmiş olur [15].

15) Yalgın, *op. cit.*, V. Adana 1939, ss. 35-36.

ELEUSIS TÖRENLERİ

Kız kaçırma konusunun bolluk, tarım törenleriyle ilintisini görmek için buğday tanrıçası Demeter ile kızı Kore üzerine yapılan gizli törenlerini (mysteria) kısaca görmek yerinde olur. Kore kaçırılır. Demeter yaslı, karalar giyinmiş elinde yanar meşaleyle kızını arar. Eleusis'e gelince kuyu başında Kral Keleos'un kızlarına raslar. Suskun, yaslı bir tavırla koç postundan bir yere oturmuş dururken, Iambe onu açık saçık tavırlarla güldürmeye çalışır, yaşlı dadı Baubo da ona arpa suyu verir. Demeter kendisine sunulan şarabı istemez, arpa ve yarpuz otuyla yapılmış bir içkiyi ister. Bunlar Dionisos törenlerinde de rastlanılan öğelerdir. Keleos'un evinde Demeter kralın tek oğlu Domophoon'a dadılık eder. Hatta çocuğu ölmezleştirmek için ateşe atmaya kalkışır. Kral Keleos Demeter için bir tapınak yaptırır. Kızı kaçıralıberi tarlalarda sap bitmez, saban işe yaramaz olur, insanlar açlıktan kırılır. Zeus işe karışır. Pluto'ya Kore'yi yeryüzüne geri göndermesini söyler. Pluto Kore'ye nar yedirir, yiyince yeraltına bağlanır, böylece yılın üçtebirini yer altında geçirir, geriye kalanında yeryüzünde annesiyle buluşur. Kızına kavuşmakla yağmur yağdırır, ekin bitmeye başlar. Kore'nin yılın üçte birini toprak altında geçirmesi de kesin olarak bu inancın bitkisellikle ilintisini ortaya koyuyor. Akdeniz bölgelerinde zaten tahıl yeraltına yığınak yapılır.

Demeter adında meter anne demektir, baştaki de'nin ise toprak ya da buğday anlamına geldiği dilciler arasında tartışmalıdır. Varlık tanrısı Pluto'nun yer altında yaşaması da gene buğday yığınaklarının yer altında olmasıyla açıklanabilir. Kore'nin Eleusis'te Demeter'in kızı, öte yanda da Pluto'nun karısı Persephone olarak çıkması, iki tanrıçanın tek kişide birleşmesi, bir yanda Yunan öncesi, öte yanda Yunan buğday kızı oluşu, ölüm ve kalımın bu ikili görünüşü bu törenlerin daha önce gördüğümüz bir özelliğidir. Yeni ürünlerin çıkması yaşamın sonsuzluğunun, tükenmezliğinin bir simgesidir. Anayla kızının birbiri-

ne kavuşması bu üstürenin özüdür. Yazın kuraklığı Kore'nin yeraltına inişiyle belirtilir, ürün yeraltına yığıldıktan sonra yeni ürünün çıkmasını kolaylaştırmak için tören yapılır. Güz ekiminde buğday kızının yeryüzüne çıkışının kutlanmasıdır. Yaslı ananın (mater dolorosa) yas ve üzüncüne katılmak, sonra da ikisinin kavuşmalarının bu üzünce karşıt sevinç ve mutlulukla kutlanması. Ayrılık özleminden çok kavuşmanın bir araya gelmenin sevincini taşıyan bir tören. Törene katılanlar yeni ürünün bol olmasını amaçlıyorlar.

Eleusis törenlerinin Dionisos ile de ilintisi vardır. Bunlardan biri bitkisel döngüdür. Ayrıca tohum sepeti içindeki çocuğun da Dionisos ile ilintisi vardır. Yaz kuraklığı Kore'nin yere inmesiyle canlandırılır, Eylül ve Ekim'de de şenlik olurdu. Törende meşale taşıyanlar olur, bir domuz kurban edilirdi. Kıyıda meşalelerle dolaşılır, koyun postuyla kaplı yerlerde oturulurdu. Törende bu üstürenin çeşitli oluntularının oynandığına inanmak yerinde olur. Gizli tören kutsal bir yerde tapınanın arınmadıkça, arınmak için gerekli işlemleri yapmadıkça giremiyeceği bir törendir. Aslında törenin birçok kesimleri bilinmiyor. Bilinmiyen kesimlerden birisi, her biri cehennemin bir bölümünü canlandıran bölümlere ayrılmış bir çevrenin merdivenlerini çıkarak aydınlık bir yere açılan ve megaron'un olduğu yere çıkmaktır. Burası kutsal yerdir. İkinci kesim ise Kore'nin kaçırılışının canlandırılması. Kore'nin kaçırılışı, Demeter'in yası, kutsal çocuk Brimos (Iakkhos)un doğuşu, belki de Zeus ile Demeter'in veya Pluto ile Persephone'nin kutsal bir evlenmeyle birleşmeleri de oynanıyordu. Bu evlenme töreni yöneten rahip (hierophant) ile baş rahibe arasında oluyordu.

ANADOLU'DA KIZ KAÇIRMA KONULUĞU

Kız kaçırmanın tıpkı Demeter'in kızı Kore'nin kaçırılıp bulunmasında olduğu gibi amacı bolluğa yönelen bir törenin konusu olduğu belirtilmişti. Nasıl Eleusis'te Kore'nin kaçırılışı ve yeniden annesi Demeter'e dönüşü bir ölüp dirilme simgesi olarak her yıl yenileniyorsa, Anadolu'da da seyirlik köylü oyunları arasında böyle kaçırma konusunu işleyen pek çok oyuna raslarız. Daha çok Anadolu'da görülen bu konudaki seyirlik oyunların yanısıra Trakya'da Demeter inancıyla, içinde kız kaçırma konusu olmadan da ilintili bazı oyunlara rasladığımız oluyor. Nitekim Sozoplis yakınında Stachtochori'de 8 Ocak'ta Babo günü vardır. Bunda yalnız kadınlar phallus ile bir tören yaparlar. Phallus bir pırasadır. Bir olgun kadın vardır adı Genetillis veya Demeter Kalligeneia'dır. Bu Demeter onuruna yapılan Aloa veya Thesmophories'lere benzer. Nitekim Aloa'nın tarihi olan 26 Poseidon, 8 Ocak'a yakın bir tarihtir [1].

Anadoludaki seyirlik oyunları içinde eski törenlerden çıkmamış, daha çok bir köy yaşamının günlük olaylarından, kız kaçırmanın canlandırılmasından başka bir özelliği olmayan oyunları, konumuz olan eski törenlerin kalıntıları, kız kaçırmalı oyunlardan ayırmak gerekir. Bu ikincilerin karmaşık görünüşü, bir takım ayrıntıları bunların törensel özelliğini tanımamıza yarayacağı gibi buraya alınan örneklerde kız kaçırma konuluğu ölüp dirilme konuluğuyla birleşmiştir. Bunlara geçmeden önce, törenlerin kalıntısı olmadığını ortaya koyan yalınç bir kız kaçırma oyununu görmekle işe başlayalım. Seferhisarda oynanan **Kız Kaçırma Oyunu**'nu alalım. Gerçi burada da erkek giysisi giyilip, yüzlerine post, derilerden bıyık, yüzü karalama vardır, fakat başkaca törensel öğeler bulmuyoruz. Yalnızca bir kız kaçırma sahnesinin canlandırılmasıdır [2].

1) Romaios, *op. cit.* s. 160
2) Necati Özsü, "Seferhisar Orta Oyunları" V., *Türk Folklor Araştırmaları* Haziran 1960, sayı 131.

Burdur'da ilginç oyunlar buluyoruz. Bunlardan iki bölümlü **Efe** ve **Kadı Oyunu**'nu alalım. Bu oyunlarda şu ön kişiler bulunur: Üç, dört efe; bunlar çakşır, mintan, cepken çizme giyer, bellerinde şal kuşak, başlarına fes takar, ellerinde tabanca ve bıçak bulunur. "Gürcü", üç etekleri, gümüş kemeri, yüzünde peçesi bulunur, başına pullu tülbent koyar. "Arap" (bazen iki olur) ak don ve gömlek giyer, ya da giysilerini ters giyer. Başına gazeteden külah takar, yüzünü isle karalar. İçinde külle karışık tuz bulunan delikli bir torbayı boynuna takar. Bazı yerlerde arkasına kâğıttan kuyruk da takılır, dolaşırken arkasından gizlice gazyağı dökülüp tutuşturulur. Kuyruğu yanarken oraya buraya koşar. "Kadı" arkasına, önüne yastık sarılmış üzerine bir palto geçirmiş yapağından sakal ve bıyık takmıştır. Bir elinde salyangoz, patates veya soğandan bir tesbih ve bir asa taşır. "Muhtar" seyircilerden seçilir. Bu sayılanlardan başka bir de isteğe göre ikincil kişiler vardır. Bunlar Bucak Müdürü, tahta at, jandarmalar, ak giysili, koyun postundan külahlı, yüzü kara 'şeytan', bazı yerde yaşlı bir adam kılığında; elinde pamuk atmak için hallaçların yay ve tokmağı bulunan 'Dede', yaşlı kadın kılığına girmiş bir oyuncu, elinde bir beşik, Gürcü'nün annesi 'Nene' olur. Doktor, Komutan, Kadının elindeki beşikteki çocuk bir kümes hayvanıdır. Kadı'nın oturması için birisi iskemle olur. Ayrıca deve, ayı, kırat gibi hayvan benzetmeleri de bulunur. Önce efeler, Arap, Gürcü, ortada dolaşırlar, efe ezgileri çalınır, efeler oynar, sonra Gürcü oynatılır. Seyircilerden biri 'Gürcü'yü kaçırır, efeler kaçırıldığını anladıktan sonra birbirleriyle kavga ederler. Arab'ı sıkıştırırlar, tartaklarlar, Arap kızı bulmayı üzerine alır, Gürcü bulunur. Gürcünün kaçırılması nasıl halk üzerinde üzüntü yarattıysa, bulunması da öyle sevinç uyandırır. Bu oyunun ardından **Kadı Oyunu** oynanır. Burada Gürcü oynarken Kadı, deve veya jandarmalar gelir. Efeler Gürcü ile kaçar. Kadı iskemleye oturacağı sırada iskemle çekilir, kadı yere düşer. Efeler yeniden Gürcü'yü oynatırlar, Nene elinde beşikle gelir. Nene kızı kaçırıldığı için ağlar, Kadıya başvurur, efeler yakalanır, sorguya çekilirler, Gürcü ile bağlanırlar. Kadı, Arap ile Gürcü'yü evlendirir, efeler kadıyı döverler, kadının üzerinde yastık bulunduğu için dayaktan acı duymaz. Bunlar sırasında Arap da ortada dolaşır, boynunda asılı torbadan ateşe bir avuç kül-tuz karışımından atar, tuzun ateşte çatla-

masından çıkan sesle zıplar, oraya buraya koşar [3]. Burdur'da kadınlar arasında oynanan **Efe Oyunu** nun da buna benzer, türlü çeşitlemeleri vardır. Yalnız kadınlarınkinde Arap bulunmaz [4]. Gene Burdur'da kadınlar arasında oynanan **İspahi Oyunu** nda kız kaçırma konuluğunu buluyoruz. İspahiler iki kişidir, mavi çuha şalvar, aynı çuhadan boyu kısa, kolları uzun kepe giyerler, bellerine acem şalı kuşak kuşanırlar. Saat kösteği takar, kuşaklarında tabanca ve kama olur. Çizme giyer, yünden veya kömürden bıyıkları olur, gözlük takar, başlarına fes, kalpak giyer, saçlarını bunun içine sokarlar. Fesin üzerine renkli ince poşu dolanır, uçları omuzlarına sarkar. Kadınları oynayanlar ise uzun çitan veya sevahi giyer, bellerine gümüş kemer takarlar, saçlarını çiti örerler. Çalgı çalınırken İspahiler kadınlarla gelirler, hem kadınları oynatırlar, hem de kendileri oynarlar. İspahi beğendiği bir kıza çevresini atar, attığı kızın kalkıp oynaması gerekir. Birinci İspahi ikincinin kadınını kaçırır, kovalarlar, kadını döverler, kaçırma bir kaç defa olur. Bunun bir başka çeşitlemesi **Ismağan Oyunu**'dur. Bunda köpekler de bulunur [5].

Kız kaçırma oyunu ile ölüp dirilme oyununun birleştiği iki örnek verelim. Bunlardan birincisi **Koca Oyunu** adıyla Kırşehir'in Mucur ilçesinde oynanır. Üç önemli kişi buluruz. 'Koca' sırtında koyun postundan uzun kaba bir kürk, göğsünü, sırtını şişiren yastıklar yerleştirmiştir. Başında ak bir takke, postekiden kaba ak bir sakal ve bıyık, yüzü de unla aklaştırılmış, elinde üç metre uzunluğunda bir sopa bulunur. 'Arap' yüzünü ellerini ayaklarını karalamış, başında poşu yani Arap ipeklisinden bağlama bulunur. Üzerinde kara bir cepken, dar ve kısa bir pantalon, belinde kuşak, üzerinde ayrıca bir kemer, kemerde fişeklik, tabanca, kama, kemerin arkasında iple bağlı ve geriye doğru sallanan bir sepet, içinde kıvılcımlı ateş bulunur. Menevşe denilen arap zenneler iki kişidir. Orta Anadolu kadın kılığında bol üç etek giyerler. Önce yaşlı koca gelir, köylülerle konuşur, köyün kâhyasını arar, sokucu dediği sopayı bacakları arasından kahyaya tutturur, sopanın erkeklik aygıtı olduğu üzerine anıştırmalar olur. Kahyaya değirmenci olduğunu söyler,

3) Günsel Eke, *Burdur köylerinde düğünler ve temsili oyunlar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. Tez No. 2857 (1959-60), ss. 77-81.
4) *ibid*, s. 83. 5) *ibid*, ss. 84-88.

bir boş değirmen aramaktadır. Değneği ile toprağı kazır, iskemle diye bir adamın kucağına oturacakken, adam çekilince koca yere düşer. İki kızı olduğunu, kâhyayla kızları paylaşacağını söyler. Koca kızlarıyla gelir, kızlarla oynar. Bu sırada Arap gürültüyle gelir, kızlar kaçar, koca korkup bir masa altına gizlenir. Arada bir Arap kocayı tekmeler, yarı Arapça, yarı Türkçe söylenir, o da kızları aramaktadır. Herkese göz dağı verir, kocanın kızları kaçırdığını söyliyerek gider. Arap yeniden gelir, sepetin içine ateş doldurmuştur, koşarken elini sepete vurdukça dört bir yana ateşler sıçratır. Yere düşen kıvılcımlara çıplak ayakları bastıkça 'ayaklarım yandı' diye bağırır. Kahya kızları bulur, getirir, Arap sevinir. Kızlar oynar, Arap da katılır oyuna. Arap yere kama saplayıp, türlü şaklabanlıklar yapar sapladığı kamanın çevresinde, masa altından bunları seyreden koca önce üzüntüyle ağlar, sonra ortaya çıkar, öfkeyle Arab'a gelir, Arap önce onu kamasıyla korkutmak ister, fakat Koca'nın kocaman sopası karşısında kendisi korkar. Kızlar o sırada kaçmıştır. Arap da kaçar. Koca, Kâhya'dan kızları ister, kızlar gelir kocayla oynarlar, Kâhya sevinir, koca kızların kız kalıp kalmadıklarını yoklar. Bu sırada Arap öfkeyle gelir, kamayla kocayı öldürür, kızları da ellerinden yakalayarak sürükleye sürükleye götürür [6].

Gene kız kaçırma ve ölüp dirilmenin bir başka örneğini, Kars'ta oynanan **Köse Oyunu**'nu görelim. Oyunu oynayanlardan dördü kılık değiştirmiştir. İki erkek oyuncudan biri kısa ak don üzerine ak bir koyun postu geçirmiş, sırtına da büyük bir kambur yapmıştır. At yerine paçasının arasına aldığı büyük bir odun, elinde kamçısı vardır. Kolları, yüzü ve bacakları kömürle boyanmıştır, başına bir bez sarılıdır. İkinci erkek birinicinin kardeşidir, kılığı onunkinin aynıdır, yalnız arkasındaki koyun postu kara, elinde de kamçısı yoktur. Her iki kardeş de sakallı ve boyalıdır. Üçüncü kişi zennedir, birinci erkeğin kızı olur, kadın kılığına girmiştir, yüzünü de mendiller örtmüştür. Dördüncü kişi yerde battaniyeye sarılı, domuz olmuştur. Oyunda köy kahyası, yargıç, jandarmalar, doktor gibi ikincil kişiler vardır. Oyuna bir **Ağır Bar**'la başlanır, iki kardeş ve zenne bar oynarlar. Bar oynanırken 1.ci erkeğin kızını kaçırırlar. Suçu birbirinin üzerine atan iki kardeş arasında kavga çıkar, birinci erkek kardeşini öldürür. Sonra köyün kâhyasını bulup hem kızının hem kardeşi-

6) Kazmaz, *op. cit.* ss. 102-118.

nin kanını ister. Muhtar işte senin kızın der, seyircilerden biri suçlu diye yakalanır. 1. erkek yakalanandan kardeşinin kanının karşılığını ister. Sonra hep beraber seyirciler arasında birini doktor diye ölen kardeşin başına götürürler, doktor ölüyü diriltemez. 1. erkek kızar, kamçıyı alıp yatan kardeşine vurmaya başlar, o böyle dirilir işte diye onu bir güzel döver, kamçıyı yiyen kardeş sıçrayıp yerinden kalkar. O sırada davul zurna **Çeçen Kızı** diye bir oyun havası çalmaya başlar. Hep beraber gene oynarlar. Dirilen kardeş üç gündür açız bir şeyler vurup yesek der. At yerine bindikleri odunu tüfek gibi kullanıp domuzu vururlar, kesip paylaşırlar, fırına yollarlar, sonra her beraber **Laz Barı** oynanır [7] Burada ölüp-dirilmenin yanısıra domuz kesilmesi, yani kurban edilmesi de çok ilginçtir. Domuz, Demeter'in kutsal hayvanıydı. Eleusis törenlerinde domuz kurban edilirdi. Fakat oyunda Orta Asya şaman kalıntıları da buluyoruz. Bunlardan biri kamçıdır. Türklerin şamana 'kam' dediklerini biliyoruz. Kam-çı kelimesi bu ilintiyi düşündürüyor, zaten bazı şamanların böyle kamçıları da vardı. Kaldı ki kamçıyı vurarak ölüyü diriltmesi de şamanların iyi etme görevlerine uyuyor. Kamçının bir anlamı da atın erkeklik aygıtı oluşudur. Burada da phallus'u bulmuş oluyoruz. Ayrıca birinin ak koyun postu, ötekinin kara koyun postu giymesi de gene şamanlığın bir kalıntısıdır. Şamanlar bazı yerlerde ak kam, kara kam diye ikiye ayrılırdı. Bir başka ayrıma göre ise ak şaman 'sagani bö', iyi şaman, kara şaman ise 'karain bö' kötü şaman denirdi. Oyunda da zaten iyi kardeş ak ,kötü kardeş ise kara posta bürünmüştür.

---

7) Metin And, "Seyirlik Köylü Oyunları", *FORUM*, II (1 Nisan 1960)

OYUNLARDA HAYVAN BENZETMELERİ

Daha ilk bölümde belirtilmişti, oyuncunun seyirlik oyunların ilk aşamasında bile, kendinden, olduğundan başkası olabilmek için kılık değişikliklerinin en önemlisi hayvan benzetmeleriydi. Anadoluda bu incelemenin konusu dışında kalan pek çok hayvan benzetmeli seyirlik oyun ve danslar vardır. Buğday görüntüsü çoğu zaman bir hayvan olarak düşünülüyordu. Dionisos törenlerinde satirler, nymphe'ler, panlar Dionisos veya Bakkhos'un çevresini kuşatmışlardı. Dionisos'a tapanlar, onunla beraber çarpışmak, yenmek yolunda kendilerinden geçerek bu olağan üstü varlığa yaklaşmak, onun gücünden pay almak için böyle kılıklara giriyorlardı. Kendi değil de başkası olmak, gerçek dışı bir dünyada yaşamak için bedenlerini boyuyorlar, takma yüz takıyorlar, türlü gereçler kullanıyor, kadın kılığına giriyorlar, kurban olan hayvanla sıkı sıkıya değinebilmek için onun postunu giyiyorlar, çanlar çalıyorlardı. Köylü inançlarında buğday görüntüsü hayvan biçiminde düşünülüyordu. Dionisos ya keçi, ya boğa olarak tasarlanmıştı. Ayrıca ikincil tanrılardan Pan, Satir, Silenus'lar aşağı yukarı hep keçi olarak canlandırılıyordu. Dramlarda onları keçi derisi giymişler canlandırıyordu. Heykellerde, resimlerde satirlerin sivri keçi kulağı, boynu, ufak kuyruğu gösteriliyor, Pan ise keçiyüzlü ve keçi ayaklı tasarlanıyordu. Dionisos'un, birçok Yunan tanrılarının olduğu gibi zarar verici hayvan adlarıyla çağrıldığını bu arada ona Tilki denildiğini biliyoruz. Onun adlarından Bassareus adı tilki anlamına gelen bassara'dan geliyordu. Bazı Anadolu köylü oyunlarında da tilkiyi buluyoruz. Demeter'in kutsal hayvanı olan domuz da ürünlere zarar veren, bunun için tarım tanrıçasının düşmanı olan bir hayvandı. Bunun için kurban ediliyordu. Demeter'in kızının kaçırılışını andıran Anadolu kız kaçırma ve ölüp-dirilme oyununda da domuz kurban edildiğini görmüştük. Dionisos törenlerinde çok görüldüğünü belirttiğim keçiye gelince seyirlik oyunlarında Anadolu köylüsü de ya keçi oluyor, ya keçi postuna bürünüyor, tragos oluyor, böylece bilmeden tanrısalla doğrudan doğruya bağlantı kur-

muş oluyor. Seyirlik oyunlara katılan hayvan benzetmelerinin tümünü değil de en önemlileri olan deveyi, atı ve ayıyı görelim.

Daha önce de görülmüş olduğu gibi deve ayrı başına bir oyundur. Ayrıca oyunlara katılan bir kişi, saya gezisinde de gene oyunculardan birisidir. Ankara'da düğünlerde devenin hazırlanışı şöyle olur. Kadının biri dört ayak üzerine durur, kaşıktan ağız, kulak, sırtına da bir hörgüç yapılır. Boğazına boncuk, çıngırdak takarlar. Bir de deveyi gezdiren deveci ve devenin yavrusu (potuğu) olur. Devenin üzerinde gelin yükü bulunur, önden davulcu gider. Deve gibi bağırır, boynunda da bir torba asılıdır, oraya kadınlar para koyar, deve gezerken kudurur, herkesin üzerine saldırır [1]. Kars'da erkeklerin oynadığı deve oyununda birisi önde bir tokmağı deve boynu ve başı gibi tutar, biri de arkada açıkta durur, üzerlerine bir kilim örtülerek hörgüçlü deve yapılır. Deve oynar, devecinin işareti üzerine tokmakla saygı gösterisinde bulunur, çanlarını zillerini çalma, arkaya tekme atma gibi tavırlar, hareketlerle para toplanır [2]. Erzurum'da deve şöyledir: Biri ön, öteki art ayaklar için iki kişi eğilip, kendilerini saklayan büyük bir örtünün içinde ayakta dururlar. Omuzlarına değneklerden yapılmış bir 'beşik örtüsü' çatısı oturturlar. Bunun üzerine bir başka örtü örtülünce içerdekiler görülmez olur. Devenin hörgücü bu beşik örtüsünün üstünde ve tam iki adamın ortasmdadır. Başı boncuklar, püsküller, tonguraklarla süslenir, deve boynu ve arkaya kuyruk takılır. Konya dolaylarında da oyuncular koyuncu kürkünün deve yüzünü örterler ve ellerile tutarak başlarına bir orak alırlar. Orağın içbükey yüzü dışarı, dışbükey yüzü yere doğru tutulur, üstüne bir koyun postu atılır, posta deve boynu gibi biçim verilir, göz, ağız düzülür, deveye benzetilir, deve gibi bel eğilerek yürünür [3]. Burdur'daki devenin hazırlanışına gelince bir merdiveni iki kişi başlarından geçirerek omuzlarında tutarlar. Ortasına küfe konur, bazı yerlerde bir adam beşiğin içinde ayakta durur, üzerine çul örtülür. Öndeki adamın tuttuğu sırığın üzerine at kafatası yerleştirilir. Bunun üzerine davar derisi geçirilir. Alt çeneye bağlanan bir ipin ucunu öndeki adam öteki eline alır. İpi çekip bıraktıkça ağız açılıp kapanabilir, tak tak diye ses çıka-

1) Koşay, *Ankara Budun..*, s. 32.
2) M. Fahrettin Kırzıoğlu, "Kars ili halk oyunlarının adları" II, *Türk Folklor Araştırmaları*, Şubat 1960, sayı 127.
3) Koman, *op. cit.*

rır. Sopanın çekilip bırakılması ile devenin boynunun uzunluğu değişir [4]. Bir de deve ile ilgisi olmamakla beraber Balıkesir'de **Tülü Kabak Oyunu**'nu buluruz. Tülü kelimesi Balıkesir ağızmda, Denizli, Aydın, Antalya'da yünü kırkılmamış koyun anlamına geldiği gibi, güçlü, güreşen deveye de Tülü deniyor[5]. Bu oyun bir esnaf oyunu olup oyuncular soyunup sırtlarına yeni yüzülmüş koyun postlarını tüyleri dışarı olmak üzere giyerler. Hepsi atlara biner, birisi baş olur, öne geçer. Çoğunluk en öndekinin elinde uzun saplı bir çalı süpürgesi bulunur, yüzlerinde tüylü takma yüzler vardır. Şarkı söyleyip, atlarını oynatarak geçerler. Aralarından bir ebe seçip, ellerindeki uzun sopalarla onu dürtmeye, kovalamağa çalışırlar. Kimin atı ebenin elindeki sopadan korkar kaçarsa o ebe olur [6].

Yapma atlar çok defa bir oyuncunun gövdesini at biçiminde yapılmış kasnaklı bir eteklik içine gizleyerek hazırlanır. Ortaçağ tiyatrosunda da bulduğumuz bu yapma atlar yeryüzünde birçok ülkelerde raslanılır, o ülkelerin seyirlik köylü oyunlarında çok bulunur. Fransa'da chevalet, cheval-mallet, cheval-fol, Almanya'da Schimmel, İngiltere'de hobby-horse denilen bu yapma atları resimleriyle Osmanlı şenliklerinde de buluyoruz [7]. Bazı ülkelerde yapma atın yerini cervulus veya yapma geyik alır[8]. Bu İslâm'da da bilinen bir hayvan benzetmesiydi. Buna el-kurrac deniyordu. Kurrac eskiden genç erkek deveye veya ata deniyordu. Ibn Haldun bunu tanıtlıyor, bu bir hayal, kukla türü olup, mukannat'ın eğlencesi, gösterisi içindir, bir genç atı biner, bunun üzerinde oynar. Bunu El-Gazali de Ihya ulum'da anlatmıştır. Ayrıca bunlarla yalancı savaşlar da yapıldığı biliniyor [9]. Türklerde de bu yalancı atlara raslanıyor. Türk Halk Oyunları Yaşatma ve Yayma Tesisi'nin 25 Haziran - 5 Temmuz 1958 de düzenlediği 3.cü Halk Oyunları Bayramında Kırklareli takımının canlandırdığı köy düğününde gelini getiren arabayı çekenler, ayrıca alaya katılan sipahiler yüzlerine takma yüzler taktıkları

4) Eke, *op. cit,* s. 104.
5) A. Caferoğlu, *Balıkesir Vilâyeti Ağızı.* s. 208.
6) Koman, *op. cit.,*
7) And, *Kırk Gün...* s. 76, 90.
8) E. K. Chambers, The Mediaeval Stage, Oxford 1903, I. s. 259.
9) Gaudefroy-Demombynes, "Sur le cheval-jupon et Al-Kurraj", *Mélanges offerts a William Marçais,* Paris 1950, ss. 155-160. Ayrıca A. Van Gennep, "Note comparative sur le cheval-jupon", *Cahiers d'ethnographie populaire,* no. 1 Toulouse 1945.

gibi İnece Köyü halkının geleneklerinden alınmış bu takma yüzlerin yanısıra böyle eteklikli yapma atlar da vardı. Burdur'da kır atın yapılışı şöyledir: Bir adam beşiğin içine girer, üzerine ak çarşaf örtülür, bir sırığa bez sarılarak baş yapılır, kulak, burun konur, gem takılır. Kır at ayı ve deve ile birarada bulunur oyunlarda. Kır atı sahibi bırakır, adam çarşaftan çıkar. Boş kalan beşik içinde daha önce Burdur'dan gördüğümüz oyundaki Gürcü'nün annesi çocuk yerine kullandığı horozu uyutur [10].

Başka hayvanlara gelince örneğin Ayı, Burdur'da şöyle yapılır: Dört ayak olup eğilmiş biri sarı keçi postuna sarılır, yün ve yapağdan baş yapılır, ayaklarına kadın çorabı giydirilir. Bazı yerlerde üç post kullanılır, biri eğilmiş olan adamın altına ikincisi sırtına, üçüncüsünden de baş yapılır, ön ayaklarına çarık çorabı, arka ayaklarına saman torbası geçirilir. Boynuna yular, burnuna zincir takılır. Çingene kılığında bir adam elinde def, sopa ile Ayıyı getirir, türkü söyler ayı türkünün anlamına göre oynar. Ayı ile kırat ve deve de çıkar, seyircilerin üzerine saldırırlar [11]. Seferhisar'da **Ayı Oyunu**'nda ayı bir kaç pöstekiyle sarılınır, bir çift terlik kulak yerine başa bağlanır [12]. İçel'de **Ayı Oyunu**'nda iki kişi ayı olur, bacaklarının arasına erkeklik aygıtı yerine iki soğan asılır [13]. Gene İçel'de bulduğumuz hayvanlı iki oyun vardır. Bunlardan biri **Katır Oyunu**'dur. Onbeş, yirmi kişi katır olur, biri de katırların sahibi. Düğün sahibi katırlara bindirilir, üzerlerindeki çanlar gürültülüce çalınır, düğün sahibi para vererek katırları yatıştırmak ister, verileni az bulurlarsa gürültüyü, kırıp dökmeyi uzatırlar [14]. İçel'den ikinci hayvanlı oyun **Sinkurdu Oyunu**'dur. Bir kazmaya bir kilim örtüp, iki de eski paçavra büküp kilimin üstünden kazmaya iple bağlanarak, kazmanın başı sinkurduna benzetilir, kilimin içine bir adam girer, kazmanın sapını alır, kilimi de iyice bükerek kazmanın sivri ucuyla yerleri eşip sıçrar, arada sırada bir kuşun gagasıyla kaşındığı gibi kazmanın ucuyla kendisini kaşır, sıçrayıp halka saldırır [15]. Bu sayılanlardan başka daha pek çok hayvan benzetmeleri vardır [16].

---

10) Eke, *op. cit.* ss. 104-105.
11) *İbid.*
12) Özsü, *op. cit.*
13) Uğur, *op. cit.* s. 71
14) *İbid.*
15) *İbid.* s. 72
16) Örneğin Kartal, Kirpi ve Tilki oyunları için bak. Şükrü Elçin, "Hayvanları taklit edici oyunlar", *Türk Folklor Araştırmaları*, Haziran 1962, Sayı 155.

ARTAKALAN YORUMLAR

Bundan önceki bölümlerde verilen örnekler, örneklerin yanısıra yapılan açıklamaların konuyu yeterince aydınlatmış olacağını umuyorum. Ayrıca bugünkü örneklerin hemen önüsıra gelen bölümlerde eski uygarlıkların törenlerini kısaca özetleyen bilgiler eskiyle yeni arasında bağlantıları okuyucunun sıcağı sıcağına kurabileceği bir yakınlıktadır. Daha önce de belirtildiği gibi oyunların zamanla değişmesi, kişilerin çoğaltılması, bazı kişilerin ikileştirilmesi, adların bölgelere göre değişmesi, kişiler arasındaki görevleşmede bir örnekten ötekine benzeşmezliklerin olması, bölgelerin iklimine, tarım özelliklerine göre oyunların yapıldığı tarihlerin kayması, oyunların çoğu zaman temeli olan vesilelerden sıyrılıp düğün, köy şenlikleri gibi, bu vesilelerle hiç bir bağı olmayan yerlere yerleşmesi ister istemez konuya ilgi duyanları şaşırtabilir. Unutmamalıdır ki aradan yüzyıllar geçmesi, büyük zaman aşımları, tek tanrılı dinlerin yerleşmesi ister istemez oyunları büyüsel düzence değiştirdi, değişiklik tapıcıların bilincinde oldu, fakat eskiyi tutucu ruh büyünün, tılsımın kendisini sakladı. Amaçlarını, gerekçelerini başka eğilimlere, güdülere araç olmak yolunda değiştirdiler. İlk anlamlarından boşalıp, yeni anlamlar kazandılar. Örneğin kurban kutsal, törensel anlamından çıkıp adak oldu. İnsan kurban edilmesi, yerini yalancıktan ölüme veya geçici kral seçmeye bıraktı. Hem bu değişiklik ilk bağlarda olan bir değişiklikti. Fakat oyunlar gene de birtakım belirli ayrıntılarla kimliklerini yitirmediler, hiç değilse özlerini koruyabildiler. Oyunların eski törenlerin kalıntıları olduğu, konularındaki ortaklaşalık kadar kurban edilecek hayvanın etkisi altına girmek olan post giymek, koruyucu, iyi edici etkisi olan çan, çıngırak takıp çalma, oyunlarda bazen hiç belli bir görevi olmadığı halde oyuna bazı hayvan benzetmelerinin katılması, eskisi büyücü hekimin bazı oyunlarda karşımıza doktor, baytar olarak çıkması gibi ayrıntılardan da kolayca anlaşılıyor. İşte bu bölümde bunlardan artakalan bazıları örnek

olarak verilecek, ayrıca bunlar üzerinde değişik sayılabilecek bir yorum bizim oyunları çok yakından ilgilendirdiği için özetlenecektir.

Trakya'dan verilen örnekte sabanla toprağı sürmek gibi bir oluntu vardı. Avrupada da kılık değiştirmeli oyunların yapıldığı Plough Monday yani Saban Pazartesisi denilen, 6 ocak yani onikinci gece ile sona eren Noel yortusundan sonraki pazartesi günü ilkbahar ürünleri için kullanılacak sabanların kutsanması içi"tören yapıldığı gündür, bu günde sabanlar süslenir ve gezdirilir. İlkbahar ve Noel törenlerinin bir araya gelmesi, ölüp dirilme konuluğu, bitkilerin yenilenmesi gibi bildiğimiz öğeleri burada birarada buluyoruz. Anadolu'da da bu türlü birçok çiftçilik oyunlarına raslıyoruz. Bunların bazısı sonradan ya değiştirilmiş, ya da köy uğraşlarından, yaşamından esinlenerek sonradan düzülmüş olabilir. Fakat az önce de belirtildiği gibi bazılarının içinde bulduğumuz bazı ayrıntılar bunların gene bolluk getirme törenlerinin kalıntıları olabileceklerini tanımamıza yardım ediyor. Örneğin Burdur'da oynanan **Domuz Oyunu**'ndaki kişiler saban süren köylü, tohum saçan köylü - ki tohum yerine kül saçar - komşu tarlanın sahibi, elleri ayakları bağlı antaşı'dır. Bir kaç kişi de üzerlerine deri örterek domuz olurlar, sırtlarında bulunan iki kişinin eğilmesiyle yapılan öküzler, üzerlerine deri örtülü dört ayak üzerinde duran dört, beş kişi de köpek olur. Çift süren tarla sürer, öteki tohum eker, antaşının kendi tarlasına getirildiğini ileri sürer antaşı itilip kakılır, domuzlar gelip tohumu yerler, köpekler silah sesini duyunca domuzları kovalarlar [1].

Ankara'da Kızılcahamam köylerinden birinde oynanan **Sığır Gütme** kadınlar arasında oynanan bir oyundur, iki kişisi vardır: Sığır Çobanı (adı Keloğlan'dır), bir eli değneklidir. bir de anası vardır. Sekiz, on kız da sığır olur, çoban bunları güder. Ana tufran denilen yayık olarak kullanılan iki kulplu bir kabı elinde çalkalar. Tufran olan bir çocuktur. Çoban evlenmek ister, annesi tufranı beklemesini söyler, sığır olan kızlardan biri yok olur, Keloğlan ineği bulur, sevinir, türkü söyler, oyun bu türlü yeni yeni buluşlarla yürür [2].

Aptal Oyunu da böyledir. Birisi ceketinin kollarına uzun bir

1) Eke, *op. cit.* s. 95.
2) Feridun Ankara, "Sığır Gütme Oyunu", *Yücel* Nisan 1941 s. 74

ağaç takar, bu ağaca ceketin yakasından ucu çıkmak üzere dikey bir ağaç bağlanmış, ucuna bir şapka geçirilmiştir. Ceketin sahibi bir koluyla bu ceketin koluna dikey bir biçimde ağacı tutar, ikincisi aptal olmuştur. Canlı adam köylüden öküz verilmesini, ekin ekmek istediğini söyler. Orada bulunanlardan biri öküz olur, fakat türlü huysuzluklar çıkarır, koşuma gelmez. Adam aptalın yardımını bekler, ondan da yardım görmez. Sonunda öküz koşuma gelir, fakat cansız adamla kavga büyür, yerlere yuvarlanırlar, sonunda üste çıkar, şapkasını düşürür, cansız adamın biçimi bozulur, oyun da biter [3].

Sabanın burada ilkel insanlardan bugüne gelişimi üzerinde de durmak gerekir. Ekip biçmek ilk başlarda ağır, güç isteyen bir iş olunca bunu toplumun erkekleri üzerine aldı. Sabanın yeri yarıp, yarığın da tohumları içine almaya hazır olması, saban a erkeklik aygıtı anlamını verdi. Toprak da Ana toprağın rahmiydi, onun alanıydı, onun düzenini bozmak tehlikeli bir işti, onu yatıştırmak için adaklar verilir, törenler düzenlenirdi.

Toprağa bolluk için kül atma da ona bolluk getirmek içindir, gördüğümüz bazı seyirlik oyunlarda bunu bulmamız oyunların tarımla, bollukla ilintisini açıkça ortaya koyuyor. Trakya oyunları arasında gördüğümüz oyunda Kaloyeri'nin birinin elindeki yayın ok yerine kül atacak bir düzeni vardır [4]. Aphkarius'da kukeros hayvan derisi ile kaplıdır, elinde phallus, bir büyük süpürge, külle yay vardır, tohum phallus ile ekilir [5]. Burdur'dan gördüğümüz Efe ve Kadı Oyunu'ndaki Arabın boynunda içinde delikli torbada külle karışık tuz bulunduğunu, bunu arada sırada ateşe serptiğini görmüştük. Gene Şeytan ve Dede'nin elinde de hallaç yayı ile tokmağı olduğu belirtilmişti. Bu yay Trakya'daki kül atan yayı düşündürdüğü gibi tokmağın da biçim bakımından phallus yerini tuttuğunu kolayca söyliyebiliriz. Az önce gördüğümüz **Domuz Oyunu**'nda da toprağa tohum yerine kül atılıyordu. Osiris'in küllerinin de tarlalara serpilmiş olduğunu unutmayalım.

İçinde badem, fındık, fıstık, fasulye, nohut, üzüm, buğday gibi çeşitli tarım ürünleri bulunan aşure'nin Aşure töreninde pişirilmesi, Kerbela kutlulamasının, ürün devşirme mevsiminin

3) Tecer, *op. cit*, ss. 25-26.
4) Romaios, *op. cit*. s. 126.
5) *ibid*, s. 149-150

sonuna raslaması bakımından uyarıcıdır. Ta-uz için yas tutmada da buğday, tatlı bakla, hurma, üzüm gibi şeyler yendiğini, Dionisos töreninde buna benzer lapalar hazırlandığını, Anadolu'daki Arap Oyunu'nda ölenin ağzına kuru yemişler verilerek diriltildiğini görmüştük. Bu da tarımla, bollukla ilintili olan bu törenlerin ortaklaşa öğelerinden birisidir.

Anadolu seyirlik oyunlarının çok defa ateş yanında yapılması da ilgimizi ayrıca çekiyor. Muharrem töreninde ateş ve suyun arınma etkisi üzerinde durulmuştu. Trakya'da raslanan ateş üzerinde yürüme töreni olan Anastenaria ile, eski Yunan, Trakya-Frigya ateş inancıyla bağ kurulabiliyor. Buradaki haykırıların ses benzerliği, dağların tepesine çıkmak, gece törenleri Dionisos'un Agrionia'ya kaçışına benzerlik, eski Trakya ve Frigya müziğine benzerlikler, boğa kurban edilmesi gibisinden ipuçları bu ilintiyi kurdurabilmektedir [6]. 24 Haziran akşamı ateş üzerinden atlayanlar ellerinde bir ayna tutarlar, böylece geleceğin resminin aynada belireceğine, bunu sora düşlerinde göreceklerine inanırlar [7]. Bu tören anastenaria, anastenaris, nestanir, nestinari, nestariki, nestaritsa gibi adlar alır. Nitekim daha önce anlatılmış olan Koca Oyunu'nda Arap elindeki sepetten ateşleri yere sıçratıp, sonra yere düşen kıvılcımlara çıplak ayaklarıyla bastıkça bağırıyordu.

Osiris, Dionisos törenlerinde olduğu gibi Aşure töreninde de Karnaval'a benzeyen bir geçit alayında gemi geçirildiğini görmüştük. Bunun tıpkı tarımcı toplumlarda saban gezdirilmesi gibi denizci ülkelerde bolluk getirmesi için yapıldığı söylenebilir. Eski Osmanlı şenliklerinde de geçit alaylarında karadan gemi yürütülüyordu [8]. Hatta Karnaval kelimesinin bile buradan çıktığı, 'currus navalis'den türediği ileri sürülmüştür[9]. Anadolu'da bulduğumuz bir gemi oyunu bu törenlerin bir kalıntısı mıdır, kestirmek pek kolay değildir, ancak oyunda para toplanması buna bir törensel özellik veriyor. İçel'de oynanan **Gemi Oyunu**'nda onbeş, yirmi kişi uzun bir sırık alıp ortaya dikerler, hepsi sırığa yapışıp, başlarını birleştirirler, düğün halkından birinin oğlunu veya kendisini yakalayıp bu insan yığının üzerine otur-

6) *ibid*, s. 74. 7) *ibid* s. 95.
8) And, *op. cit.* ss. 165; 190-191.
9) Chambers, *op. cit.* I s. 121 n. 1

turlar, sırıkla gezdirirler, para toplarlar, para alınınca onu bırakıp bir başkasını bindirirler [10].

Yalancı evlenmelerin bolluk getirme ile ilintisine daha önce değinilmişti. Birçok yerlerde de bitkilerin, ağaçların çabuk büyümesi için cinsel birleşmeye gidilir. Çoğu zaman ilk tohum ekildiği zaman çiftleşilir. Gerek Anadolu'dan gerek dışardan gördüğümüz örnekler içinde,bu türlü çiftleşmeye benzer utanmasız sözsüz bölümler bulmuştuk. Örneğin Horsabad'daki oyunda, Trakya'daki oyunda samanlar üzerinde yapılan sevişme, **Köse ile Gelin Oyunu**'nda oyunun sonunda Köse'nin gelini yere devirerek onun üstüne çıkarak ona sarılması, Tokad çeşitlemesi olan **Dede** veya **Arap Oyunu**'nda Dede'nin gelinle yere yatarak oynaşması gibi.

Oyunlarda bir önemli öğe de phallus (erkeklik aygıtı) dur. Dionisos'da belli, belirsiz Phales, phallus'un kişileştirilmesiydi. Eski oyuncular temsillerde bir phallus kuşanıyorlardı. Phallus bolluk getiren bir etken, tılsım olduğu gibi, kötücülü kovan bir etkisi de vardır. Eski Komedya'da Phallophoroi'ler mimus oyuncularından sayılmazlardı, suskun, kımıltısız dururlar, phallus'u taşıyan isle karaya boyanmıştır. Karagöz'de de buna rastlıyoruz, hatta phallus'lu karagözler bile vardır [11]. Osmanlı şenliklerinde de geçit alayında tıpkı Dionisos geçit alayında olduğu gibi erkeklik aygıtı geçirildiğini biliyoruz[12]. Anadolu seyirlik oyunlarında da oyuncuların ellerinde bulunan sopa, tokmak gibi araçlar phallus görevini görüyorlar. Birçok oyunlarda gördük oyuncular bunları bacaklarının arasına sokuyorlar, phallus olduğunu belirtecek tavırlar takınıyorlardı.

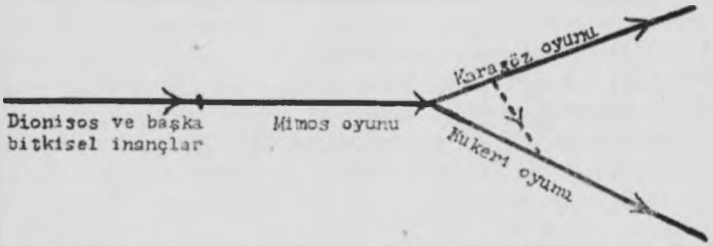
Trakya'daki oyunda Babo diye bir kadın vardı. Babo ile, Demeter ile ilintili bölümde gördüğümüz Baubonun aynı kişi olduğuna inanabiliriz [13]. Ayrıca Nine'nin anne olmadığı, Baubo'nun evlilik dışı çocuk annesi olduğu üzerinde de durulmak gerekir. İster Attis'in annesi Nana olsun, ister yaslı ana Demeter, ister Trakyadaki oyundaki Babo, isterse Burdur'daki oyundaki Gürcünün annesi Nene, hepsi buğday görüntüsünün annesi durumundadır. Gerek Trakyadaki oyunda gerek Burdur'dakinde ol-

10) Uğur, *op. cit.* s. 70.
11) Karagöz'ün phallus'lu resmi için bak. Nicholas N. Martinovitch, *The Turkish Theatre,* New York 1933, (İlk resim).
12) And, *op. cit.* s. 26.
13) Dawkins, *op. cit.* s. 206.

sun her ikisi de elinde bir beşik taşıyor. Trakya'daki beşik içine bazen tahta bebek, yerine kedi, fare, eski süpürge konulur [14]. Burdur'daki oyunda Nene'nin elindeki beşikte bir kümes hayvanı bulunuyordu.

Bazı terimlerin değişik dillerde, değişik ülkelerde aynı anlamları, aynı oyun kişilerini karşıladığını görüyoruz. Bunun da üzerinde önemle durulmak gerekir. Bir örnek alalım. Anadolu seyirlik oyunlarında koca, kıllı gibi adlar alan ak sakallı, yaşlı adamın başka ülkelerdeki karşılıkları da o ülkenin dilinde yaşlı anlamına geliyor. Örneğin daha önce gördüğümüz hayvan postlarıyla, takma yüzlerle, sakallarla yaşlı adama benzetilen kukerosun çeşitli anlamları arasında bir anlamı yaşlı, sırtı eğik demektir. Zaten Yunanca yeros yaşlı demektir. Ayrıca hortlak, tepe hatta baca anlamlarına gelir [15]. Bu baca anlamı da daha önce gördüğümüz gibi bu seyirlik oyunlarda geçen bacaya ilintisini kuruyor. Bunun gibi İslâm ülkeleri arasında Fas'tan verilen örnek kişilerden biri Şeyhuş-şûyûh. yani yaşlılar yaşlısı adını taşıyordu. Bunun gibi Stenimacho'da 8 Ocak'ta kişileri Yeniçeri, Statsioz ve Kadina olan bir güldürmeceye Starttsi denir. Bu da Bulgarca yaşlı demektir [16].

Kuzey Balkanlarda ve Trakya'da Karnaval ve Noel-Onikinci gecede yapılan oyunlar üzerinde duran İsveçli bilgin Liungman'a [17] göre kukeri oyunları mimos oyunlarının ardılıdır. Kukeri oyunları mimos oyunlarından kamburları, kıçın kabartılması, başın dazlak olması, çanlar, phallus, hayvan benzetmeleri, çeşitli ulusların sözle canlandırılması, kadınları erkeklerin oynaması gibi öğeleri almıştır. Mimos oyunu da bitkisel inanç törenlerinden çıkmıştır.

Yukardaki çizelgede görüldüğü gibi Liungman'a göre Dio-

14) Romaios, *op. cit.* s. 135. 15) *ibid.* ss. 151-152. 16) *ibid,* ss. 161-162.
17) Liungman, *ap. cit.*

nisos ile kukeri oyunları arasında bağlantı mimos oyunu ile ortaklaşa hısımlıktan çıkar. Bu bakımdan kukeri oyunlarının Dionisos inancına benzerliği buradan gelir. Bunlar arasında gerek Dionisos, gerek Mimos gerek Karagöz oyunu gerek Kukeri oyununun bir özelliği olan Phallus'u buluruz. Oyunun çıkış yerinin dolaylarındaki çeşitlemeler karşılaştırılırsa, şöyle kabataslak bir özet çıkıyor: Gülünç yaşlı bir kadın Babo, Arap vs. vardır. Çocuk erken doğar, çabucak doğar büyür, evlenmek ister, (bu erkeklik aygıtı belirgin biridir) kızla evlendirilir. İkincisi (gördük, Kuker, Kalogeros, Arap, Karagöz gibi adlar alıyordu) baba olur, çocuğu yayıyla vurur, çocuk ölür, kız (gelin) yüksek sesle ağlar, ölüyü gömmek isterler, bu sırada hekim gelir, onu diriltir. Yaşlı deli yakalanır, dövülür, gömülür veya suyá atılır. Bu çeşit konuları Mimos ve Karagöz oyunlarında da buluyoruz. Türklerin ve Karagöz'ün Kukeri üzerinde etkisi ancak İstanbul'un alınışı çağlarına raslıyor, bununla beraber bundan önce Bizans Mimos oyununa dayanan öğeler vardır. Bu öğeler Roma'dan Başkentin 330 da İstanbul'a taşınması ile İstanbul'un Türklerce alınması yılları arasındadır. Bundan sonra çeşitli katmalar olmuştur. Böylece Liungman, Dionisos iyi bir yıl, ve bolluk getirme törenlerini alıyor, bunlardan mimus'un mimus'dan da Kukeri ve Karagöz'ün çıktığını söyliyerek bu seyirlik köylü oyunlarının yeni yıl, bolluk törenleri olmadığını söylemeye getiriyor. Oysa Trakya'daki törenlerin Atina'daki törenlerden önce geldiğini, köylü törenlerinin daha dayanıklı, uzun ömürlü olduğu, bunların Dionisos için yapılan törenlerle daha sonra birleştiğine inanmak daha akla yatkın. Bununla beraber Liungman'ın bunlarla Karagöz arasında kurduğu bağlantı temelsiz bir görüş değil. Kaldı ki gördüğümüz oyunlar arasında Karagöz adı taşıyan kişiler de vardı. Ayrıca bazı ortak öğeler buluyoruz. Örneğin Karagöz'ün **Salıncak** oyunu'nda Yahudi ölür, yeniden dirilir, gene Karagöz'ün **Büyük Evlenme** oyununda Karagöz evlenir evlenmez aynı gün çocuğu olur, yeni doğan çocuk birdenbire konuşmaya başlar, ağzını bozup arsızca konuşur.

GENEL DANIŞMALAR — BİBLİYOGRAFYA

Dip notlarında gösterilen kaynakların dışında genel bölümler için başlıca şu kitaplara başvurulmuştur: Theodor H. Gaster, **Thespis**, New York 1961; E. O. James, **Myth and Ritual in the Ancient Near East**, London 1958, ve aynı yazarın **Seasonal Feasts and Festivals**, London 1961; Francis Macdonald Cornford, **The Origin of Attic Comedy**, New York 1961; Sir Edmund Chambers, **The Mediaeval Stage**, O. U. P. 1903 '2 cilt); Martin P. Nilsson, **Greek Popular Religion**, New York 1940; Sir J. G. Frazer, **The Golden Bough**, London (13 cilt); H. Reich, **Der Mimus**, Berlin 1903; L. R. Farnell, **Cults of the of the Greek, States Oxford** 1909; Franz Cumont, **Oriental Religions in Roman Paganism**, New York 1956; J. C. Lawson, **Modern Greek Folklore and Ancient Greek Religion. A study in survivals. Cambridge** 1910; R. J. E. Tiddy, **The Mummers' Play**, Oxford 1923; Violet Alford, **The singing of the travels**, London 1956.